

5 983

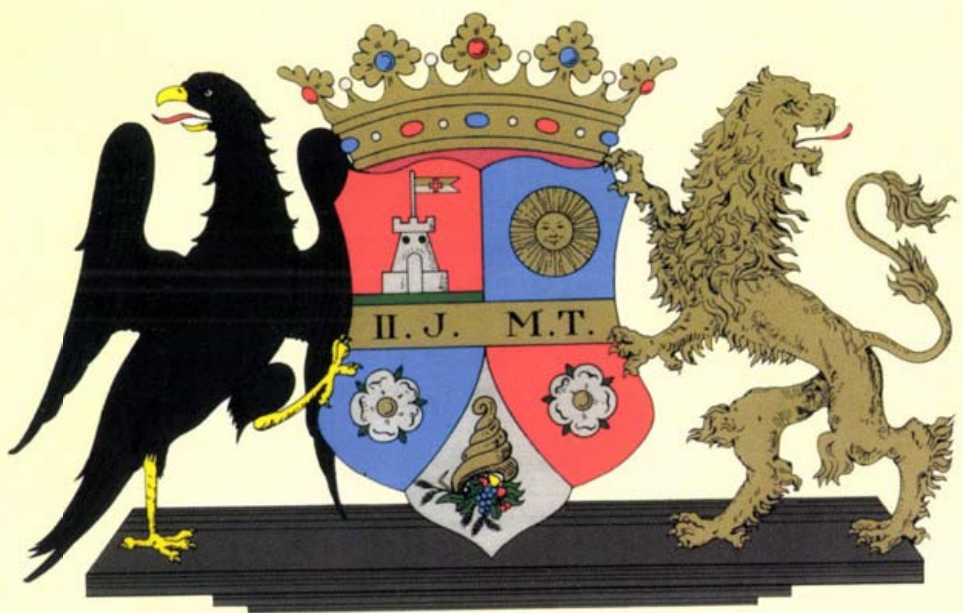
575

1997/2

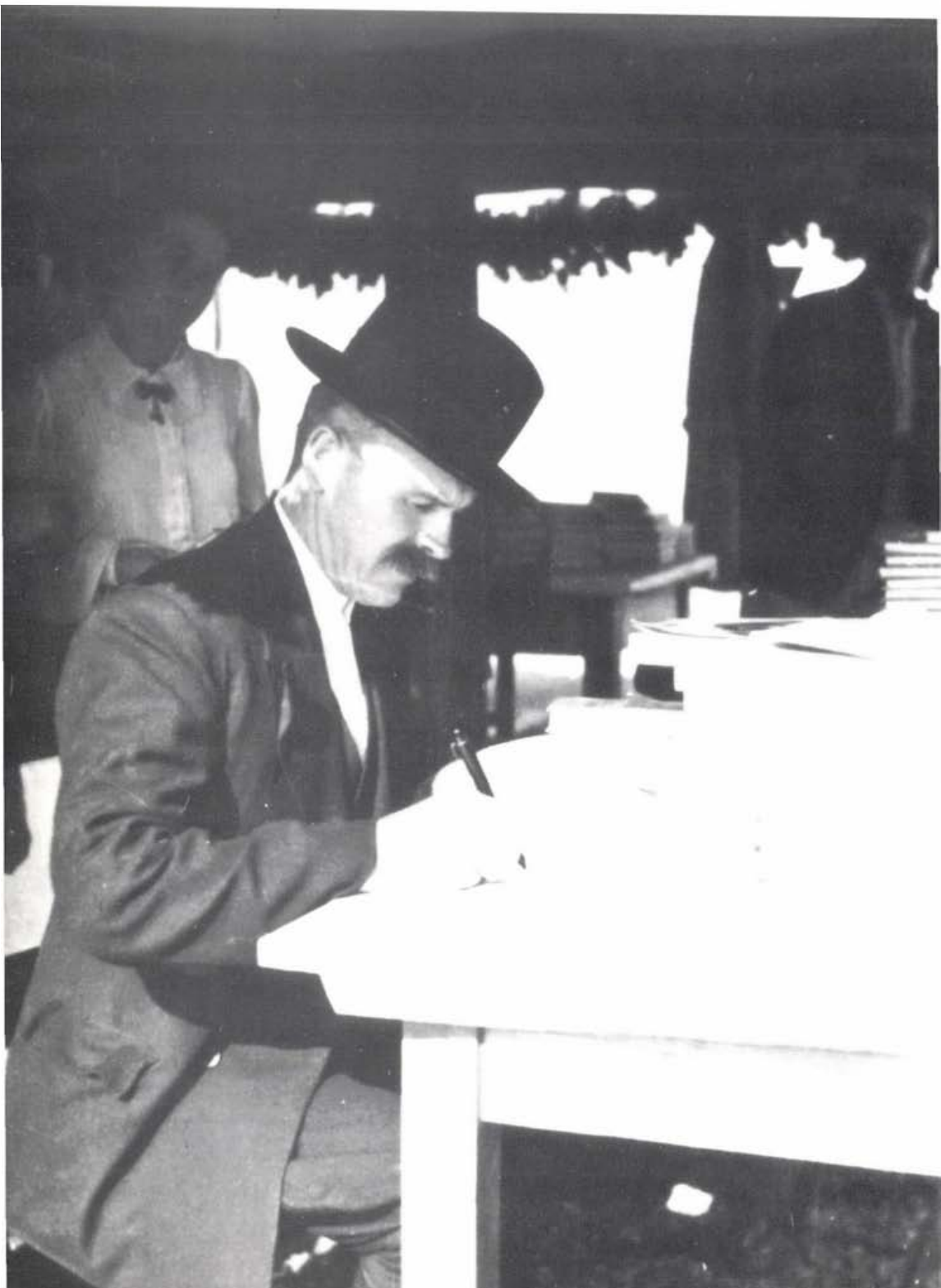
HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXV. ÉVFOLYAM

*Száz esztendeje született Veres Péter
Könyvnapi dedikálás. (Diósgyőr, 1943. június 12-14.)*

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXV. ÉVFOLYAM

TARTALOM

ÉVFORDULÓK	Horváth István (<i>Kálmán Gyula</i>)..... 3
	„Jöjjön, Édes Ady” (<i>Dr. Fenyvesi László</i>) 6
	Emlékezés a magyar művelődés két jeles, felvidéki szülőttére, Manga Jánosra és Kubinyi Ferencre (<i>Csáky Károly</i>) 8
	Holtvágányra dőcögött a ... (<i>Gerber György</i>)..... 11
	Pályázati felhívás rokon értelmű szavak gyűjtésére..... 14
HAGYOMÁNY	Emlékezés egy tudós tanárra, Sípos Pálra (<i>Szűcsné dr. Csiszár Magdolna</i>) 15
	Húsvéti locsolás Mikótújfaluban (<i>Nagy Balázs</i>)..... 17
	Cserkészmozgalom és honismeret a Felvidéken (<i>Halász Péter</i>) 19
SORSKÉRDÉSEK	Magyarnak megmaradni – határoktól függetlenül (<i>Radics Éva</i>)..... 21
	Gúta 1945–1949 (<i>Angyal Béla</i>) 23
	A Magyarországon megtelepedett csángók (<i>Laczkó Mihály</i>) 34
	Kárpátalja – ismét Magyarországó: 1939–1944. (<i>Dr. Botlik József</i>)..... 40
A HONISMERET FORRÁSAI	Honismerettől – Honismeretig. A szürke füzetek (<i>Töltési Imre</i>)..... 51
TERMÉS	Csongrád megye múltja a török hódítás előtt (<i>Dr. Blazovich László</i>)..... 61
	Veszendő végeken (<i>Dr. Gubás Jenő</i>) 63
	Kalotaszeg gazdasági élete a XIX. század elején (<i>Sebestyén Kálmán</i>)..... 66
	Kétszáz éves a bölskei katolikus templom (<i>Pongrácz Gábor – Süveges Zoltán</i>)..... 70
	Zoltai Lajos ismeretlen levele (<i>Gazdag István</i>) 72
TÁRLAT	Makói kaleidoszkóp (<i>Jámborné Balog Tünde</i>)..... 74
KRÓNIKA	Állandó iskolatörténeti kiállítás Kaposváron (<i>Dr. Kanyar József</i>) 78
	Rómába kerültek Mindszenty József boldoggá avatási aktái (<i>Frigyessy Ágnes</i>)..... 79
	Honismereti munka a Csemadokban (<i>Dániel Erzsébet</i>) 80
	Nagy szakácsok – Nagyszakácsiban (<i>Dr. Gál József</i>) 82
	Egykori üvegsűr emlékei a Huta-Réten (<i>Balogh Sándor</i>) 83
	Bencés emléktábla-avatás Pápán (<i>Tungli Gyula</i>) 84
	Honismereti tanácskozás a Partiumban (<i>Bodnár Gyöngyi</i>)..... 85
	Köszöntjük a 90 éves Boross Zoltánt (<i>Karacs Zsigmond</i>) 88
	A 85 esztendő Berezki Imre köszöntése (<i>Hajdú József</i>) 90
	Dr. Misóczki Lajos 60 éves (<i>Dr. Szeckó Károly</i>)..... 92
KÖNYVESPOLC	Újjáéledt a Magyar Népművészet kiadványsorozat (<i>Dankó Imre</i>) 93
	Csáky Imre: A Magyar Királyság vármegyéinek címerai a XVIII-XIX. században (<i>Róbert Péter</i>) 94
	Újszászy Kálmán emlékkönyv (<i>Csorba Csaba</i>) 95
	Dr. Unger Emil – Magyar Zoltán: Egy pesti polgárcsalád története (<i>Sz. Bányai Irén</i>) 96
	Nagykanizsa (<i>Dóka Klára</i>)..... 98

Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből (<i>Krupa András</i>)	99
Faragó József – Fábián Imre: Bihari népmondák (<i>Balassa Iván</i>)	100
Balatonakali (<i>Mezősi József</i>)	101
Tungli Gyula: Izsákfa évszázadai (<i>Mezey László Miklós</i>)	101
Jókai Szó (<i>Halász Péter</i>)	102
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	105

Az első borítón *Torontál vármegye címere* (Csáky Imre: A Magyar Királyság címerei a XVIII-XIX. szd-ban c. könyvéből); a hátsó borítón *Kusztos Endre Az utolsó próféta* című, a Makói Művésztelepen készült képe (Dömötör Mihály reprodukciója) látható.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA

HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN

Szerkeszti: HALÁSZ PÉTER

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Angyal Béla alpolgármester, Gúta, – Balassa Iván néprajzkutató, Bp. – Balogh Sándor múzeumvezető, Bükkszentkereszt – Blazovich László igazgató, Megyei Levéltár, Szeged – Bodnár Gyöngyi újságíró, Erdélyi Napló, Nagyvárad – Botlik József dr. történész, teológus, Magyar Nemzet Szerkesztősége, Bp. – Csáky Károly dr. igazgató, Magyar Tannyelvű Ált. Iskola, Ipolyság – Csorba Csaba docens, ELTE Tanárképző Főiskola, Bp. – Dankó Imre dr. ny. docens, KLTE Debrecen – Dániel Erzsébet kulturális szakelőadó, Párkány-Nána – Dóka Klára levéltáros, MOL, Bp. – Dömötör Mihály fotóművész, Szeged – Fenyvesi László szabadfoglalkozású történétíró, Bp. – Frigyesy Ágnes újságíró, levéltáros, Magyarországi Mindszenty Alapítvány, Bp. – Gazdag István ny. levéltárigazgató, Debrecen – Gál József dr. Helytörténeti Múzeum ny. igazgatója, Marcali – Gerber György könyvtáros, Szentendre – Gubás Jenő dr. főorvos, Városi Kórház, Szabadka – Hajdú József polgármester, Dévaványa – Halász Péter tud. főmunkatárs, MMI, Bp. – Jámborné Balog Tünde tanár,

Makó – Kanyar József dr. ny. levéltárigazgató, Bp. – Karacs Zsigmond, a MÁV Északi Járműjavító Üzem ny. munkatársa, Bp. – Kálmány Gyula kollégiumvezető tanár, Csorna – Kerékgyártó Mihály ny. szakoktató, Ózd – Krupa András dr. néprajzkutató, Békéscsaba – Laczkó Mihály dr. ny. egyetemi tanár, Bp. – Mezey László Miklós szerkesztő, OSZK. Bp. – Mezősi József ny. építési műszaki ellenőr, Bp. – Nagy Balázs néprajzkutató, Sepsiszentgyörgy – Noszek Ferenc polgármester, Nagymácséd – Pongrácz Gábor helytörténész, Bölcse – Radics Éva főiskolai tanár, Grác – Róbert Péter tanár, Zrínyi Miklós Gimnázium, Bp. – Sebestyén Kálmán dr. történész, Postamúzeum, Bp. – Süveges Zoltán helytörténész, Bölcse – Szecskó Károly dr. ny. levéltáros, Eger – Szilágyiné Bányai Irén dr. főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. – Szűcsné Csiszár Magdolna dr. docens, Comenius Tanítóképző Főiskola, Sáropatak, – Töltési Imre, a HNF Országos Titkársága egykori munkatársa, Bp. – Tungli Gyula dr. ny. főiskolai adjunktus, Pápa.

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I., Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.: 201-3766. Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a CERBERUS Kft. nyomdájában (1066 Bp., Lovag u. 14. Tel/fax: 131-3042). Felelős vezető: Schmidt Gábor. Terjeszti a Magyar Posta RT. és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára: 98 Ft. Évi előfizetési díja 540 Ft. Előfizethető postautalványon (1900 Budapest, Orczy tér 1.), valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámmal: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387. Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

ÉVFORDULÓK

Horvát István 1784–1846¹

A reformkorszak egyik legkiemelkedőbb szellemi talentuma volt: egyetemi tanár, rendkívüli hatású nevelő (az 1848-as márciusi ifjak tekintélyes része az ő keze alól került ki!), könyvtáros, bibliográfus, nyelvész, történész, irodalmár, mecénás és a nemzettudat legbecsesebb értékeinek: a hazaszeretnek szenvedélyes élesztője, hirdetője. Ám az utókor emlékezetében mindmáig többnyire úgy él, mint tudománytalan különc, fantasztikus magyar őstörténeti légvárat kiagyáló „hóbortos” történész, „déliabos” nyelvész vagy a szélsőséges nacionalizmus XIX. századi megtestesítője. Szerb Antal – aki mellesleg nagyra becsülte Horvátot – „lángeszű mániákus”-nak,² Illyés Gyula „jámbor tudós”-nak,³ Soós István pedig „a múlt század hírhedt történészeinek és nyelvtudósának”⁴ nevezte őt.

Halálának 150. évfordulóján erkölcsi kötelességünk, hogy elfogulatlanul tegyük mérlegre e grandiózus életpálya máig ható értékeit és súlyos tévedéseit, hibáit. Tartozunk ezzel a régen földben porladó nagy hazafinak és önmagunknak, a nemzet kollektív emlékezetének!

Horváth István 1784. május 3-án született Székesfehérváron. Apja elszegényedett nemesi származású volt, s kilenc (!) gyermekét iparosként („zubonycsinálás”-sal) tartotta el. Édesanyja szülőműveléssel és kertgondozással segített be a mindennapi kenyér előteremtésének nehéz munkájába. A fehérvári főgimnázium elvégzése után a pesti egyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait. 1805-ben, 21 éves korában szerezte meg az egyetemen a bölcsészeti doktorátust. Nevelői állást vállalt báró Ürményi József, Fejér megyei főispán, országbíró és a pesti egyetem főigazgatója családjánál. A báró közismert volt feltétlen Habsburghűségéről, de elismerte és megbecsülte a tehetséget a más érzületűekben is. Bizonyára ezért alkalmazta Horvát Istvánt nevelőként, aki pedig ezt írta 1805-től 1809-ig vezetett Mindennapijában (vagyis naplójában): „Kárhoztatom a napot, melyen Magyarország a Habsburgi gyáva uralkodó házzal össze sógorkodott. Ez a nap koholta fő vesztélyünket...”⁵

¹ 1806-ban azzal kezdte naplóját, hogy családneve végéről elhagyta a h-t, minthogy – Horvátot idézve – „a h a barbarus századok alatt jött nyelvünkbe”. Nevének írása azóta is gondot okoz. Székesfehérváron, a róla elnevezett utca névtábláján még az 1980-as évek elején is Horváthként szerepelt.

² Idézi Székely András: László Gyula és barátai című recenziójában (Új Tükör, 1985. 24. sz. 23. old.), amelyben Az őshazától a Kárpátokig (Panoráma, 1985) című tanulmánykötetet ismerteti. Száraz György szintén hivatkozik Szerb Antalra A „herderi jóslat” és a hagyományok (Népszabadság, 1986. november 7-i sz. 16. old.) című esszéjében.

³ Illyés Gyula: Anyanyelvünk: Magvető Kiadó, 1975. 23. old. Horvát István nevét ugyan nem említi Illyés, ám kétségtelenül rá gondolt, hisz tartalmilag idéz is tőle, mely szerint már Adám és Éva is magyarul beszélt.

⁴ Horvát István balatoni kirándulása. Új Tükör, 1981. 50. sz. 12. old.

⁵ Közli Gyimesi Dömötör: Az utolsó „ázsiai” magyar. A történész és irodalmár Horvát István című szép és reális megemlékezésében (Új Tükör, 1984. 18. sz. 9. old.).

Már egyetemistaként bekapcsolódott tanítómestere, Révai Miklós nyelvtudományi mozgalmába. Később Vitkovics Mihállyal és Szemere Pállal megalakította „pesti triász”-át, hogy a Kazinczy Ferenc által kezdeményezett magyar nyelvújítási mozgalom tanításait a fővárosban is elterjessze. Számos nyelvészeti és történelmi tárgyú cikket, tanulmányt írt a Kultúr István által szerkesztett Hazai és Külföldi Tudósításokban (Boldogréti Vit László írói név alatt).

Révai Miklós halála után, 1807-ben megpályázta a pesti egyetem magyar nyelv és irodalom tanári állását, ám a státust nem ő nyerte el. Ürményi József báró segített rajta: előbb az egyetem elnöki jegyzője, majd országbírói titkár lett. Az 1810-es években főként irodalmi és történelmi kérdésekkel foglalkozott. Ott szállt szembe a Habsburgok elnémetesítő törekvéseivel, ahol csak tudott. Írt, szervezett, lelkesített. Minden olyan hazafit a barátjának és szellemi szövetségeseinek tekintett, aki a magyar nyelv és haza ügyét támogatta, szolgálta. Virág Benedek azzal segítette a Magyar Századok megalkotásában, hogy évi pénzsegélyt járt ki neki. Horvát Endre az ő ösztönzésére írta meg Árpád fejedelemtől szóló híres elbeszélő költeményét. Vörösmarty Mihály a Zalán futása egyes fejezeteihez Horvát egyik történelmi tanulmányát használta föl forrásként. Támogatta Vályi Nagy Ferencet az Illász lefordításában.

1815-től haláláig a Széchényi Könyvtár őre (munkatársa) volt. 1837 és 1843 között a Nemzeti Múzeum megbízott igazgatója. 1823-ban az oklevéltan, genealógia (családszármarás-tan), pecsét- és címertan helyettes tanára lett a pesti egyetemen. Végre 1837-ben egyetemi katedrát kapott: a magyar nyelv és irodalom nyilvános rendes tanáraként munkálkodott haláláig.

Mindezek mellett szakított időt arra is, hogy a tudományos munkák megjutalmazására létrehozott Marczibányi-alapítványt kezelje, évekig szerkessze a Tudományos Gyűjtemény című folyóiratot, 1825-ig pedig megírja és kiadja fő műveit.

Horvát István szerteágazó tudományos, tanári, könyvtárosi és közéleti munkássága a reformkorszakra esett. E pezsgő és romantikus időszak legnagyobb mozgatórugója az éledőben levő nemzeti eszme volt. E szavakkal alig kifejezhető érzés hatotta át Horvát egész életpályáját. V. Windisch Éva szerint: „A reformkor nemzeti irányú, romantikus törekvéseinek Horvát klasszikus hordozója...”⁶

A kor, melyben élt és dolgozott, meghatározta történelemszemléletét: súlyos tévedéseit és erényeit egyaránt! Csaknem 300 nagyobb történelmi tanulmányt írt. Minden hibája, téves következtetése ellenére „a szakszerű, forráskutatáson alapuló magyar történettudomány megalapozói között foglal helyet”⁷ (Svéd, orosz, arab, német és más forrásmunkákat is fölhasznált publikációihoz.) „Nem fantasztá nézetei, hanem hatása jelöli ki tevékenységének tudománytörténeti helyét. Igazi jelentősége a hazaszeretet, a nemzeti büszkeség felkeltésében áll. Igaz, a sérült, önbizalomhiánytól szenvedő hazai közgondolkodást és kishitű kultúrát bódító hipnózissal igyekezett gyógyítani. Vagyis éppen azt tette, amit korának agresszív pángermán és pánszláv profétái...”⁸

E tényeket nem tehetik semmissé, s még csak el sem homályosíthatják a magyarság őstörténetével és nyelvével kapcsolatos képtelen megállapításai. „Ingoványos talajra tévedt”⁹ elődeink a múlt évezredeibe vesző nyomainak elfogult „bemutatásával”. Megbízható forrásmunkák hiányában (számos kérdésre még napjainkban sincs felelet népünk származására nézve, s talán nem is lesz sohasem) szabadon szárnyaló képzelete, elfogult hazaszeretete valóban hihetetlen dolgokat produkált. Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb (így!) történeteiből¹⁰ című könyvében írja:

⁶ V. Windisch Éva: Magyar könyvtárosok és bibliográfusok. Horvát István 1784-1846 című megemlékező írásában – mely A Könyvtáros 1958. 7. sz. 497-499. oldalán jelent meg – a II. Világháború után talán elsőként rajzol pozitív szellemi arcképet a nagy hazafiról, tanárról és tudósról. Minthogy a tanulmány egy szűkebb szakmai körnek szólt, a könyvtáros és bibliográfus Horvátról olvashatunk benne bővebben.

⁷ V. Windisch Éva i.m. uo.

⁸ Szántó György Tibor: Történelmet álmodott. Horvát István emlékezete (Magyar Nemzet, 1984. május 4. 9. old.)

⁹ V. Windisch Éva i.m.

¹⁰ 1825-ben, tehát az első reformországygyűlés esztendejében jelent meg Pesten. Címét számos forrásmű rosszul írja, például a Magyar Életrajzi Lexikon 1967-ben megjelent I. kötete is. Helyesen: Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb (így!) történeteiből

„Pözsög a Szentírás mindenféle magyar nevektől és a régi magyar írásmódtól. Ti, éjjelnappal Szentírást olvasó rokonaim, hogyan nem vettétek észre a sok század alatt” Szerinte valamennyi nép ősenek a szittyák tekinthető, s belőlük sarjadt a magyarság ága is. Az egyiptomi hieroglifákat is a szittyák írásjeleinek tartja. A nevek és szavak hasonlóságából kiindulva a magyarok őseivel népesíti be az egész ókori világot; sőt – ne hallgassuk el, hisz emiatt emlegetik mindmáig „délibabos” nyelvészként – szerinte nemcsak a trójaiak és a görögök, hanem már az első emberpár is magyarul beszélt, mégpedig erős palóc kiejtéssel...

Horvát István ímént említett könyvének¹¹ rendkívüli hatása volt kortársaira, ám a legtöbb támadás is emiatt érte. Keményen bírálta őt Bajza József, Szalay László. Ádáz vitákat kavartak furcsa megállapításai, következtetései. E szellemi-történelmi csatározásoknak azonban volt egy nagy haszna is: az ellentábor újabb és újabb kutatásra ösztönözte. Vagyis ily módon is előbbre vitte a korabeli hazai történettudományt. (Szalay László például éppen a Horváttal való szellemi „pengeváltások” során vált méltán megbecsült történetíróvá.)

Horvát Istvánt a reformkori magyar ifjúság egyik tanítómesterének tartotta. Hallgatóit, fiatal barátait hazafias szellemen nevelte, tanította. Tanítványai rajongó szeretettel vették körül. Nem túlzás, hogy ő nevelte föl az 1848-as forradalomban főszerepet játszó ifjúság java részét, s ezzel egyik szellemi erjesztője volt az 1848–49-es hazai eseményeknek!

Föltétlenül méltatnunk illik könyvtárosi és bibliográfusi munkásságát. Több mint harminc esztendeig dolgozott a Széchényi Könyvtárban. 1821-től 1826-ig az ő vezetésével valósult meg a könyvanyag első rendszerezése, s katalógusának elkészítése. Évtizedeken át ő szerezte be az új köteteket. Az ajándékozások és hagyatékok átnézésénél szintén az ő szakvéleménye döntött.

A könyvtári kutatómunka egyik úttörőjeként is tisztelhetjük, minthogy bibliográfiai jellegű feladatok egész sorát végezte el. Összeállította Bél Mátyás és Sambucus kéziratos hagyatékának hatalmas jegyzékét. Elkezdte Európa köz- és magánkönyvtárainak nyomtatott katalógusaira vonatkozó könyvészeti anyag összeállítását. Ez igen fontos volt, mert így lehetett megállapítani, hogy mely magyar vonatkozású munkák hiányoznak a gyűjteményből. Csaknem száz kéziratos kötetet tett ki – befejezetlenül is – írói- és tudóslexikona, amely ötven esztendőn át nélkülözhetetlen bibliája volt minden irodalomtörténeti és történelmi kutatómunkának.

Egész életében szenvedélyes könyvbarát volt. Óriási anyagi áldozattal 30 ezer történeti, tudománytörténeti, nyelvészeti, könyvtártani művet, sok szótárt és egyéb könyvet szerzett be. A hatalmas gyűjteményt a nemzeti könyvtárra hagyta végrendeletében. Tehát mecénásként is beírta nevét nemzetünk kultúrtörténetébe.

1846. június 13-án, 150 évvel ezelőtt hunyt el Pesten. A reformkori egyetemi ifjúság – mely az ő egyetemi előadásain ismerkedett meg a korszak haladó eszméivel –, és a főváros népe nagy számban jelent meg temetésén. Sírjánál Fejér Pál mondta a búcsúbeszédet, aki alig két év múlva, mint a márciusi ifjak egyike, Vasvári Pálként vonult be történelmünk halhatatlanjai közé. A végtisztségre egybegyűlt hatalmas tömeg az Egressy Béni által 1843-ban megzenésített Szózat eléneklésével tisztelgett a nagy halott előtt.

Báró Eötvös József – aki szintén tanítványa volt – a Pesti Hírlap hasábjain megjelent nekrológban köszönt el a nagy hazafitól és tanártól: „Néha vizsgálódásai között talán magyarokat talált oly helyen s századokban is, hol soha magyarok nem voltak; de hogy még többször teremtett magyar érzeményeket oly tanítványai keblében, hol azoknak előbb nyomai sem voltak, s nála nélkül nem is lettek volna soha: ez bizonyos...”¹²

Szülővárosában ma utca, lakótelep és emléktábla őrzi a nevét a sokoldalú tudósnek és nevelőnek. 1100 éves hazánk halhatatlanjai között van a helye!

Kálmán Gyula

¹¹ További könyvei: Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királynak védelmeztetések a nemzeti nyelv ügyében (Pest, 1815); Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről (Pest, 1820), amely a családszarmazástan úttörő műve hazánkban.

¹² Közli: V. Windisch Éva i.m. 498. old.

„Jöjjön, édes Ady”

Százhusz esztendeje született Ady Endre

Ajánlom a Zilahi Tanítóképző (Scoală Normală) XII. c. osztályában szorgoskodó „Csalogányoknak”, akik 1993 tavaszától „Wesselényi Leánykar” néven zengik a szép magyar szó dícséretét szűkebb pátriájukban, Magyarhonban és külföldön is.

Arcok, hangok, színek, szívek kavargó zsbongása fogadja a messzi távolból érkezőt. Nyolc perces késéssel kezdődik az oly áhítattal várt, hön óhajtott emlékműsor, mégpedig mindennemű, fölösleges didaktika, pszichológia és pedagógia mellőzéseivel. Odakünn már régen elenyésztek a világosság utolsó foszlányai is, amidőn a sok száz fős tábor apraja-nagya csupán áhítattal és megilletődéssel hallgatta és szívta magába a már háromnegyed évszázada csupán szíveinkben élő, kálvinista poéta önkritikus vallomását a Kolozsvári Magyar Színház jeles színművészeinek Boér Ferencnek tolmácsolásában: *Volt nálamnál már hangosabb élet...*

Valóban: volt! Ámbátor, nem a költő tágabb pátriájában, a „Hepehupás, vén Szilágyban”, amely bár számos hírességgel – köztük Kölcsey Ferencel és Wesselényi Miklóssal – ajándékozta meg a nemzetet Csáti Demeter krónikás költő óta, de a *hétszülöfás, kálvinista kismemesi* örökségére olyannyira büszke, diósadi Ady Endréhez hasonló óriást azóta sem szült a tiszántúli Rézsek, avagy – magyarosabban – a Partium termékeny öle, mely csupán az újkorban vált Erdély részévé.

Mármint a keskeny, patakszerű folyócska, a szilágysági Ér kies melléke, Mindszent parasztfalucska, ahol egykoron még az *András* keresztnévet róttá be a régi, kálvinista születési matricula egyik, 1877. november 22-i dátuma mellé az akkori református prédikátor, a szülők eskető lelkésze és az újszülött keresztapja, Török Ferenc. Mely falucskának bizony tényleg meg sem rebbent a mégoly *szigorú szemé*, valahányszor megtért kebelére a *messzi tornyokat* kémelgető, tékozló, *városi bujdosó* fia. Hogyan is rebbent volna meg, amikor még a magukat oly rátartian magyarnak és műveltnek hirdető, „Zilajon” székelő, Szilágy megyei potentátoknak sem volt csipetnyi gőzük arról, hogy ki is ez az Ady Endre tekintetes úr, akinek, ugyebár, még egy valamire való, tisztességes állása és foglalkozása sincsen, a Hatvany Lajostól, a vármegyétől és másoktól kölcsön koldulgatott fabatkáit pedig borra, tivornyázgatásokra, nagyvilági dámákra és könnyűvérű pillangókra pazarolja el, továbbá a tőlük eredő betegségeinek oly csekély eredménnyel járó kúrálgatásaira.

Érdekes lenne tudni: vajon mit érezhetett ilyenkor Ady? S mit gondolhattak és érezhettek most az emlékműsor legifjabb hallgatói, miközben hallgatták az egykori önképzőkörös, versegető zilahi református diák pár év múlva megfogalmazott, gerincerősítő szövegét: *Mi maradtunk, akik voltunk, míg összetörve össze nem roskadtunk... De a lelkünk tiszta marad...*

Miként általában a *nyakas, rebellis kálvinistáknak*, az *Észak-fok* és az *Idegenség Krisztus-keresztes* Sziszifuszainak, akiknek legmegbéklyózhatatlanabb *Tűzcsiholója a jobb életért és a becsültebb világért* folytatott önemészítő, reménytelen küzdelmeinek pillanatnyi szüneteiben megannyi műzsájához fohászodott gyógyírért: *Szeress engem, s ölelj át szépen... Szeretném, hogyha szeretnél... Királyném, megölnék a vágyak... Mindenem, drágám! Elpusztulok, de nem tudok élni nélküled... Amióé formálsz, az leszek... Ad nekem a Te szemeidet... Kedves Adél! Én magam ellen soha ámulást el nem követtem... Héja-nász az avaron... Az asszony nagyon kellett, mindig kellett... Már vénülő kezemmel fogom meg a kezedet, Már vénülő szememmel őrzem a szemedet.*

„Jöjjön, édes Ady!” – írta, hívta a poétát egyik datálatlan, 1908–1910 körül keletkezett levelében Szilágy vármegye Meszes-alji székhelyéről az első, diákkori ideál, az elérhetetlennek bizonyuló Zsóka, vagyis a későbbi Dózsa Miksáné Zilahi (Friedmann) Erzsébet. Mégpedig avégett, hogy körülményesen megbeszélhesse vele a testvérbátyját, Zilahi (Friedmann) Tibort érintő elképzelését. Ő ugyanis egykoron, 1892-től 1896-ig az egyik legjobb barátja, diáktársa, irodalmi önképzőkörös bajtársa, mulató- és ivócimborája vala a kálvinista templommal szemközt húzódó Terbete ormára vérét hullató és a Deák-dombon egyre többet és kiadósabban rakoncátlankodó Adynak. Utóbb, a fővárosba kerülvén, állást keresett. Így esett, hogy testvérhúga, Zsóka arra kérte eme mindmáig kiadatlanul maradt – s az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Ady-gyűjteményében poroskásan-borostásan-szállkás vonal-

vezetéssel szunnyadozó –, 4 oldalas levelében az egykori „adybandit”, hogy valamiképpen protezsálja be Tibort a Munkásbiztosító Pénztárhoz, ahol hasznát vehetnék. Tibor ugyanis nemcsak elkezdte a jogot Pesten, hanem Kolozsvárott be is fejezte. Íme, az eleddig közöletlen levél betűhű szövege:

„Édes Ady!

Mindenekelőtt igen szépen kérem, ha ideje engedi tudassa velem, mennyire van a Tibor ügye. Sajnos ő annyira ráczáfolt a beléje helyezett bizalomnak, hogy tőle nem kérdezősködhettem. Azért forszírozom és azért szeretném, ha oda bejuthatna – egyelőre bármily kezdetleges állásba és fizetéssel – mert véleményem szerint, ő ott használhatóvá tudná magát tenni, és ott talál értékelnék némely igazán kiváló tapasztalatát. Várom szíves értesítését e tárgyban! Legkedvesebb volna, ha személyesen értesítené! Mi igen kellemesen élünk, naponta fürdünk, nagyokat sétálunk, hajókázunk, eszünk és alszunk a pensionkban, igen jó az ellátás; napi 8-9 koronáért reggeli, ebéd, vacsora és természetesen szoba. Jöjjön, édes Ady! Aztán majd hármásban törjük a fejünket, hogy mivel egyenlítsem ki nagy tartozásom. Addig is szeretettel köszöntjük mindketten – az uram és Zsóka. (Lent, bal szélén: „pension haclucz.”)

Ady válasza ugyan nem maradt ránk – minden bizonnyal, személyesen kereste fel Zsókát és férjét, Dózsa Miksa MÁV-tisztviselőt a penziójukban, valahol külföldön, tán a Riviérán –, de más visszaemlékezők adatközléseiből közismert tény, hogy a költő valóban közbenjárt régi, nagyváradi újságíróskodása idejéből megismert, szakszerkezeti vonalon tevékenykedő elvbarátjánál, Sarkadi Ignácnál, a pesti Munkásbiztosító Pénztár igazgatójánál régi zilahi pajtása érdekében, aki fel is vette Zilahi Tibort az általa vezetett intézménybe jogtanácsosnak. Özvegye ekként emlékezett meg férje és Ady barátságáról, a zilahi ideálról és a költő segítségéről: *Zilahi (Friedmann) Tibor 1878. december 30-án született, tehát több mint egy évvel volt fiatalabb Adynál. Édesapja, Friedmann Sámuel gazdag és tekintélyes embernek számított Zilahon: birtoka, malma és szeszgyára volt. Felesége is nagy tiszteletnek és népszerűségnek örvendett a városban. Számos gyereke volt, házuk igen eleven és mozgalmas, sokan jártak hozzájuk.*

A diákok közt nem volt éles társadalmi elkülönülés, az egyszerű paraszti sorból jött Ady Endre meleg barátságot kötött a gazdag polgárcsalád fiával, Friedmann Tiborral. Szívesen látták őt házuknál, és ő sokat időzött a kedves, művelt körben. Oda vonzotta őt Zsóka is, aki kacérkodott vele, mert tetszett neki a nagydiák hódolata, de nem vette komolyan a dolgot. Később úgy nyilatkozott róla, hogy gyermekes bolondság volt, mint afféle első diákszerelem, bár Ady azt mondta neki, ha akarja, tiszteletes asszony lesz Mindszenten.

Zilahi Tibor részt vett Adyval együtt a diákkori mulatozásokban. Édesanyja persze nem volt barátja ennek, s ezért zsúrokat, összejöveteleket rendezett, hogy a fiúkat inkább oda kösse, s Tibor barátai is szívesen tanyáztak náluk. Friedmanné néha egész éjjel verte a zongorát, hogy a diákok jól érezzék magukat, s ne akarjanak másfelé menni.

Zilahi Tibor nagybátyja gazdag birtokos volt Mindszent környékén. Szép szobalányokat tartott, s így a fiúk nagyon szívesen kirándultak oda. Ady egyszer megsértődött, mert uszonnára kávéval kínálták őket bor helyett, mint a gyerekeket.”

Özv. Zilahi Tiborné úgy emlékszik, hogy Ady osztályának volt érettségi képe, de az ostrom pinceélete alatt tönkrement.

Férje az érettségi után előbb a műegyetemre iratkozott be, de áttért a jogra, s Pesten, majd Kolozsváron végezte az egyetemet. Ez időben keveset találkozott Adyval, de amikor mindketten összehívták Pesten, ismét sokat voltak együtt a Meteorban és a Három Hollóban, főként Révész Béla társaságában, aki Zilahi Tibornak is jó barátja volt.

Férje mesélte, hogy Ady igen szeretett jól öltözködni, s különösen az akkor divatos szép, díszes mellényeket kedvelte. Ha valamelyik barátján ilyen látott, irigykedve vizsgálta, levette vele, s felpróbálta magára.

Zilahi Tiborné csak egyszer találkozott fiatal korában Adyval a Három Hollóban. Nagy csodálattal és tisztelettel nézett az akkor már híres költőre, aki végtelenül kedves volt iránta.

Ady ajánlotta be Zilahi Tibort a Munkásbiztosító Pénztárhoz, Sarkadi Ignác igazgatónak. Az első világháborúban katona volt, s mint az OTI aligazgatója ment nyugdíjba. 1953. május 1-én halt meg.

Bizonyos tehát, hogy a Zilahi Erzsike hívó fohásza meghallgatásra talált: az egykoron, 1895–1897 között a beléje oly reménytelenül és plátói módon szerelemes diák-költő teljesítette régi műzsája óhaját, s beprotezsálta bátyját a biztos pesti állásba. Egyébként úgy vele mint húgával, egészen 1918 végéig igen szoros barátságot tartott fenn, mígnem a halálos kór végleg ledöntötte a lábáról, s élete virágkorában, alig 42 évesen sírba döntötte háromnegyed évszázaddal ezelőtt, 1919. január 27-én.

„*Jöjjön, édes Ady!*” – szállott az ódon sóhaj halhatatlan diákja felé Zilah hithű, zömmel református, kisebb részben katolikus magyarságának ajakáról. S ím, láss csudát: a halhatatlan géniusz ifjú szíve és elpusztíthatatlan lelke 1994. január 25-én, este hattól nyolcig, a szemközi Terbete ormáról lefelé bocsájtkozván, hűségesen visszaszállott ősi iskola-félszékére, hála a kórházi gyógykezelését emiatt megszakító, betegségét is keményen megreguláló Boér Ferencnek, a mai, szilágysági-erdélyi *Magyar Messiások* egyikének, akik nemcsak vallják és tudják, hanem rendíthetetlen hűséggel teszik is a dolgukat – mindannyiunkért.

Dr. Fenyvesi László

Források, irodalom: Zsóka (Dózsá Miksáné Zilahi Erzsébet asszony) datálatlan levele: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára. Ady Endre-gyűjtemény. K. 6/57. – Zsóka 4 oldalas levele Adyhoz a Haclucz Pensióból, é.n. – Az életrajzi adatok: *Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről*. I.k. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és magyarázatokkal kiegészítette: K.M. Bp. Akadémia Kiadó, 1961. 695 old., passim, főként: 205., 385–290., 539–619. old. (Új Magyar Múzeum. Irodalmi dokumentumok gyűjteménye 5.) – Ady zilahi ideáljának a közöltön kívül csak egyetlen levelét őrzi az MTA Kézirattára, szintén az Ady-gyűjteményben, Szilággy vármegye monográfusának és a költő egykori irodalomtanárának, dr. Petri Mórnak a hagyatékában, K. 15/83. jelzet alatt. A „943 márcz 21 én” keltezésű (Zsókaék Kolozsvárott laktak), 1 oldalas levélből érdemes idézni a következőket, mivel még ez a dokumentum sem látott napvilágot: „De valahogy Adyval kapcsolatosan mindig zavarban vagyok és ha egészen őszinte akarok lenni, sohasem szívesen, csak kényszerűségből nyilatkozom. Az a kis szerep, a mit én az ő életében játszottam nem jogosít fel engem arra, hogy irodalomtörténelmi alakká toljam fel magamat. Szép volt, kedves volt, bennem él, és velem hal, de többet belemagyarázni részemről izléstelennek érzem.” – Ezenkívül az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi „Erzsike levelé”-t (Dózsá Miksáné Zilahi Erzsébet, vagyis Zsóka) fivéréhez, dr. Zilahi Tiborhoz Budapestre. Ezen 1924. VI. 23-i iromány a költőre vonatkozó visszaemlékezését tartalmazza, 6 folio, azaz 12 oldal terjedelemben. Ez 1966-ban került be a közgyűjteménybe, Poss. OSZL V.631/76 – 1966. szám alatt. Érvényes kéziratári jelzete: OSZKK. Fond. 74/53. Ezt Kovalovszky is közli gyűjteményes kötetében (593–606. old.), de Révész Béla teljesen megbízhatatlan kiadása nyomán, melyből nemcsak szavak, hanem egész sorok is kimaradtak, nem beszélve a tömördek félreolvasatról, melyek értéktelenné teszik közlését.

Emlékezés a magyar művelődés két jeles, felvidéki szülőttére

Kilencven éve született Manga János néprajztudós

Szép megemlékezést tartott 1996. október 31-én az ipolysági Honti Múzeum és Galéria Baráti Köre. A vidék nagy szülőttére, Manga Jánosra emlékeztek, aki 1906-ban született a ma közigazgatásilag Ipolysághoz tartozó Pereszlény községben.

Az ünnepség a pereszlényi szülőházon elhelyezett emléktábla megkoszorúzásával kezdődött. Itt e sorok írója tartott ünnepi beszédet, majd a Fegyverneki Ferenc Magyar Tannyelvű Egyházi Alapiskola és Nyolcosztályos Gimnázium tanulói adtak rövid kulturális műsort. Este a múzeumban dr. Kapros Márta, a balassagyarmati Palóc Múzeum igazgatója adott elő a néprajztudós munkásságáról.

Manga kezdő tanítóként publikálta első írásait az Ipolyságon megjelenő A Hét című lapban. Elsősorban helyi (pereszlenyi, ipolyfödemesi, ipolyszécsénykei) mondákat dolgozott fel, régi palóc szokásokat írt le. A harmincas években Manga János már a szlovenszkoói magyar szellemi élet sokoldalú munkása volt. Szerkesztette a pozsonyi magyar rádió iskolaműsorát és népzenei adásait. Írásai, néprajzi tanulmányai egyre gyakrabban jelentek meg a Magyar Írás, a Tátra című folyóiratokban és más lapokban.

Manga Bartók irányításával népzenét is tájainkon, egészen pontosan a Nyitra vidéki magyar falvakban kezdett gyűjteni. Doktori értekezését szintén a vidék magyarságának néprajzáról írta 1942-ben. Tanulmánya – Ünnepi szokások a nyitrai megyei Menyhén címmel – még abban az évben könyv alakban is megjelent. Egy másik tájegységen, az Ipoly vidékén végzett gyűjtéseit az Ünnepek, szokások az Ipoly mentén című monográfiájában használta fel.

Manga a világháború után a maradék Magyarországon maradt. Csaknem egy évtizedig igazgatta a Palóc Múzeumot. 1949-ben kapott kinevezést Balassagyarmatra, s az év végén már megrendezte az első nagy tárlatot, amely a kendertermesztést és Nógrád viseletét mutatta be történelmi szemlélettel.

Az ötvenes évek elejére Manga befejezte a tárgyi gyűjtést Nógrád községeiben. Később témagyűjtéssel foglalkozott. Az adatközlőket mindig otthonukban kereste fel. Nagy türelemmel beszélt az idős emberekkel, akiknek könnyen a bizalmukban férközött. A kutató gyakran tartott előadásokat is a falvakban a népművészetről. Ő volt az első, aki a falut nem mint „egységes képet” fogta fel, hanem társadalmi rétegekre bontotta.

Manga – a már említetteken kívül – olyan fontos alapmonográfiákkal gazdagította a magyar néprajztudományt, mint a Palócföld című kötettel, a több kiadást megélt Magyar népdalok, népi hangszerek, valamint a Magyar pásztorfaragások című könyvekkel.

Kutatási eredményei is tiszteletet érdemelnek, hisz a néprajz valamennyi területén úttörő munkát végzett. És mindemellett igaz képviselője lett a magyar és a szlovák népi kultúra kölcsönhatásának, az interetnikus kapcsolatoknak. A Magyar Néprajzi Társaság nemzetiségi kutató szakosztályának elnökeként monografikus művet készített Vanyacról, a magyarországi szlovákok településéről. Munkája halála után, 1978-ban jelent meg Z minulosťi Veňarcu címmel.

Dömötör Tekla szerint Manga nemcsak jelentős kutató-tudós volt, hanem a „magyar nép művészetének meggyőződéses terjesztője is, rádió-előadásából egy egész nép tanulta meg szeretni saját élő népdalkincsét”.

Végakarata szerint Manga János szakkönyvtárának és adatfelvételeinek egy részét a budapesti Folklór Tanszékre hagyta. Az utóbbiról írta Voight Vilmos: „Mind a gyűjtött anyag, mind a feldolgozások mennyiségben és minőségben századunk magyar folklorisztikájának egyik legjelentősebb életműve ez, méltó a legnagyobbakéhoz és példája lehet a mai kutatóknak, sőt az ifjúság számára is”.

Kubinyi Ferenc születésének 160. évfordulója

A magyar művelődéstörténet két Kubinyi Ferencről is tud. Az idősebbik a Nógrád megyei Vidéfalván született 1796-ban, éppen kétszáz esztendeje. Ő paleontológus és liberális politikus volt. A Hont megyei Kubinyi Ferenc Kóvár község szülötte.

Felsőkubinyi és déménfalvi Kubinyi Ferenc 1836. november 22-én született az Ipoly menti kisközségben. Apja Kubinyi Vilmos, megyei alispán, anyja Laszkáry Emília volt. 1846-tól Kubinyi Budapesten élt, itt végezte tanulmányait az evangélikus gimnáziumban.

1855-ben átvette elhunyt édesapja kovári birtokát, de ő maga inkább a tudományoknak élt. Sokat utazott külföldön, miközben a magyarság régi emlékeit kutatta. 1869-ben például Németországból hozott értékes történelmi anyagot. Ezt megelőzően részt vett a Történelmi Társulat megalakításában, s az „északi régiségbúvárok koppenhágai királyi társulatának” lett a tagja. (Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VII. kötet. Bp. 1900. 381–383. old.)

1873-ban Albertfalván szervezett tejjgazdaságot, de az 1800-as évek elején ismét visszaköltözött Kóvárra. A földbirtokos itt megintcsak többet foglalkozott a közügyekkel s a tudományokkal, mint a gazdálkodással. Világi felügyelője lett a kiscsalomjai evangélikus egyháznak,

s mint Szinnyei lexikonában olvassuk: „Hont megye területén sikerült neki sok kőkori régiséget összeszedni, melyek az 1886. évi budapesti kiállítás alkalmával külön szekrényben voltak kiállítva.”

A Stúdium Kiadásában megjelent Magyar Irodalmi Lexikonban írják, hogy Kubinyi „Kiváló régiségbúvár volt. Számos történelmi művet adott ki. Családjá levéltára alapján megírta a Kubinyi-család történetét”. (Magyar Irodalmi Lexikon. Újabb kiadás: Kassák Kiadó. Bp. 1993. 505. old.)

Nagyszabású munkája, az Oklevelek hontvármegyei levéltárakból két kötetben jelent meg. A II. kötetet 1888-ban adták ki Budapesten. Ennek előszavában hívja fel a figyelmet Kubinyi arra, hogy „még mindig ezrekre és ezrekre megy azon oklevelek száma, melyek az ország különböző vidékein, különösen régi családaink magánlevéltáraiban hevernek ismeretlenül, magukban rejtve sok becses történelmi adatot, melyek hiánya történelmünkre nézve megbecsülhetetlen veszteséget képez.” Fájjalja, hogy a tatár, török „s egyéb vér- és martalékszomjas ellenséges hadak” sem pusztítottak el annyi értékes okiratot, mint amennyi az ő korában esett felelőtlenül az enyészet áldozatául”. Épp ezért szorgalmazta, hogy „történészeink és diplomatikusaink kettőzött buzgalommal lássanak mindenfelé, hol arra alkalmuk nyílik, a még kiadatlan oklevelek felkutatásához, lemásolásához és közzétételéhez”.

A kötetben megjelent okleveleket Kubinyi a Baloghy, a Majláth, a Nedeczky, a Nyáry, a Sántha és más honti családok magánlevéltáraiból tette közzé. A 210 oklevél az 1256–1399 közti időszakot öleli fel. Kétszáz oklevél először látott nyomtatásban napvilágot, ebből 24 Árpád-kori, 176 pedig Anjou-kori. Az okleveleket Kubinyi latinul teszi közzé, előttük azonban rövid magyar nyelvű összefoglalót ad. A közzétett anyagból megismerkedhetünk a XIII–XIV. századi vármegyei birtok- és jogviszonyokkal, a törzsökös honti családokkal, a csábrági és drégelyi vár mindennapjaival, a megye egykori tisztviselőinek névanyagával stb.

Kubinyi ezenkívül számos értékes és hiánypótló kiadványt jelentetett meg. A Margitsziget műemlékei című munkáját Pesten adta ki 1861-ben. Ugyanitt jelent meg 1864-ben a Zólyom vármegye műemlékei is. A régi magyarok személynevei-nek I. kötetét 1892-ben adták ki Budapesten.

Rendszeresen publikált a kor ismert lapjaiban: A Divatlapokban, az Új Magyar Múzeumban, a Századokban. A Magyar Nyelvőr 1887. évi XVI. kötetében ipolyvölgyi, Kóvár-vidéki tájszavakat tett közzé. A 246 közölt tájszó közül nagyon sok még ma is él és ismert errefelé. Ilyen például a *buró* (borul), a *kabar* (karmol), a *kabál* (kiabál), *kijó* (kígyó), *megezsstringál* (jól elver), *möltétül* (mióta), *súk* (mosófa), *szakácska* (kötény). Több közölt tájszó mára azonban az Ipoly mentén is ismeretlenné vált. Ilyen többek közt a *bajzomra jár* (romlásnak indul), a *baláka* (kísértet), a *bolyvaskodik* (lopja a napot), a *bujtorkodik* (akadékoskodik), a *csikli* (parasztleány csizmájának a sarka), a *tarangál* (hadarva beszél) stb. A „boszvány” szó értelmezésekor egy régi szokásról is tudomást szerezhetünk. Ez ugyanis olyan kalács, „melyet a férjhez ment leány a fonóházhoz visz, hova leánykorában jártas volt”.

A Magyar Nyelvőr 1893. évfolyamának XXII. kötetében Kóvár vidéki szólásmódokat közöl. Közülük a „Hamuba esett a pecsenyeje.” szólás értelme: Rosszra fordul a dolga. A „Kihajtja az egeret.” arra utal, hogy „oly nyomorúságra jutott, milyenben még az egér sem élhet meg”.

Kubinyi írt verseket is. (Egy marék vers. Pest, 1896; Gedichte des gnädigen Herren zu Kóvár – tréfás versek. Balassagyarmat, 1894.), szépirodalmi kísérletei azonban erőtelenebbek voltak mint szakirányú munkásságának termékei.

1996. december elsején a Palóc Társaság emlékezést tartott a szülőfaluban, Kóváron. E sorok írója tartott előadást a jeles szülőtről. Utána megkoszorúzták az író sírját az evangélikus temetőben, majd emléktáblát lepleztek le a szülőházon. Itt Urbán Aladár, a Palóc Társaság elnöke mondott ünnepi beszédet. Az emléktáblán magyarul és szlovákul olvashatjuk: „160 éve született Kóváron KUBINYI FERENC (1836–1903) történész, író, nyelvész. Állította a Palóc Társaság 1996-ban.”

Csáky Károly

„Holtvágányra dőcögött a...”

Mintegy száz esztendővel ezelőtt, új hangok vegyültek bele a Börzsönyhegység völgyeit betöltő madárhangok kórusába. A kövel – fával megrakott teherkocsikat vonszoló gőzmozdonyok szuszogására, időnként felharsanó hetyke füttyögésére gondolok, amelyek, a gazdasági élet változásának következtében egyre hosszabban kigyózó sínpályákon teremtettek kapcsolatot az *Erdő* és a *Külvilág* között. Hazánk e vadregényes hegységében, az 1910 és 1930 között több, mint 200 kilométernyi vasútvonal-hálózatnak is regényes a története.

Elsőként, a Királyréti Erdei Vasút épült meg 1893-ban Sierstoff Henrik porosz gróf megbízásából. A 600 mm nyomközű vasút, A. Jung gyártmányú, Sándor nevű gőzmozdonya a Kismaros – Szokolya – Királyrét – Adolf-kúti rakodó vonalon pöfögött rakománnyal telt, vagy üres kocsijaival. A vállalkozás sikerének köszönhetően, 1912-ben további szárnyvonalakkal hosszabbították meg a pályát. A Királyrét – Cseresznye, illetve a Királyrét – Bajdázó vonalak a *Termelők*, míg a Kismaros – Dunaparti-rakodó, valamint a Kismaros – Nógrádverőce MÁV-állomás vonalak a *Felhasználók* számára nyitottak meg újabb lehetőségeket.

Az 1915–1916-os években, a Pap-hegy lábánál, létrehozták a javítóműhelyt és a vasút gazdasági központját, mely napjainkban is ott üzemel. Ezidőtájt, már csaknem 300 embernek és két gőzmozdonynak adott munkát a vasútüzem. Napi hatvan-hetven megrakott kocsival zakatoltak végig a „füstösök” a Morgó-patak völgyén.

1916 és 1926 között a vasútüzem többször is gazdát cserélt. Előbb Csecsovicska Emil cseh földbirtokos, majd az Angol – Magyar Bank lett a gazdája. Az utóbbi idejében, Jánospusztai Uradalom és Ipartelepek Rt. néven üzemelt az erdőbirtok, a kőbánya és a vasút. 1924-ben, mikor Hoffer Kunó svájci állampolgár lett a tulajdonos, ismét névcsere történt végre, és ekkortól Királyréti Uradalom és Ipartelepek Rt. néven jegyzik. Hoffer építtette meg a Pap-hegyi közútda és a kisinóci kőbánya közötti drótkötélpályát. A kő feldolgozásához felállított két hengerművet is, melyek a bitumenes útburkolathoz szükséges őrleményt állították elő.

Az 1941-es esztendőről már fekete keretben emlékeznek meg a krónika. Ekkor ugyanis leállították a kőbányászatot, leszerelték a drótkötélpályát, eladták a kocsik és a mozdonypark nagy részét. A megmaradt MUKI és TRIGLAV nevű mozdonyok már csak évi 5–6000 köbméter fát szállítottak. Igaz, ekkor már a személyforgalom első csirája is megjelent. A nyolcszemélyes TREZINA nevű pályakocsin a királyréti családok gyerekei utaztak a szokolyai iskolába. 1947-ben még egy újabb szárnyvonallal bővült a pálya Királyrét és Egyház-bükk között, hogy 1948-ban csaknem 20 ezer köbméternyi fát szállítsanak rajta.

A királyréti kisvasút funkciójában alapvető változást az 1954-es esztendő hozott. Az év május 26-án megindult a hivatalos személyforgalom Kismaros és Királyrét között. Az első tető nélküli személykocsikat helyben gyártották, melyeket később tetővel és lehúzható ponyvával láttak el. Az első három téli üzemeltetéshez szükséges fűthető kocsit a Fővárosi Villamos Vasút építette.

1962-ben négy darab motormozdony váltotta fel a gőzüzemet. A TRIGLAV, mely akkor már mintegy 60 éves „munkaviszonnal” rendelkezett, ettől kezdve a paphegyi fafeldolgozó gőzfejlesztő kazánjaként töltötte „nyugdíjas” éveit. (Ma Nagycenken látható a Széchenyi Múzeumvasút kiállításán.) A kocsipark megújításán a Dunakeszi Járműjavító szorgoskodott, és 1966-ban tíz darab ún. „Dunakeszi kocsi”-t állítottak forgalomba e vonalon. 1970-től Királyréti Állami Erdei Vasút néven üzemeltette az Ipolyvidéki Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság.

A közúti szállítás jelentőségének előtérbe helyezésével a kisvasút egyre jobban „kiszorult a pályáról”. 1976-ban a Pest megyei gyermek és ifjúsági szervezetek védnökségével Úttörővasúttá avatták. Ez a lépés átmenetileg megoldotta a „lenni, vagy nem lenni” kérdését, de 1978-ban az életveszélyessé vált műszaki feltételek megpecsételték a vasútüzem sorsát.

Az IEFAG nem nyugodott bele a vasútüzem leállításába. Felmérései szerint az évi egy millió utas és 20 ezer tonna áru szállítására továbbra is szükség lett volna. Fáradozásaik nyomán, az 1978-ban megszüntetett Cegléd – Hantháza közti 760 mm-es MÁV vonal sínpályájának felhasználásával új vonal épült. Az UVATERV és a BUVÁTI tervei alapján új álló-

másépületek létesültek. A Dunakeszi Járműjavítóban felújították az új nyomtávnak megfelelő kocsiportot és dízelmozdonyokat. 1981. június 7-én indult el útjára újra a királyréti erdei vasút. Tíz éven át úgy tűnt, a *Mókusvasút* gondatlanul járja útját két végállomás Királyrét és Kismaros között.

A közúti forgalom azonban tovább hódított. 1990-ben, Szokolya önkormányzatának határozata szerint, a munkába járók utaztatása ezentúl autóbusszal fog történni. Ennek a döntésnek következményeként, 1991. január 1-től, a napi tizenhárom vonatpár ötre fogyott. 1992. május 18-án úgy látszott, a kisvasút végleg holtvágányra dőcög, de az Országos Idegenforgalmi Hivatal ötmillió forinttal sikerült újra „sínre tenni” az ügyét. Elindult tehát újra 1992. augusztus 29-én, de azóta is attól függ az üzemelése vagy szüneteltetése, hogy van-e pénz üzemanyagra és a dolgozók fizetésére.

A Királyréti Erdei Vasút mellett a Börzsöny több más völgyében is a vasutat használták fel az erdők feltárására. Másodikként a nagybörzsönyi vonal kiépítése indult meg. A nyomvonal kitűzését egy tragikus esemény árnyalta be, ugyanis a „kor szavát” érteni nem akaró, tettelesen ellenálló nagybörzsönyi gazdák közül hármat, név szerint: Schneider Györgyöt, Lehotky Györgyöt és Menyess Andrászt a csendőrök a helyszínén agyonlőtték.

Az Esztergomi Érsekség területén a Schaczer Fakitermelő Vállalat 1907 és 1919 között mintegy 29 kilométer összhosszúságú sínpályát fektetett le, a Nagybörzsöny és Kisírtápuszta körzetében kitermelt fának az ipolypásztói MÁV-állomásra való könnyebb eljuttatása céljából.

A 600 mm nyomtávú erdei vasút végül is az alábbi végpontok között épült ki: 1907–1908 Ipolypásztó – Nagybörzsöny 8 km; 1908–1918 Nagybörzsöny – Kisírtápuszta 5 km; Kisírtápuszta – Ökréskert 3 km; Kisírtápuszta – Templomrét 1 km; 1911–1918 Nagybörzsöny – Vaskapu (Börzsönypatak) 7 km; Börzsönypatak – Kovácspatak (Aprólépek) 3 km; 1918–1919 Kovácspatak – Fagyosasszony 2 km. E vasútvonal érdekessége volt, hogy a vontatás nem gőzmozdonyokkal, hanem lovakkal történt. A megrakott kocsikat gravitációs úton juttatták le a rakodóhelyre, ahol a „lóréről” (két tengelyes, 2 úrköbméter raksúlyú kocsi) „karucára” (négy tengelyes, 5 úrköbméter raksúlyú kocsi) rakták át a fát. Az üres lórékat egy-egy ló vontatta fel az átrakodó-helyről a felső rakodóra, míg a karucát egy pár lóval vontatták. A vállalat tulajdonában lévő lovak számára előbb Kisírtápusztán, majd később a Nagybörzsöny melletti kőbányánál létesítettek istállót, kovácsműhelyt.

1912-ben, Luczenbacher földbirtokos újabb vasútvonalat építtetett Szob és Márianosztra között a csákhelyi kőbánya termékének elszállítására. Ez, a 760 mm-es nyomtávú vasút újabb lehetőségeket csillantott meg, és az 1922-től tovább folytatódó nagybörzsönyi vasúthálózat-fejlesztés célja a Kisírtápuszta és Márianosztra közti kapcsolat megteremtése volt. 1924-ben létrejött a kapcsolat, és ettől kezdve egy mozdollyal végezték a vontatást a Kisírtápuszta és a szobi MÁV-állomás között.

1925-ben Kisírtápusztán, négy völgy, négy szárnyvonal találkozási pontján műhely és fűtőház épült. További szárnyvonalakat is építettek: 1923-ban Kisírtápuszta és Kollárvölgy (3 km), 1926-ban Kisírtápuszta és Hegyeshegy (5 km), Kisírtápuszta és Hosszúvölgy (4 km), 1951–1952-ben Hegyeshegy és Kammerhof (5 km) között. Ez utóbbin tíz év alatt, mintegy 30 ezer köbméter bükkfát szállítottak le, majd 1963-ban a Kisírtápuszta – Kammerhof közti 10,5 km hosszú vonal sínjeit felszedték. Az 1960-as évektől kezdve az útépitések nyomán a közúti szállítás jelentősége e térségben is megnövekedett, így a vasút egyre inkább háttérbe szorult. Az 1967-ben végzett gazdasági számítások üzemeltetésére nem hatottak kedvezően.

1970-től 1984-ig – időszakos üzemelésben – személyszállítás folyt a Nagybörzsöny–Nagyírtápuszta közötti 8 kilométeres vasútvonalon.

Végezetül meg kell emlékeznünk a Kemence és Bernecebaráti körzetében kiépített, igen vadregényes erdei vasútvonal-hálózatról. 1910-ben indultak meg az építkezések mindkét területen.

A Bernecebaráti–Oszlop–Drino fővonalhoz (kb. 6 km) az idők folyamán több (kb. 11 km hosszúságú) mellékvonalat csatoltak, majd szüntettek meg. 1953-ban épült meg a Drino–

Deszkás fővonal, ám 1966 és 1969 között ezt is a korábban létesített fővonallal együtt, felszedték.

Kemencéről indult ki a Börzsöny legszerteágazóbb és talán legvadregényesebb erdei vasúthálózata. 1910 és 1912 között a Kemence–Királyháza–Királykút fővonal (11 km), 1913-ban a Csarna-völgyi fővonal (9 km) került lefektetésre. Ezekhez a következő 10–15 év során még egy kb. 14 km-es, illetve egy 13 km-es szárnyvonalhálózat csatlakozott. Így a diósjenői erdészet területén létesített mellékvonalakkal együtt (melyeken ugyancsak a királyházi völgybe szállították a fát) mindent összevéve, mintegy 70 km hosszúságban kígyózott a Börzsöny e térségében a sínpálya a vasúti szállítás virágzó korszakában 1910 és 1930 között.

A vasútépítés célja itt is a kitermelt fa leszállítása volt. Követ alig hordtak a kocsik, a személyszállítás pedig az erdei munkásokra korlátozódott. A nagybörzsönyi gravitációs módszerrel történt itt is a szállítás körülbelül hat és fél évtizeden át. Az üres kocsikat szintén lovakkal vontatták fel a rakodókig. A modern technika, a motormozdonnyal történő vontatás a kemencei vonalakon 1947-ben, a bernecebaráti vonalon 1954-ben indult meg.

Összegezve elmondhatjuk: A Börzsöny-hegység erdei vasúthálózata, mely ma egyre inkább ipartörténeti emlékké válik, egykor óriási jelentőséggel bírt. Ez volt az ország legkiterjedtebb erdei vasúthálózata, bár a több mint 200 kilométernyi összhosszúságú hálózat egyszerre sohasem üzemelt, s szárnyvonalai olykor kérészerűek voltak (1–2 évig használták, majd felszedték őket).

Gerber György

Földessy Péter: A sámán sátra • Makói Művésztelep (Dömötör Mihály felvétele)

Pályázati felhívás rokon értelmű szavak gyűjtésére

Anyanyelvünket a mai rohanó korban, az informatikai forradalom korában tömérdek hatás éri, s ezek nagy része idegen eredet. Ez nem is csoda, hiszen itt élünk Európa közepén, indoeurópai nyelv népek gyűrűjében, s ráadásul e nyelvek közül az egyik, az angol, pontosabban az amerikai angol, olyannyira ránk telepedett – igaz, nemcsak ránk, hanem az egész világra –, hogy hatásának szinte lehetetlen ellenállni.

Lehetetlen? Szerintünk mégsem az. De hogy valóban ne legyen az, ahhoz nyelvünk még elszántabb, még hatékonyabb ápolására, védelmére van szükség, ezenkívül annak tudatosítására, hogy *anyanyelvünk*, ez a pótolhatatlan nemzeti kincsünk szépség, színeség és gazdagság tekintetében a legnagyobb s legdivatosabb nyelvekkel is felveszi a versenyt, s alkalmas arra, hogy száz vagy akár ezer év múlva is őrizze népünk kulturális hagyományait s szolgálja kései utódainkat.

Mindezek tudatában az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Honismereti Szövetség közös pályázatot hirdet abból a célból, hogy a pályázók munkája nyomán még jobban megmutatkozzék nyelvünk életerejére s gazdagsága. A pályázók feladata rokon értelmű szavak gyűjtése három témakörből, de úgy, hogy a választott témakörbe tartozó szavak minél nagyobb bőségben kapjanak helyet a pályázatban. Tehát ne csupán az értelmező szótárainkban is megtalálható köznyelvi rokon értelmű megfelelők szerepeljenek benne, hanem – ha vannak – a népryelvi, tájnyelvi, szaknyelvi, csoportnyelvi szavak is, mégpedig lehetőleg *annak jelzésével, hogy ezek a szavak hol, milyen körben használatosak, s mennyire gyakoriak*. Bármelyik témakör szavainak gyűjteménye, amely a pályázó által szükségesnek ítélt magyarzóó megjegyzésekkel akár 4-5 oldal terjedelmű is lehet, önálló pályázatnak számít, és nincs akadálya annak, hogy valaki mindhárom témakört kidolgozza, azaz három pályázatot nyújtson be. A pályázat jelíges, de egy pályázónak csak egy jelígeje lehet, akkor is, ha két vagy három pályázatot ad be. A pályamű(vek) szerzőjének nevét, foglalkozását és lakcímét külön lezárt borítékban kell elküldeni, a borítékra kívül pedig csak a jelíget írni, valamint azt, hogy pályázó felnőttként (= F) vagy valamely alap-, közép- vagy felsőfokú oktatási intézmény tanulójaként, hallgatójaként (= T) küldi-e be pályamunkáját.

A pályázat három témája a következő:

1. *Hányféleképpen veszekszik a magyar ember?* (A feladat azoknak a *veszekszik* szavunkkal rokon értelmű *igéknek* az összegyűjtése és kommentálása, amelyek azt fejezik ki, hogy valaki másokkal indulatosan beszél, velük szemben érzett bosszúságát, elégedetlenségét fejezi ki.)

2. *Minek nevezzük azt a szerkezetet, gépezetet, amelyet vagy nem tudunk, vagy nem akarunk pontosabban megnevezni, körülírni?* (E pályázatban azokat a *főneveket* kell összegyűjteni, amelyek a szóban forgó tárgyak, dolgok megnevezésére akár a köznyelvben, akár bármely más nyelvi rétegben használatosak.)

3. *Milyen ember az arrogáns ember?* (E pályázat célja azoknak a *melléknemeknek* az összegyűjtése, amelyek esetenként kitűnően helyettesítik a latin eredetű, de hozzánk a németen keresztül eljutott *arrogáns* szót. Ahol a pályázók szükségesnek látják, jelezzék az általuk beküldött szavak esetleges sajátos stílusértékét is!)

A pályázat alapdíja 100 000 Ft, de ha a pályázatot a két meghirdető szövetségen kívül más szervezet, intézmény is támogatja, akkor ennél több is. A díjalap növekedése esetén erről értesítjük a két meghirdető szervezet lapjának, az Édes Anyanyelvünknek és a Honismeretnek az olvasóit.

A pályázatokat 1997. szeptember 20-ig kell beküldeni vagy az egyik, vagy a másik szövetség címére: Anyanyelvápolók Szövetsége, 1360 Budapest, Pf. 6; Honismereti Szövetség 1250 Budapest, Pf. 23. Az eredményhirdetés decemberben lesz, s a pályázatról szóló beszámolót, a nyertesek és a díjazottak nevét az Édes Anyanyelvünk és a Honismeret 1998. évi 1. száma közli.

Budapest, 1997. február

Honismereti Szövetség

Anyanyelvápolók Szövetsége

HAGYOMÁNY

Emlékezés egy tudós tanárra, Sípos Pálra

A „Bodrogparti Athén”-ként emlegetett város adott otthont annak a Kollégiumnak, amely a magyar művelődéstörténetben meghatározó szerepet töltött be. Sárospatakot hazánkban és hazánk határain kívül is ismerik és ragaszkodással, szeretettel veszik körül. Történelmi múltja és földrajzi fekvése egyaránt kiváltságossá teszi. Igazán híressé és kiemelkedővé mégis iskolája, kollégiuma tette.

Innen való a magyar oktatás első emléke Szalkai László kézzel írott latin nyelvű iskoláskönyve, amely Sárospatak reformáció előtti iskolájának létéről tanúskodik. Méltán tekinthetjük ezt, a több száz éve alapított kollégium elődjének. Itt dolgozott az oktatás megújításáért a kiváló pedagógus, Comenius. Itt tanítottak hazánkban először kísérlettel fizikát. Itt jelent meg a kor hazai természetfilozófiai irodalmának legfőbb alkotása, amely a legrégebb magyar fizikakönyv. Itt szálltak először síkra a magyar nyelven folyó oktatásért, amelynek eredménye a XVIII. század végétől érezte hatását. Az oktatás objektív feltételeit megteremtve az iskola nyomdájával, s korán nemzeti nyelvűvé lett tankönyvkiadásával, messzi vidékekre sugározta a tudományt.

Míndezek alapvetően meghatározták a Pataki Kollégium szerepét a magyar iskolatörténetben, amely a matematika oktatásának, tanításának terén is felemelően nagy múltra tekint vissza. A kollégium híres professzorai közül kiemelkedett *Sípos Pál*, aki nemcsak tanár volt, hanem korának egyik legnagyobb matematikusa. Ő volt az első magyar matematikus, akinek munkáját külföldön is elismerték és aranyéremmel tüntették ki. Több nyelven beszélő művelt egyéniség volt, aki a versírásban is jeleskedett. Szoros barátság fűzte Kazinczy Ferrenchez, aki őt a ritka lángészt, bölcsészt, latin költőt, kitűnő egyházi szónokként is nagyra értékelte.

Sípos Pál 1759. október 16-án született Nagyenyeden. A református családból származó ifjú tanulmányait a híres Bethlen Kollégiumban végezte. Matematikára, filozófiára az ottani legkiválóbb tanárok egyike, Kováts József tanította, aki külföldi egyetemeken szerzett ismeretekkel gyarapította tudását. Tanára rendkívül nagy hatással volt egyéniségének és egész pályafutásának alakulására. Nagyon tehetséges volt mint diák, így a tehetősebb szülők gyermekeik mellé házi tanítónak alkalmazták. Néhány évi nevelősködés után, 1783-ban, mint kinevezett rektort a szászvárosi iskola irányításával bízták meg, négy éven át látta el rektori feladatát. Ezt követően, volt tanárának ajánlására Szirákra került, ahol a matematikában járatos Teleki József gróf fiát tanította. A család lelkes könyvgyűjtő volt, így Síposnak lehetősége nyílt a sziráki Teleki kastély könyvtárában megismerkedni a legújabb tudományos könyvekkel. Pályafutásának jelentős állomása volt Szirák, ugyanis itt fogalmazta meg első matematikai tanulmányát a kúpszeletekről. Csaknem négy évi nevelői munka után pártfogóinak anyagi támogatásával 1791-ben külföldi tanulmányútra indult. A frankfurti egyetem teológiai fakultásának lett hallgatója, megfordult Göttingenben is, ahol KÄSTNER előadásait hallgatta, aki később GAUSSNAK és Bólyai Farkasnak is a matematikatanára lett. Külföldi tanulmányai alatt több értekezést írt, amelyek közül a matematikai tárgyuakat volt tanítványának ifj. Teleki József grófnak ajánlotta.

Tanulmányi útjának befejezése után ismét nevelői munkát vállalt – ezúttal Bécsben –, Teleki Sámuel kancellár fiának tanítását. Ez idő alatt érte az az elismerés, hogy a Berlini Akadémia 1795-ben aranyéremmel jutalmazta azért a főértekezéséért, amely a volt tanítványának ajánlott latin nyelvű kéziratból fejlődött ki. Ezen nagyszerű munka a *Beschreibung und Anwendung eines mathematischen Instruments für die Mechaniker, Zur unmittelbaren Vergleichung der Circulbogen* a következő évben nyomtatásban is megjelent. Ezzel a munkájával, amely egy matematikai eszköz leírása és felhasználása a körív hosszának megállapítására, bekerült a magyarországi körnéyszögesítő és szögharmadolók széles táborába.

Matematikai munkái közé tartozik még egy trigonometrikus táblázat elkészítése is. E téren elért eredményeit 20 oldalas nyomtatott értekezése a SPECIMEN és egy Kazinczy Ferencnek ajánlott rövid tanulmánya a BERICHTIGUNG tárgyalja. E táblázat kifejezetten csillagászati célokra készült és a munkára a bécsi obszervatórium igazgatója kérte fel Sípost. A táblázat beosztás tekintetében egyedülálló az irodalomban. Alapgondolata a trigonometrikus függvények logaritmusát az egyszerű logaritmus értékéből számítani 10 tizedes jegyre, a szóg nagysága szerint változó táblázatosan megadott számérték segítségével. Nevezetessége, hogy a negyedkörös tizesrendszerű szögbeosztása először ezen a táblán található, alig pár évvel az első külföldiek után.

A több évig tartó bécsi nevelőmunkát követően ismét a szászvárosi kollégiumba került. Hét évi szászvárosi rektorság után szólította a sors Sárospatakra. Vay József egyházkerületi és kollégiumi főgondnok ekképp ajánlja a Pataki Kollégiumba: „A Pataki Oskolában üres-ségben jött Mathematica Cathedrara egy olly személyt ajánlok, ki bizonyosan a' két Hazában, sőt bizonyosan hiszen az Austriai Monarchiában ezen tudományban első Ember, ki a Berlini Tudós Társaságtól valamely a Mathesisből kitett kérdésre készített Munkájáért még iffjú korában praemiumot nyert, s' kit nem tsak mint Nagy Litteratort, szép Peotát jó oskolai Ember, a' társalkodásra nézve szelíd jó lelkű embert, mind nagyon személyes esmeretemből ajánlok.”

Bár, Sípos Pál csak öt évet töltött Sárospatakon, ittléte mégis maradandó hatást gyakorolt az iskola fejlődésére. A főiskola egyik legeredményesebben működő tanáraként írta be nevét a magyar oktatásügy történetébe. Sárospataki tartózkodása idején több kéziratot tervezetben fejtette ki a matematikatanítás megjavítását célzó tantervi és módszerbeli elgondolásait. Előterjesztéseiben fő szempont volt, hogy az iskolai oktatás inkább kevesebb matematikai anyagot öleljen fel, de az részletesen és teljes szigorúsággal kerüljön feldolgozásra. Sípos tervezete képezte az 1810-ben kiadott Sárospataki tanterv matematikai részének gerincét, amely a pedagógiatörténet szerint igen sikeres és lényegében azt az anyagot foglalja magába, amit a XIX. század utolsó évtizedeinek gimnáziumi tananyaga.

Sípos tanári tevékenysége és matematikai munkássága mellett őszinte barátja és levelezőtársa volt Kazinczynak. A széphalmi költő hatására az irodalom és a filozófia felé fordult. Filozófiai munkáiban Kant és Fichte eszméit terjesztette, irodalmi vonatkozásban több sikeres költeményt írt. Kapcsolatuk emlékére Kazinczyval élete végéig folytatott levelezései őrzik. A pataki rektorság után részben anyagi okok miatt, részben pedig a nyugalmasabb élet reményében elhagyta a tanári pályát. A tanári fizetés kevesebb volt, mint egy közepes lelkesítő jövedelem. Amellett a főiskola 1810 novemberéig a tanárok illetményében 1170 rhénusi forinttal, 17 köből búzával, 25 köből gabonával és 17 hordó borral maradt hátralékban. Így 1810-ben a sárospataki tanszéket felcserélte a tordosi (Szászváros közelében) református egyházközség nyugalmasabb és jobban jövedelmező parókiájával. Innen adományozta a pataki kollégiumnak a berlini Tudományos Akadémiától kapott aranyérmét. Korának egyik legmélyebb tudású és legsokoldalúbb magyarja 1816. szeptember 15-én halt meg egy járványos betegségben. Ő volt az egyetlen olyan matematikus, aki nem volt tagja a berlini Akadémiának és mégis kiadták a művét. Pályázat nélkül nyert el egy olyan kitüntetést, amelyre nincs példa az Akadémia történetében.

Szücsné dr. Csiszár Magdolna

Irodalom

Jelitai József: Sípos Pál élete és matematikai munkássága Bp.: 1932. – *Szénássy Barna:* A magyarországi matematika története. Akadémia Kiadó, Bp. 1970. – *Szily Kálmán:* Egy múlt századi köregyenesítőnk. Műgyógyemeli Lapok 2.k. 1877. – A Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Levéltár 1796. XXXI. 11.940/103.

Húsvéti locsolás Mikóújfaluban

Az Olt bal partján, a Sepsiszentgyörgyöt Csíkszeredával összekötő országút mentén, Málnásfalú és Sepsibükkszád között fekszik a borvizeiről és jókezü kőfaragóiról híres Mikóújfalu. Csaknem kétezer lakójának többsége magyar. A falu magyar öntudatú cigány közössége látványosan gyarapodik, románnak csak néhány család vallja magát. Az itt élők főként földműveléssel és állattartással foglalkoznak, de sok családnak a közeli kőbányák jelentenek biztos megélhetést.

Mikóújfaluban évente megrendezik a farsangi kosaras bált, ősszel pedig díszes felvonulás után kezdődik a szüreti mulatság. Utóbbit a falu katonának besorozott legényei szervezik.

Húsvét hétfőjén is ők a főszereplők. A húsvéti locsolás előzménye a nagyszombati bál, melyre a katonának készülő legények minden 12–13 év fölötti leányt elvárnak. Néhány esztendeje a tánc előtt még műsorral léptek dobogóra az ifjak, mára azonban elmaradtak ezek a szereplések. A vasárnap hajnalig tartó mulatság után a szervezők legközelebb hétfőn reggel találkoznak. Fogadott zenészekkel végigjárják a falut és minden nagylányt megöntöznek és megtáncoltatnak. Útjukat messze hallatszó muzsikaszó kíséri. Ameddig az emlékezet a múltba tekint, azóta a locsolás mindig a Patak utca felső felében kezdődött.

1996-ban tizenhárom ünneplő ruhába öltözött és árvalányhajjal díszített kalapot viselő legény társult össze. Közülük csak tízen voltak besorozva katonának, hárman a fiatalabb korosztályból segítettek nekik. A három legfiatalabb legény gyűjtötte kosárba a tojást és ők cipelték az ajándéka kapott bort meg pálinkát. Miután a két szaxofonos és a tangóharmónikás is a fiúkhoz csatlakozott, a vidám társaság elindult lányokat öntözni. Elöl a két *bekéreztető* lépdelt. Amikor a menet lányos házhoz közeledett, akkor a hangszerekből a *Nyisd ki babám a kaput...* című dal dallama csendült fel. Demeter Árpád és Terza István nyitottak be elsőként a lányos házakhoz és áldott ünnepeket kívánva megkérdezték a gazdától, hogy bejöhettek-e a locsolók. Igenlő választ kapva egyikük a következő verssel köszöntötte a ház lakóit:

Máma vízbevető heftű,

Nekünk is úgy tetszik,

Mert láttuk, hogy az

Utcán egymást öntözik.

Mi is eljöttünk annak tiszteletére,

Hogy harmatot öntözzünk

A szép növendékre.

Ha kártyával öntjük

Nem lészen tisztesség,

Ha kannával öntjük,

Úgy lészen ékesség.

Áldja meg az Isten

E háznak gazdáját,

Gazdájával együtt

Ékes gazdasszonyát!

Vígan töltsék a Húsvét másodnapja!

Versmondás után a bekéreztetők illatos sprayből permetet fújtak a család hölgyeire, majd megkóstolták a jó szívvel kínált italt és süteményt. A megöntözött lányt visszahívták az ünnepet bezáró esti bálba. Rövid időzés után további kellemes ünnepeket kívánva elbúcsúztak a ház lakóitól és a maguk mögött nyitva hagyott kapuval jelezték, hogy a többi legény és a zenészek is bátran bemehetnek. Miután a lakásba nyomuló legények mindenike kivette részét a szagosításból, a lány egy tányéron vagy kosárkában négy tojást nyújtott át a kosarat cipelő locsolónak. Ez elvette mind a négyet, de két „idegen” tojást visszatett a kosarából. Így minden lányos háznál kettővel gyarapodott a legények tojásgyűjteménye. Az udvaron került sor a lányok megtáncoltatására. Volt aki keringőt kért, mások tangót vagy csárdást. A fiúk előre megbeszélték, hogy az éppen sorra kerülő lányt ki fogja közülük megtáncoltatni. Míg a lányok boldogan táncoltak, addig családtagjaik a locsolókat étellel és itallal kínálták. Mindenik gazda legalább egy fél liter pálinkát vagy egy liter bort ajándékozott a jó hangulatot teremtő legényeknek. Ezeket egy-egy műanyag kannába öntötték. A különböző ízű italokból estére bizony furcsa keverék lett. Azokat a lányokat, akik szombaton nem jelentek meg a bálban, megdorgálták a fiúk. Régebben az ilyeneket meg sem öntözték.

A locsoló legények

A zenészek

Tánc az udvaron

Tojásévés az utcán

Ritkán fordul elő, hogy a legényeket nem engedik be valahová. Ha ez mégis megtörténik, akkor két tojást, egy fél liter pálinkát és aprópénzt dugnak be a bezárt kapu alatt, hogy a fukar gazdát megszegyenítsék. Gyászoló családhoz általában nem mennek locsolni. Ha mégis bekopognak ilyen helyre, akkor a locsolás zeneszó nélkül történik meg és a tánc is elmarad.

A besorozott legények hada saját szülei portájára is bement. Ilyen házak előtt és udvarán katonabúcsúztatókat énekeltek. Délceg fiát meglátva sok édesanya szeme könnybe lábadt. Sorstársuk otthonában egy kicsit megpihentek a legények. A tojással megrakott kosarat és az itallal telt edényeket kiürítették, majd újult erővel folytatták útjukat.

Amerre a menet járt, ott a zeneszó sok embert kicsalt az utcára. Rébi húsvétokra emlékező nagymamák és édesanyák támaszkodtak kapujuk deszkájának, fiatal anyák tartották karjukon csecsemőiket, szikár férfiak idézték azon időket, amikor ők készültek katonának. A menetből időnként kivált egy-egy legény és illatfelhőbe burkolta az álldogáló nőket. Néhány gyermek a tojásos kosarat nézte sóvárgó szemmel. A törekeny terhet cipelő legény örömmel osztott szét közöttük néhányat. Az egyik mellékutcában tojásévési szünetet tartottak a fiúk. Mindenki kedvére fogyaszthatott a keményre főzött táplálékból.

A csoportos locsolás késő délutánig eltartott. Miután a legények minden lányos házat felkerestek, szétváltak útjaik és mindenki elindult, hogy saját rokonait is megöntözze.

Nagy Balázs

Cserkészmozgalom és honismeret a Felvidéken

Hiszek!

*A kevesek egymásba tett kezében,
A testvérszóban, a bajtársmarokban.
(Sík Sándor, 1926)*

A tíz cserkész-törvény végleges magyar változata között nem szerepel a haza szeretete, sem pedig a nemzeti történelem ismeretének fontossága. Azért mondom, hogy a végleges változatban, mert a cserkészmozgalom hazai szerveződésének kezdetén érvényben lévő változatokban még voltak ilyen pontok: „Szeresd hazádat mindennekfelett!” (A Magyar Őrszem Törvényei), valamint „A cserkész hű koronás királyához, hazájához és vallásához.” Az a körülmény azonban, hogy a *hon* és a *haza* kifejezések nem szerepelnek a cserkész törvényei között – bár lehet, hogy a mozgalom nemzetközi jellegére vezethető vissza –, korántsem jelenti azt, hogy a magyar cserkészmozgalomtól bármikor is idegen lett volna a *haza*, a *nemzet*, a *magyarság* – mint érték. Aligha képzelhető el, hogy cserkészeink között akadna ma is olyan, aki zsebregugott kézzel, rágógumival a szájában hallgatná a magyar himnusz (vagy bármely más nép himnuszát), aki közömbös lenne történelmünk felemelő emlékei iránt.

Sőt! A magyar történelem XX. századi tragédiái sajátos színezetet adtak a hazai cserkészmozgalomnak, határozottabban érvényesült benne a nemzeti jelleg, hangsúlyozottabb szerepet kapott a nemzeti sorskérdések iránti érdeklődés. Gróf Teleki Pál tiszteletbeli főcserkész írta 1931-ben: „Nincs és nem is lehet magát magyarnak érző ember, aki bele tudna nyugodni a természetellenes mába... Aki azt mondja, hogy nem fáj neki Pozsony, Kolozsvár, Kassa, az vagy hazudik, vagy nem magyar ember. Az idegen mondhatja ezt érzégszék, életre nem való ideológiának, mindegy, ezek az érzelmek megvannak, és hazugság volna letagadni őket.”¹

A magyar cserkészek gyakorlati tevékenységét áthatotta a hazaszeretet, amelynek egyik leglényegesebb eleme a hon minél jobb megismerése. Ezt szolgálták a próbákba illesztett, s a hazafiságot, a nemzeti identitást erősítő tételek. A második próbában: [a cserkész] „*magyarságát öntudatosan vállalja, aszerint él, törekszik nemzetének minél jobb megismerésére.*” A harmadik próbás cserkészt *honkereső* cserkésznek nevezték és többek között meg kellett ismerkednie a *honfoglaló magyarok életmódjával, a rovásírással, népdalokkal, népszokásokkal, népművészettel* s a *kiemelkedő magyar értékekkel*. A negyedik próbás cserkészeket *honfoglalóknak* nevezték, s teljesíteniük kellett egybeek mellett a *kötelességet keressük próbát (magyar célok, a Szent István-i gondolat ismerete, felelősségvállalás az ország dolgaiért stb.)*² (Kiemelések tőlem, H.P.)

Láthatjuk tehát, hogy a cserkészmozgalom érdemi területeinek milyen szerves része a magyar történelem, a nemzet- és népismeret, a honismeret. Különösen fontos volna manapság, hogy az internacionális és kozmopolita kütmérgezések nyomán kiüresedett lelkületű fiatalsgunk a cserkészmozgalmon keresztül is hozzájuthasson azokhoz a szellemi tápanyagokhoz, amelyek olyannyira szükségesek volnának a nemzet immunrendszerének újjáépítéséhez. Még nagyobb szükség van erre a kisebbségi sorba kényszerített magyar ifjúságnál. Erre találunk jó példát a szlovákiai magyar cserkészek körében immár második esztendeje megszervezett történelmi vetélkedő eredményeiben.

Már a Honismereti Szövetség által 1994–1996-ban megszervezett és lebonyolított *Emese álma – Mítosz és történelem* című művelődéstörténeti vetélkedő határokon túli diákcsoportainak kitűnő teljesítménye megmutatta, hogy ha az elszakított területek magyar fiatalságának történelmi ismeretei – nemzeti történelmünk oktatásának hiányosságai miatt – általában még alacsonyabb szintű, mint az anyaországban, megfelelő pedagógusokkal és a diákok szorgal-

¹ *Fiatalság* 1931. 9. old.

² *Cserkészpróbák könyve* I-II. Szerk: Demédy M. Bp. 1940., 1941.

mával elmaradásuk pótolható. A szlovákiai magyar cserkészek történelmi vetélkedője 2 x 100 kérdésének színvonala s a verseny eredményessége mutatja, hogy ez valóban így van. S mindez jelzi, hogy a cserkészmozgalom tartalommal való megtöltésében jelentős szerepet kaphat a történelem, s általában a hagyomány- és a honismeret.

A Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség (SzMCs) cserkészcsapatai 1996 nyarán, a honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából történelmi vetélkedőn vettek részt, melyet a Szövetség és a vágkirályfai 37. számú István Király Cserkészcsapat szervezett. A *Végvári vitézek* témájú, kétfordulós vetélkedőn 11 csapat vett részt, gyakorlatilag Szlovákia valamennyi, magyarok által lakott vidékéről: Királyhelmec, Szepsi, Kassa, Rimaszombat, Léva, Érsekújvár, Palást, Bős, Udvard, Komárom küldött csapatot, illetve csapatokat. A szervezés oroszlánrészét a vágkirályfai cserkészcsapat vezetője, *Szatmár Tibor* végezte, beleértve a két forduló tematikus anyagának gondos előkészítését és a vetélkedő lebonyolítását. Az első forduló 100 kérdése a *törökellenes harcok* korához és eseményeihez kapcsolódott; a második forduló ugyancsak száz kérdése pedig *őstörténetünkkel*, a *honfoglalással* és az *Árpád-korral* foglalkozott. Az érdeklődésre való tekintettel és az eredményeken felbuzdulva Szatmár Tibor 1997-ben a *magyar történelem jeles asszonyairól* és az anyaság hivatásának a magyar történelemben való érvényesüléséről szóló vetélkedőt szervez, amely egyben a leánycserkészlet első országos bemutatkozása.

A vetélkedő játékos formában zajlik: a kérdésekre adott helyes válaszok „mozaikdarabjából” alakul ki a történelmi *kép*, illetve épül fel a *vár*.

Ez a történelmi vetélkedő természetesen csak egyik formája és lehetősége a cserkészmozgalom honismereti tartalommal való megtöltésének. Szerepet kaphatnának benne – akár a vetélkedő kiegészítéseként, vagy egyik fordulójaként – a helytörténeti, a helyi hagyományokhoz kötődő ismeretek is. Továbbá kiegészülhetne országjárással, a szülőföld kalandos kirándulásokkal fűszerezett megismerésével. Hiszen a cserkészlet eredeti, Baden-Powel-i elgondolása szorosan kapcsolódott a természetjáráshoz, a mozgáshoz, a kiránduláshoz, a szabadban való táborozáshoz.

A vágkirályfai cserkészcsapat szervezésében megvalósuló történelmi vetélkedőről lévén szó, érdemes felidézni, hogy 1913. július 4-ével kezdődően budapesti cserkészek milyen vizitúrárt szerveztek a Vágon. „Az utolsó békeév nyarán Budapestről indult egy csapat fiú vonattal a történelmi Magyarország északi tájaira, a Vág menti Kralovánba, azzal a céllal, hogy onnan a sebes és zúgókkal, örvényekkel teli Vágon tutajokkal jöjjenek le Komáromig. (...) A hat fenyőfa tutajon 105 fiú táborozott. A Vezér tutajon zöld lilimos fehér zászló lengett, utána következett a Sasok tutajja, majd a Fecskéké, a Vadgalamboké, a Turuloké és végül a Sólymoké. A tutajok közepén volt a szabadtűzhely, mellette egy deszkabodé hálóterem gyanánt, odébb az ebédlő és az élettár. Mozsárágyuk dörgése közepette indult a flotta. Hamarosan jött az életveszélyes sztrechnói szoros. A szakadó eső ellenére magas volt a jókedv. Július 10-én napsütésben kötöttek ki Zsolnán, (...) majd tovább a 300 km-es vízi úton. (...) Voltak nagy cserkészgyakorlatok is, pl. Trencsénteplicen, díszbevonulások a trencsényi és a breckói várba, színelőadások Pöstyénben, vendégeskedés Vághosszúfaluban, végül megérkezés július 21-én Komáromba. Ez volt az első nagyszabású magyar cserkész-mozgótábor.”³

S ha napjaink Szlovákiájában a gazdasági, s a politikai helyzet nem is alkalmas hasonló méretű cserkész mozgótáborok szervezésére, az egykori felvidéki kerékpártúrák és a Szatmár Tibor szervezte történelmi vetélkedők tapasztalatait összegyűrve jó esély van arra, hogy a szlovákiai magyar cserkészmozgalmat egyre inkább sikerül értékes honismereti tartalommal megtölteni.

Hogy megvalósuljon a cserkészmozgalom Teleki Pál által megfogalmazott legfontosabb célkitűzése: neveljen minél több *emberebb embert és magyarabb magyart*.

Halász Péter

³ Bakay Kornél: Ragyogj cserkészliliom! Bp. 1989. 160. old.

SORSKÉRDÉSEK

Magyarnak megmaradni – határoktól függetlenül*

„Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad”
(Ady Endre: *A föl-földobott kő*)¹

Mihályi, majd gutorföldi találkozónk után immár másodszer jövünk össze a „poncichte-
rek” (Bohnenzüchter a soproniak tréfás neve) városában. Ausztriai főbb állomásaink Anna-
berg, Borostyánkő és Scharnstein voltak.

Elgondolkodtat, hogy mi az a magnetikus erő, mely bennünket a most 42-szer megrende-
zendő konferenciára húz.

A magam részéről 14-szer vettem részt a rendezvényeken. Először Annabergben, mint
előadó jártam. A meghívás akkor ért, mikor egy éve becsapódott mögöttem Magyarország
határa s úgy éreztem: „Magam vagyok (nagyon) Kicsordul a könnyem / hagyom”². Bár a
résztevők azóta kicserélődtek, a közönség szelleme és szeretete ugyanaz, mely akkor fel-
törte „vak dióként dióba zárt”³ magányosságomat. Rokon sorsú és gondolkodású emberekre
letem, akiket azóta mint barátokat tartok számon. S egyszeriben úgy éreztem, „csöndesen
és váratlanul átölelt az Isten”⁴ és területet, közösséget és ezeregy lehetőséget teremtett szá-
momra, ahol és akikért talán tehetek is valamint – s akikre, ha úgy hozza a sors, én is
számíthatok.

Háromnapos konferenciáink felépítése a következő:

1. péntek este bemutatkozás, népdal-éneklés
2. szombat: előadások – meghívott előadókkal és művészekkel
3. vasárnap: Istentisztelet, majd munkaértékelés

Az együttlétek elsődleges célja nem a hétköznapi értelemben vett szórakoztatás, hanem a
minden jót befogadni kész közösség építése, mely igényes előadóival szemben, jó talaj a
nemesebb műveltség, a kultúra befogadására – s mely maga is erjesztő kovászként igyekszik
hatni környezetére, törekedvén azt az energált, lankadt passzivitásból a szüntelenül igyekvő,
de csendes aktivitásba lendíteni.

Az összejövetelek mindig bemutatkozással kezdődtek. Sosem kérdeztük, ki miért hagyta
el Magyarországot, Erdélyt, a Felvidéket vagy Délvidéket. Hat-hét évvel ezelőtt bizony sok-
szor gombóc szorongatta torkunkat és nyeltük könnyeinket egy-egy sors hallatán, de a tár-
saság mozgatórugójának, az összejövetelek szervezőjének, Szépfalusi Istvánnak megfontolt,
józan szóbeli és a Másokért együtt hasábjain közölt tanácsai azt sugallták, hogy nem elég
töprengeni az elmúlt eseményeken; tette készen kell belépni az „új élet kapuján”. Hallgat-
ván bátorító, eligazító szavait Dante intelme jutott az eszembe: „Gondoljatok az emberi
erőre: / Nem születettek tengni, mint az állat. / Hanem tudni és haladni előre.”⁵

A bemutatkozásokba fokozatosan derűs szálak is szövődtek: van már munka, ugyan csak
feketén – később már munkavállalási engedéllyel; egyesült a család: polgárok lettünk; a

* Elhangzott Sopronban, 1996. május 10-én, a bécsi Bornemissza Péter Társaság 42. Annabergi Konfe-
renciáján

¹ Ady: *A föl-földobott kő*

² Tóth Árpád: *Meddő órán*

³ Babits: *A lírikus epilógia*

⁴ Ady: *Az Úr érkezése*

⁵ Dante: *Az isteni színjáték*

kislány, ki csikorgó nyelvtudása miatt „blöde Ungarin”-ként kezdte, most a legjobb tanuló az osztályban; ki a diplomáját honosította, ki csoda-kocsit vásárolt; pincét és házat is szenteltünk már – és mindig szívből örültünk egymás sikereinek.

Konferenciánk első estéjének igen fontos, közösségi szellemet alakító ereje és eszköze a népdaléneklés. Az, hogy Ausztriában élünk, nem szabad, hogy azt jelentse, hogy „sehovase tartozókká” váltunk, hogy múltunkat, gyökereinket, nemzeti hagyományainkat ne ápolnánk tovább. Hisz „Ha a fa élete megszakad. / Egy percig éli túl virága”.⁶

A népnek, amelynek nincs múltja: jövője is halovány. Ha nem is élünk édes hazánkban, „fényrederülésén” munkálkodni mindnyájan hivatva vagyunk.

1100 éve annak, hogy Isten őseinket felhozá Kárpát szent bérére: 1100 éve élnek magyarok a Kárpát-medencében. Az ősmagyarok fele elpusztult a tatárjárás alatt. Mi maradt meg belőlünk a törökdlülés után? Keveredtünk más népekkel. Hol van már a tiszta magyarság? – Lászlóffy Aladár vetette fel ezeket a kérdéseket, mikor az ősszel vendégünk volt – hozzá-téve a következő gondolatot: „Mindig lesznek a Kárpát-medencében olyan emberek, akik magyarnak fogják vallani magukat”.

A magyarság vállalás kérdése is. – S van valami, amit népünk a nagy csatavesztések közepette is megőrzött: van ősi kultúránk, vannak dalaink, táncaink, művészetünk, kézi-munkáink, korongjaink, faragványaink, régi erkölcsünket őrző szép szokásaink, hagyományaink. Ezeket tovább védeni, utódainknak sértetlenül átadni valamennyiünk feladata. Létezésünket hirdetni, helyünket követelni a „népek hazája nagyvilág”-ban nemcsak jogunk, de kötelességünk is – mint ahogy kötelességünk az is, hogy sajátos magyar kultúránkkal Európát – s az egész világot gazdagítsuk. Célunk nem lehet a híg modernkedés, a mások felszínességének szolgái utánzása. Mi nem akarunk szürkén beolvadni a népek tengerébe, hanem önmagunkat akarjuk ajándékozni az emberiség javára. Tudjuk, hogy akkor leszünk jó európai, sőt világpolgárok, ha jó magyarok vagyunk.

Konferenciáinkat át- és átszővi a magyar népzene, melynek művészi értékéről Bartók így vall: A népdal „éppolyan természeti tünemény, mint pl. a természet (a növény- és állatvilág) alakzatai. Egyes megnyilvánulásai ezért művészileg abszolút tökéletesek; tökéletessége kicsiben, mondhatjuk, egyenrangú a legnagyobb szabású mesterművek tökéletességével. Klasszikus példája annak, miként lehet a gondolatot a legtömörebb formában, a legszerényebb eszközökkel, elevenen, frissen, arányosan, egyszóval zeneileg tökéletesen kifejezni”.⁷ Népzeneinkben hatalmas erkölcsi erőtartalék rejlik – melyre nekünk, idegen földre szakadván – különösen szükségünk van.

Estéinken, az Antal-házaspár előadásában, Ági énekével, Imre furulyáján, citeráján, tekerőlantján székely dalok szólalnak meg. „Ami a régi kalotaszegi himzés, a székely kapu a népművészetben, az a székely dallam a népzeneben” – „különös, ódon tűzben ragyogó ékszer” – írja Kodály a székely népdalról szóló tanulmányában.

Találkozásaink szombati napján meghívott előadóink szólalnak meg. Teljes felsorolásra nem vállalkozom, de felejtethetlen számomra Balczó András többszörös öttusa világbajnok, Andorka Rudolf szociológus, Harmati Béla evangélikus püspök, Benda Kálmán történész, Szokolay Sándor zeneszerző, Andrásfalvy Bertalan néprajzkutató, Duba Gyula felvidéki költő, Albert Gábor író, Lászlóffy Aladár költő előadása. Szombat estéinken több ízben előadóművészek szólaltak meg: Kisfalussy Bálint, Farkas Ibolya, Bánffy György színművész, Kuncz László, Kónya Lajos énekes, Kobzos Kiss Tamás, ezeregy hangszer megszólaltatója, egyszer meg a Kaláris együttes húzta a talpalávalót, s mi roptuk a néptáncot csaknem hajnalig.

Vasárnapjaink délelőttjét a 3. parancsolat szerint az Úrnak szenteljük. Szépfalusi István evangélikus Isteniszteletét igazi, szívből jövő ökomenikus szellem ragyogja be: a hit tart minket össze, hisz az alkalmi gyülekezet felekezeti megoszlása igen vegyes. Vannak köztünk szép számban katolikusok – magam is az vagyok – reformátusok, sőt unitáriusok is. Azt mondják, elvéve egy-egy evangélikus is akad körünkben. De összeköt minket az egyetemes kereszténységnek az az alapelve, hogy a mi Urunk, Jézus Krisztus mindannyiunkért feltámadt.

⁶ Arany: Letészem a lantot

⁷ Bartók: A népzene szerepe korunk műzenéjének fejlődésében

Az összejövetelek végén a társaság magva összeül egy kis számvetésre és az eddig végzett munka értékelésre. S a jövőbe tekintve felvetődik bennünk az a kérdés, melyen százötven évvel ezelőtt Vörösmarty Mihály is töprengett: „Mi dolgunk e világon?” Jobb választ mi sem tudunk adni a kérdésre, mint ő: „Küzdeni / Erőnk szerint a legnemesbékért.”⁸ Előttünk is „egy nemzetnek sorsa áll”. Közös hazánk – a „haza a magasban” Illyés Gyula-i gondolata összefűz bennünket a világ valamennyi magyarjával, akik meg akarják őrizni nemzeti identitásukat, hisz a magyarságot összetartó erő nincs országhatárokhöz kötve.

Szükségünk van arra a szellemi erőre is, mely legjobb magyar íróink, művészeink alkotásából sugárzik felénk, éljenek bárhol a nagyvilágban. A mindent üzletté változtató – szinte Dickens korának vadkapitalista szellemét idéző, nyereszkeskedő, a gyengébbet kíméletlenül eltipró – szemlélettel szembe kell állítanunk „védőpajzsként mindazt, amit a tudatunkat tisztító viharoként bejáró művészet, irodalom, zene jelent számunkra”.⁹

Munkaértékeléseinken természetesen szó esik az ifjúságról is. Néhányan közülük hozzánk hasonlóan gondolkodnak: az ő feladatuk a magyar szellem továbbbőrzése.

„Legyen minden magyar utód

Különb ember, mint apja volt!”¹⁰ – kívánnánk nekik Vörösmarty szavaival – s itt ismét nemcsak az Ausztriában élő magyar fiatalokról beszélek, hanem mindazokról, akik az 1100 éve fennálló „édes haza” magyarságához tartozónak vallják magukat. Tőlük függ az elkövetkezendő száz és ezer év. Nem lesz könnyű dolguk. Munkájukat segítse az Isten.

Búcsúzóul – köszönve, hogy meghallgattak, egy Zrínyi idézetet szeretnék mindnyájunk figyelmébe ajánlani A török áfium ellen való orvosság-ból:

„Teliek az históriák az mi magyar nemzetünk dicsőségével, teli a világ azoknak emlékezetivel, s Európának egyetlen szeglete sincs, ki az mi eleinkről dicsérettel ne szólana. Csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak!”

Radics Éva

⁸ Vörösmarty: Gondolatok a könyvtárban

⁹ Lászlóffy Aladár 1995. novemberi alsóörsi előadásából

¹⁰ Vörösmarty: Főti dal

Gúta 1945–1949

A szláv nemzetállam építése Csehszlovákiában

A második világháború utáni Csehszlovákiának, mint a csehek és szlovákok nemzetállama, megteremtésének a gondolata a londoni Beneš vezette emigrációban született meg 1942–1943-ban. Az újjászülető Csehszlovákiából minden idegen elem, elsősorban a német és a magyar kisebbség, kitelepítésére, elnemzettelenítésére részletes tervek születtek már a háború befejezése előtt.

A londoni emigrációnak a németek kitelepítéséhez sikerült megszerezni a nagyhatalmak, elsősorban a Szovjetunió támogatását. 1943 decemberében a moszkvai tárgyalások során a Gottwald vezette kommunista emigráció is elfogadta a nemzetállam megteremtésének gondolatát. A nacionalizmus valamennyi csehszlovák politikai irányzatnál a nemzeti forradalom ideológiájának és új állami eszméjének részévé vált. A megújuló Csehszlovákia minden politikai vezetője számára, pártállásra való tekintet nélkül, évekig az egyik legfontosabb cél, a szláv nemzetállam megteremtése volt.¹

¹ A Csehszlovák emigráció tevékenységével az 1942–1944-es években és a kitelepítésre vonatkozó elképzelések kérdésével részletesen foglalkozik Karel Kaplan: Csehszlovákia igazi arca 1945–1948. Pozsony, 1993. 14–23, Balogh Sándor: Magyarország külpolitikája 1945–1950. Budapest, 1988. 103–107, Janics Kálmán: A hontalanság éve. Budapest, 1989. 55–102. Ján Bobák: Mad arská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948). Martin, 1996. 11–27.

E célt először hivatalosan, a Moszkvában megfogalmazott és 1945. április 5-én kihirdetett, kassai kormányprogram hozta nyilvánosságra. A kormányprogram legfontosabb kilátásba helyezett kisebbségellenes intézkedései a következők: a nem szlávok által lakott területeken nemzeti bizottságok (tanácsok) helyett, kinevezett közigazgatási bizottságok létrehozása (V. fejezet), a kisebbségekhez tartozó személyek állampolgárságának megvonása, illetve csak az aktív antifasisztáknak történő megadása; az 1938 után letelepedett személyek azonnali kiutasítása Csehszlovákiából (VIII. fejezet), a magyarok és a németek vagyonának kárpótlás nélküli elkobzása, a szlovákok valamint csehek között való szétosztása (XI. fejezet), a magyar és német iskolák megszüntetése (XV. fejezet).²

1945. augusztus 2-án, a potsdami konferencia lezárulásának napján, írja alá Beneš elnök a 33/1945. sz. elnöki dekrétumot, amely értelmében a magyar és német nemzetiségűek elvesztették állampolgárságukat. Ezzel a kisebbségek tagjai jogilag hontalanokká váltak. Az említettek kivül számos törvény, rendelet született, melyek korlátozták a magyarok és a németek emberi jogait.

1946. február 27-én, Budapesten aláírták a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt. A magyar kormány az egyezmény megkötését eleinte ahhoz a feltételhez kívánta kötni, hogy a visszamaradó magyarok kisebbségi jogokat kapjanak. Ez nem sikerült. Végül, a nagyhatalmak nyomására, enélkül kényszerült a Magyarország számára előnytelen szerződést aláírni.³ Az egyezmény alapelve az volt, hogy a csehszlovák fél annyi magyart telepíthet át Magyarországra, amennyi szlovák, önként jelentkezés alapján, áttelepül Csehszlovákiába, valamint a paritáson felül háborús bűnösöket vesz át Magyarország (V. cikk).

Csehszlovákia nagy erővel kezdte meg a magyarországi szlovákok között a toborzást az áttelepülésre. A toborzás eredményét illetően némileg eltérnek az egyes források. Az önként jelentkezők számát 92 390 (Balogh S.) és 97 610 (Bobák J.) közé teszik.⁴ A csehszlovák fél, a lakosságcsere-egyezmény V. cikke értelmében, 1946 augusztusában átadta Magyarországnak a kitelepítésre kijelölt szlovákiai magyarok jegyzékét, amely 105 047 (Bobák J.), más forrás szerint 106 398 (Szabó K.) személyt tartalmazott.⁵ A népcsere megindítását azonban Magyarország 1947 tavaszáig a rendezetlen vagyonjogi és szervezési kérdések miatt megtagadta.

Mivel az áttelepülésre jelentkező szlovákok száma messze elmaradt a szlovákiai magyarság számától, a magyar kérdés megoldása érdekében a szlovák belügyi megbízott 1946. június 17-én kiadott hirdetménye megindította a reszlovakizációt. Ennek értelmében korábban magukat magyarnak vallott személyek, szlovák őseikre hivatkozva, kérhették a szlovák nemzetiség és ezzel a csehszlovák állampolgárság megadását. Az évekig húzódó reszlovakizációs intézkedéseket mindig kiegészítő megoldásként kezelték. Az elsőrendű cél, a magyar lakosságtól való végleges megszabadulás volt, kitelepítés és a lakosságcsere útján. A magyar lakosságra nehezedő hatalmas egzisztenciális nyomás következtében, biztonságot remélve 1948 végéig, 435 264-en kérték a szlovák nemzetiség megadását és 381 995 személy meg is kapta azt.⁶

A párizsi békekonferencia után mely elutasította 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítését Csehszlovákiából, előtérbe került a magyar kérdés végleges rendezésének belső, elsősorban Csehországba irányuló, széttelepítés útján történő megoldása. Erre már 1946 nyarán, őszén megszülettek a részletes tervek. Az ürügyet a 88/1945. számú elnöki dekrétum szolgáltatta az általános munkakötelezettségről. Az akció több célt követett. Rákényszeríteni Magyarországot a lakosságcsere megkezdésére, csökkenteni a munkaerőhiányt a cseh országrészben,

² A kassai kormányprogramról lásd Janics K. I. m. 140–148, Vadkerty Katalin: A reszlovakizáció. Pozsony, 1993. 7–10, 153–158.

³ Balogh S.: I. m. 112–118, Szabó K.: I. m. 1993. 102.

⁴ Balogh S.: I. m. 118–123. Bobák, J.: I. m. 80–84. Továbbá Molnár Imre: A Sloboda című magyarországi szlovák lap 1945 és 1947 között. In: Magyarságtudat. Budapest, 1947. Szabó A. Ferenc: A magyar–szlovák lakosságcsere demográfiai szempontból. In: Regio 1991/4 szám, Budapest, 49–71.

⁵ Bobák, J.: I. m. 87, Szabó Károly: A magyar–csehszlovák lakosságcsere története dióhéjban. In: Új Minden Gyűjtemény 10. kötet. Pozsony, 1993. 105.

⁶ Vadkerty K.: I. m. 1993.

fellazítani a tömör magyar etnikumot a déli határvidéken, a deportáltak által hátrahagyott ingatlanvagyon újabb szlovák telepeseket vonz a déli magyarlakta járásokba.⁷

A magyarok elszállítása, a katonaság és rendőrség bevonásával végrehajtott, összehangolt akció volt. A kiszemelt falvakban valóságos ostromállapotot léptettek életbe. A katonaság körülvette a települést, több helyütt kijárási tilalmat rendeltek el. Kikézbésítették a munkaszolgálat elrendeléséről szóló végzéseket, a csomagolásra a családoknak egy-két nap állt rendelkezésre. A vasútállomásra katonai teherautókkal szállították a családokat. Elszállították a beteget, öreget és a terhes anyákat is. Az akciót 1946. november 15-én kezdték és 99 napig, 1947. február 23-ig tartott. A rendkívül hideg, téli időben, több mint 40 ezer embert szállítottak el. A deportált magyar családokat mezőgazdasági cselédmunkára alkalmazták Csehország különböző vidékein. Élet és lakáskörülményeik különbözőek voltak, munkájukért bért és természetbeni juttatást kaptak.⁸

A „*munkaerő toborzás*” hatalmas felháborodást keltett Magyarországon és nyugaton egyaránt. A deportálások leállítását követően újra megkezdődtek a tárgyalások a magyar–csehszlovák lakosságcsereéről. Miután sikerült megegyezni az ingóságok kérdésében, 1947. április 12-én megkezdődött a lakosságcsere, mely kisebb nagyobb megszakításokkal 1948 végéig tartott. Az áttelepülésre jelentkezett szlovákok közül, mivel Magyarországon 1947-ben stabilizálódott a gazdaság, egyre többen visszaléptek. Végül mintegy 73 ezer személy települt át Csehszlovákiába. Ezzel szemben a háborút követően, 1948 végéig mintegy 90 ezer magyar nemzetiségű személy települt át Magyarországra.

1948 februárjában megtörtént a kommunista hatalomátvétel, amely a közhiedelemmel ellentétben, nem jelentette egyszerre a magyarüldözés befejezését. Csupán 1948 őszén, első sorban a Szovjetunió nyomására, született döntés arról, hogy rendezik a szlovákiai magyarok helyzetét. A hidegháború légkörének kialakulása miatt a szovjet vezetés nem tűrhette, hogy a befolyása alá került két ország, Magyarország és Csehszlovákia között feszült legyen a viszony.

Gúta (1945–1947)

Az alábbiakban szülővárosom, Gúta lakosságának a hontalanság éveit alatti sorsát írom le. Gúta a II. világháború után közigazgatásilag a komáromi járáshoz tartozó, több mint 11 ezer lakosú, homogén magyar település volt.

Az első szovjet katonák 1945. március 31-én, nagyszombaton érkeztek Gútára. A parancsnokuk másnap a kommunista párt helyi tagjaival egyeztet és kiválasztja közülük Németh Dániel cipésmestert. Április elsejétől a helyőrség parancsnoka megbízta őt a bírói feladatok ellátásával.

Húsz-huszonöt szovjet katona maradt huzamosabb ideig a községben, akik különösen az első napokban, hetekben erőszakoskodtak a civil lakossággal. Elsősorban a tanyákon fordult elő, hogy fegyveres szovjet katonák lovakat, sertést, baromfit, élelmet vittek el a gazdáktól.

Április 10-én, a meginduló új csehszlovák járási közigazgatás vezetője, Padušický járási komisár megerősíti Németh Dánielt hivatalában, ill. ettől a naptól kinevezi helyi komisárnak.⁹ Április elején a kassai kormányprogramot már kihirdették, ennek értelmében magyarok nem tölthettek be közhivatalokat. A valóság azonban a déli határvidéken még hónapokig más volt.

A magyarok nagyszámú jelenlétének, egészen 1946 elejéig, az itteni községek vezetésében két oka volt. Az egyik a szlovák nemzetiségűek alacsony száma, a lakosság döntő többsége magyar nemzetiségű volt. A második ok a szovjet csapatok jelenléte.

⁷ A csehországi deportálásokról és céljairól lásd Vadkerty Katalin: A deportálásokról. Pozsony, 1996. 14. sz. dokumentum 174–176, és 17. sz. dokumentum 185–188.

⁸ A deportálásokról bővebben. Vadkerty K.: I. m. 1996, Molnár I.: I. m. 1993, Molnár Imre – Varga Kálmán: Hazahúzott a szülőföld..., Janics K.: I. m.

⁹ Štátny okresný archív Komárno, (Állami Járási Levéltár Komárom, a továbbiakban ŠOKA KN), fond ONV, 874/1947 prez.

A Belügyi Megbízott rendelete értelmében a déli területekről kitoloncoltak mindenkit, aki 1938. november 2-á után telepedett le. A gútai csendőrőrs vezetője június elsején küldte el azon személyek jegyzékét, akiket a fenti intézkedés érintett. Ötvenkét név szerepelt a listán, családtagjaikkal együtt 125 személy.¹⁰ A nemkívánatos személyeket, embertelen módon, teherautókra rakták és csekély kézipoggyással átrakták a csehszlovák–magyar határon.

Az ősz folyamán sok gútai férfi kapott idézőt, melyben az állt, hogy jelentkezzenek a gútai csendőrlaktanyán, hozzanak magukkal két napi élelmet és takarót, mivel munkára mennek. A behívott személyek pontos száma nem ismert, de biztosan több százan voltak. Egy korabeli dokumentumban szerepel csupán szám, ez 500 férfit említ.¹¹ Valószínűleg több csoportban történt a közmunkára rendelésük és elszállításuk.

A csendőrlaktanyán összegyülekezett embereket már fegyveres katonák kísérték a gútai állomásra, ahonnan marhavagonokban Komáromba szállították és az Öregvárbán szállásolták el. Másnap a komáromi állomásra vitték őket, ahol ismét vonatra rakták őket. A hozzátartozók nagy csoportja az állomáson tartózkodott, de nem engedték elbúcsúzni a férfiaktól. Nagy sírás és jajveszékélés miatt a katonák kénytelenek voltak a levegőbe lőni és korábban elindítani a szerelvényt. A transzportba sorolt férfiakkal még mindig nem közölték hova viszik őket. Másnap hajnalban értek Pardubicére.

Itt a munkatáborba terelték őket, ahol már több ezer, elsősorban német fogoly, sínylődött. A magyarok egy részét kiadták különböző igénylőknek munkára. Elsősorban mezőgazdasági munkára kerültek nagygazdákhhoz, vagy kisebb ipari üzemekbe osztották be őket. Nekik, azokhoz viszonyítva, akik a pardubicei táborban maradtak, elfogadható soruk volt. Hamarosan haza is szöktek kijelölt munkahelyükről.

A táborban maradtak azonban megjárták a poklokat. A velük való bánásmód nem sokban különbözött a német koncentrációs táborok viszonyaitól. Élelmet alig kaptak, tisztálkodásra nem volt lehetőség, hamarosan valamennyien megtetvesedtek. A fegyveres őrök verték őket. Romeltakarítási munkákon és ipari üzemekben dolgoztak. Aki tudott a külső munkahelyekről elszökött, de legtöbbször a tábor orvosának segítségével szabadultak ki. A komáromi zsidó származású orvosnő, aki általában tüdőbajt állapított meg a gútai férfiaknak, ezzel aztán elengedték őket a táborból.¹²

1946. január elején még sok gútai férfi sínylődött a pardubicei munkatáborban. Január 8-án Németh Dániel levelet küld a pardubicei Munka Hivatalnak. Ebben közli, hogy Gútáról októberben 500 férfit vittek el Csehszlovákiába munkára. Ezek között vannak akik nem voltak fasiszták (!), és a község nevében kéri, engedjék őket haza, mivel a családjuk kereset nélkül maradt. A levélben 15 nevet sorol fel akiknek kéri elengedését. A levelet ellátja kéjgyével a járási komiszár is.¹³

A hónapokig embertelen körülmények között kényszermunkát végző gútai férfiak munkájukért nem kaptak bért. Kárpótlásban sem részesültek soha. Beszélni sem mertek éveik arról, amit Pardubicén átéltek, hiszen háborús bűnösöknek, fasisztáknak tekintették őket.

Gúta lakossága megrettenve, értetlenül figyeli a történeteket és az egyre riasztóbb híreket. Sorra lépnek életbe a magyarok jogait korlátozó jogszabályok, de ezekről alig jut el hír a szélesebb tömegekhez. A lakoságtól a rádiókat még a nyilasok összeszedték, a hazai magyar sajtó megszűnt. A belügyi megbízotti hivatal még májusban betiltja mindenféle sajtótermék behozatalát és terjesztését Magyarországról.¹⁴ A magyar nemzetiségűek arról sem értesülnek időben, hogy elvesztették állampolgárságukat, hontalanokká váltak.

Gútán 1945 szeptemberében a magyar iskolák nem nyílnak meg. Csak a szlovák iskolák, szlovák pedagógusok érkeztek ide nagyobb számban. A magyar tanítók évekig nem kaptak fizetést. Már aki még itt maradt közülük, mert többeket a nyáron átraktak a határon, mások az üldözések és a létbizonytalanság miatt önként távoztak az országból.

¹⁰ ŠOKA KN, fond ONV, 711/1945 adm.

¹¹ Németh Dániel gútai komiszár levele a pardubicei Munkavédelmi Hivatalnak. Fénymásolatát Vadkerty Katalintól kaptam.

¹² Az ítélok visszaemlékezései alapján

¹³ Németh Dániel gútai komiszár levele a pardubicei Munkavédelmi Hivatalnak. Fénymásolatát Vadkerty Katalintól kaptam.

¹⁴ ŠOKA KN, fond ONV, 32/1945 prez.

1946 – a nagy készülődés

1946 elején már szlovákok foglalták el Gútán az összes állami hivatalt. Vasutasok, tanítók, erdészek települtek a községbe. Az északi vidékekről partizánok érkeztek, akiket kineveztek különböző helyi üzemek, műhelyek üzletek nemzeti gondnokainak (*národný spravca*). Erre az időszakra már teljesen tarthatatlanná vált az az állapot, hogy a község vezetését magyarok látják el. Szembetűnő volt az ellentét a gútai helyzet és a hivatalos jogszabályok betűje között. A helyi kommunista párt magyar nemzetiségű vezetőin nem segített munkásmozgalmi múltjuk. Az ideérkező szlovák párttagok, az internacionalizmust félretéve, hamarosan a magyarokat kiszorították a helyi szervezet vezetéséből.

A Szlovák Kommunista Párt helyi szervezete január 18-án tartott ülésén visszahívja Németh Dánielt a helyi komiszár posztjáról és helyette Ján Hopkot a polgári iskola igazgatóját jelöli. A döntés indoklása szerint a magyarok az elnöki dekrétum értelmében elveszítették állampolgárságukat és ez Németh személyére is vonatkozik. Az új komiszár-jelöltreől azt jegyezte meg, hogy rövid gútai tartózkodása alatt rendkívüli szervezői képességekről tett tanúbizonyságot.¹⁵ A javaslatot Hopko kinevezésére a járási komiszár támogatja és január 31-én a Belügyi Megbízotti Hivatal is jóváhagyta. Hopko február elsejétől átvette a komiszári teendőket Németh Dánieltől.

A nemzetiségek lakta területeken, ahol a szlovákok száma nem érte el a lakosság egyharmadát a kassai kormányprogram értelmében Helyi Közigazgatási Bizottságokat (HKB) nevez ki a Belügyi Megbízotti Hivatal, melyek rendelkeznek a helyi nemzeti bizottságok jogköreivel. A komiszári rendszer csupán átmeneti időszakra volt érvényben. Az új szervnek az összetételére márciusban megszületik a javaslat és május elején hivatalba lép a bizottság. Hét rendes tagjából öten a kommunista párt tagjai, kettő pártonkívüli. A bizottság elnöke a volt komiszár Ján Hopko lett. A három póttag közül ketten az SZIKP tagjai, egy pedig pártonkívüli.¹⁶ Természetesen valamennyien szlovák nemzetiségűek. Kivétel nélkül mindnyájan néhány hónapja költöztek csupán a községbe. Mint hamarosan kiderült legtöbbjüknek sem szakértelme, sem vonzalma nem volt a közigazgatási munkához. A községhez csupán pillanatnyi munkahelyük, vagy rövidtávú anyagi érdekeik kötötték őket. A gútai magyarok, akik a lakosság több mint 98 %-át tették ki, évekig teljesen kiszorultak a község vezetéséből.

A kezdeti hónapokban; mikor még gyakrabban ülésezett, és határozatképes volt a bizottság; a jegyzőkönyvek tanúsága szerint az ülések nagy részén a nemzeti gondnokok kinevezésével, fizetésük megállapításával foglalkoztak. A magyar nemzetiségűek mint államilag megbízhatatlan elemek, a gazdasági életben sem tölthettek be jelentős szerepet. Gyakorlatilag az összes magyar kézben levő gazdasági üzem Gútán, lehetett az akár egy pékség, cséplőgép, vagy vendéglő, mind gondnokság alá került. A gyakorlatban ez úgy működött, hogy a gondnok lefoglalta a berendezést, a raktárkészleteket. A magyar tulajdonos dolgozott tovább, a gondnok ellenőrzése és irányítása alatt. A gondnok fizetését természetesen a gondnokság alatt álló üzem terhére állapította meg a bizottság, annak kellett kitermelnie.

A magyar–szlovák lakosságcsere-egyezmény megkötése után a magyarlakta vidékeken lázas készülődés kezdődött el az állami szervek részéről. Úgy érezték elérkezett az idő, hogy megszabaduljanak a magyar kisebbség jelentős részétől. Első lépésként részletes népszámlálást és vagyonösszeírást hajtottak végre. Az összeírás végrehajtására pontos utasítást adott ki a Szlovák Telepítési Hivatal. A visszacsatolt területeken összeírás alá esett minden lakos, beleértve a szlovákokat és cseheket is. A telepítési hivatal számlálóbiztosokat küldött ki az egyes községekbe. Minden családfő köteles volt a felszólításra megjelenni a községházán a számlálóbiztosok előtt. A családfőnek magával kellett hoznia a család minden tagjának személyi adatait, valamint okmányokkal kimutatnia annak vagyoni helyzetét. A leltár rovatban beírták a jelentősebb ingó vagyontárgyakat pl. eke, vetőgép. A lehető legpontosabban igyekeztek az ingatlan vagyont összeírni. A felvett adatokat a családfő aláírásával igazolta.

¹⁵ ŠOKA KN, fond ONV, 14/1947 prez.

¹⁶ ŠOKA KN, fond ONV, 414/1946 prez.

Mindez, mint később kiderült, arra szolgált, hogy a családokról, vagy ahogyan hivatalosan nevezték „gazdasági egységekről” minél átfogóbb képet kapjanak. Az összeírás alapján jelölték ki a vagyonosabbakat, általában 5 katasztrális holdnál nagyobb birtokkal rendelkezőket, a lakosságcserére, hogy minél jobban kielégíthessék a Magyarországról érkező szlovákok igényeit.

A járási összegző jelentés alapján a Komáromi járásban 1946 tavaszán 54 900 magyar nemzetiségű és 5 904 szlovák nemzetiségű lakos volt. Gútán 11 081 magyart és 216 szlovákot találtak az összeírók. Tíz fő volt azoknak a magukat szlováknak jelentők száma, akiknek korábban magyar nemzetiség volt feltüntetve.¹⁷ Ez utóbbi szám rendkívül alacsony, ha figyelembe vesszük azt a nyomást, mely a magyarságra nehezedett ebben az időben.

Június 21-én érkezik meg a gútai községhezára a Belügyi Megbízott 20.000/I-IV/1-1946 számú hirdeteménye a lakosság reszlovakizálásáról. A szövegét azonnal magyarra fordítják és kifüggesztik a községben és az egyes nagyobb tanyaközpontokban. A reszlovakizáltat összeírása június 22-től 26-ig tartott.

Július elsején készült el a gútai összeíró bizottság a jelentésével. Reszlovakizációra jelentkezett 189 család 582 taggal. A jelentéshez utólagosan hozzáírtak néhány családot, a járási összegző jelentésben már 193 család, 609 személy szerepel. Közülük az erre a célra felállított járási ellenőrző bizottság 28 személy esetében nem ajánlotta a reszlovakizáció elismerését.¹⁸

A reszlovakizációra jelentkezett 609 személy a gútai magyar lakosságnak mindössze 5,5%-át tette ki, mely rendkívül alacsony szám. A járás magyar lakosságának 14,9 %-a kívánt élni a reszlovakizáció lehetőségével, az országos arányszámok ennél jóval magasabbak.¹⁹

A telepítési hivatal számára az egyik legsürgősebb feladat a lakosságcserére kijelölt családok jegyzékének összeállítása. A bizalmiak megkapják a Szlovák Telepítési Hivatal Komáromi Területi Hivatalának (SZTHKTH) erre vonatkozó utasításait. Elsősorban össze kellett írni a lakosságcsere-egyezmény VIII. cikke hatálya alá eső személyeket, tehát a háborús bűnösöket, a járási népbíróság által elítélt személyeket. A telepítésre kijelölt személyek jegyzékébe kellett venni minden magyar nemzetiségűt aki 5 kat. holdnál nagyobb mezőgazdasági földbirtokkal rendelkezett, iparost akik jelentősebb műhellyel vagy házzal rendelkeztek, értelmiségieket akik ellenségesen viselkednek a köztársasággal szemben. A jegyzékből viszont ki kellett hagyni az aktív antifasisztákat, a reszlovakizáltakat, és a gazdaságilag gyengébb rétegeket. Az 5 kat. holdnál kisebb birtokkal rendelkezőket, mezőgazdasági munkásokat és napszámosokat. A kijelölt személyek vagyoni helyzetét pontosan fel kellett tüntetni.²⁰ Az így elkészült jegyzék 443 gazdasági egységet, 1784 személyt tartalmazott.²¹ A jegyzékeket a telepítési hivatalban ikasították, összekapcsolták a magyarországi áttelepülésre jelentkezett szlovákokéval. A komáromi járást a magyarországi 15. körzet jegyzékével kapcsolták. A gútaiakat elsősorban a Mezőberény és Medgyesegyházáról jelentkezett szlovákokéval.²² 1946 nyarának végére már minden elő volt készítve a lakosságcsere megkezdésére.

A magyar lakosságnak szánt jövőt legpontosabban a SZTHKTH elöljárója fogalmazta meg. „A Komáromi járásnak 60 884 lakosa van. Ebből (a katonaságon kívül) 5 904 szlovák, reszlovakizáltellenőrzött szlovák 7 744, összesen 13 648 szlovák, vagyis a járás egész lakosságának 21 %-a. Ha kiürülnek a lakások, és az itteni hivatalnok réteg és kisiparosok a családjukkal ide költözhetnek, a

¹⁷ ŠOKA KN, fond ONV, 24561/1946 adm.

¹⁸ ŠOKA KN, fond ONV, 28/1948 prez.

¹⁹ A szlovákiai magyarok közel 60 %-a jelentkezett reszlovakizációra. Lásd Vadkerty K.: I. m. 1993. 68.

²⁰ Több erre vonatkozó sürgős, ill. szigorúan bizalmas megjelölésű utasítást találtam, a gútai anyakönyvi hivatal irattárában, melyeket a SZTHKTH adott ki. Pl. a 32. számú, szigorúan bizalmas A magyarok áttelepítése – összeírás. A Gútai anyakönyvi hivatal szekrényében több a korszakra vonatkozó iratokat tartalmazó dossziét találtam. Valószínűleg Ondrej Križko a községi hivatal akkori vezetője, aki SZTHKTH bizalmi embere volt gyűjtötte ide dossziéba az iratokat. Ezek fénymásolata a birtokomban van. A továbbiakban hivatkozáskor az itt talált iratokat GAH (gútai anyakönyvi hivatal) jelzettel látom el.

²¹ Státny oblastný archív Nitra, fond Oblastná úradovna Osídlovacieho úradu pre Slovensko Komárno (Állami Területi Levéltár Nyitra, fond Szlovákiai Telepítési Hivatal Komáromi Területi Hivatala, a továbbiakban ŠOBA NI, fond OÚOÚ KN) 1946/I-b vseob. 30. doboz.

²² ŠOBA NI, fond OÚOÚ KN, 1946/I-b vseob. 24. doboz.

szlovákok száma 3 000 lélekkel nő. Ha kitelepítünk a járásból csak 20 000 magyart és kapunk ide csak 15 000 honfirtársunkat Magyarországról, a járásban 31 648 szlovák és 27 236 magyar lesz. Ezt a számot belső áttelepítéssel erőlködés nélkül 18 000-re csökkentjük, vagyis a magyar nemzetiség a járás lakosságának mindössze 28 %-át tenné ki, mely kisebbség a tudatos szlovák politika nyomán öt éven belül eltűnik.”²³

1947 – a kitelepítések

A szlovákiai magyarság számára a hontalanság éveinek legdrámaibb szakasza köszöntött be 1946 telén. Megkezdődött a toborzásnak nevezett deportálás Csehországba.

Gútáról a tervek szerint 750 családot (gazdasági egységet) 3 690 személyt kívántak közmunkára szállítani Csehországba. A munkára kijelöltek 550 lakóházat és 1 411 kat. hold szántóföldet hagytak volna hátra.²⁴ A kijelölt családok a szegényebb réteghez tartoztak, ezt egyértelműen bizonyítják a fenti számok. Nem egészen két hold szántó jutott egy családra.

A lakosság elszállításának tervét a SZTHKTH dolgozta ki. A gútai deportálásának részleteit tartalmazó utasítást 1947. január 25-én adta ki Július Koreň a hivatal elöljárója. Az elszállításnak január 28. és február elseje közt kellett megtörténnie. Három transzportot akartak útnak indítani a gútai vasútállomásról január 30-án 152 családot, 31-én 153-at és február elsején 150-et.

A komáromi katonai helyőrség parancsnoksága biztosította a deportáltak elszállítását és a rakodást a „különleges, bizalmas szóbeli egyeztetés alapján”. A csendőrség gondoskodott a biztonsági intézkedésekről, melyeket szintén bizalmasan szóban adtak ki. Az autóközlekedési vállalat biztosított egy fedett teherautót a SZTHKTH emberei számára, két fedett teherautót a komáromi csendőrség szállítására és 6 fedett teherautót a segítkező katonai különítmény részére. Továbbá 36 teherautót a kitelepítendőkké poggyászána fuvarozására.²⁵

A csendőrség és a katonaság körülvette a községet, megkezdődött a végzések kikézésbesítése. Az akciót késleltette a hatalmas hó és a csikorgó hideg. Január 25-én a komáromi munkavédelmi hivatal Dr. Lenoráknak, a Szociális Megbízottnak toborzással foglalkozó meghatalmazottjának, bizalmas utasítása alapján kijelöli azok körét akik mentesülnek a toborzás alól. Ezek a következők: a reszlovakizáltak, azon személyek akik a 33/1945 sz. elnöki dekrétum alapján várhatóan megkapják az állampolgárságot, a vegyes házasságban élők, az építőipari szakmunkások, cigányok és egyes mezőgazdasági nagyüzemek cselédei.²⁶

Az akció előkészítetlenségét jelzi, hogy január 30-án a rakodás közben figyelmeztette az állomásfőnök deportálást irányítókat, hogy a Gúta–Komárom közötti vágányok nem bírnak el nagyobb terhelést mint 50 vagon egy szerelvényben. Ezért leállították a rakodást és így az előirányzott számú családot sem tudták egy szerelvénybe berakni. Kénytelenek voltak több transzportot indítani kevesebb családdal, de még így sem érték el a SZTHKTH által kitűzött számot.

Gútáról végül is a következő transzportokat indították el:²⁷

indulás	transzp. száma	fogadó állomás	családok sz.	személyek sz.	ebből gyerek
január 30.	M-0320	Mladá Boleslav	75	305	32
január 31.	8632/M-032	Zábřeh, Šumperk	80	298	34
február 1.	8616/M-0322	Roudnice	68	274	39
február 2.	8620/M-0322	Praha-Smíchov	67	289	31
február 3.	8622/M-0324	Praha-Smíchov	75	346	47

²³ ŠOBA NI, fond OÚOÚ KN, 1946/I-a prez. 1 doboz.

²⁴ ŠOBA NI, fond OÚOÚ KN, 1948/III. vseob. 109. doboz.

²⁵ ŠOBA KN, fond ONV, 116/1947 prez.

²⁶ ŠOBA NI, fond OÚOÚ KN, 1947/prez. 4. doboz.

²⁷ ŠOBA NI, fond OÚOÚ KN, 1948/III. vseob. 109. doboz.

Február 15-én egy újabb, a nagyszigeti tanyák lakóiból összeállított, transzportot indítottak a lakhelyükhöz közelebb eső negyedi állomásra. A fogadó állomások ekkor Jaromeř és Kostelec nad Orlicí voltak. A transzporttal 59 családot, 255 személyt szállítottak el.

Gútáról összesen 424 családot, 1 767 személyt deportáltak Csehországba. A deportáltak 283 lakóházat, 316 kat. hold szántóföldet és 11,5 kat. hold más mezőgazdasági földterületet hagytak hátra.²⁸ Ezeket a számokat összevetve az eredetileg kijelöltek adataival, kiderül a tervezett családoknak mindössze 57 %-át sikerült elszállítani. Még szembevetőbb az, hogy a valóságban elszállított családokra eső szántóföld átlagban mindössze 0,7 kat. hold, míg az eredetileg kijelöltek esetében ez 1,9 kat. hold volt. Úgy tűnik a legszegényebbeket deportálták Csehországba. A tulajdonukban lévő szántóföld azonban nem fedti az általuk művelt terület nagyságát. Az esztergomi érsekség gútai birtokait is a gútaiak bérelték. Ezeket a bérlőket egyenesen a Szlovák Telepítési Hivatal rendelte el besorolni a deportáltak közé. Valójában hatalmas mezőgazdasági földterületek maradtak műveletlenül.

A deportálások átélői ma is keserűen emlékeznek vissza annak embertelen körülményeire. Emlékeztette őket arra, ahogyan néhány évvel azelőtt a zsidókat elszállították. Nem kímélték a betegeket és az öregeket sem. A deportálások végrehajtása teljesen törvénytelen volt, hiszen a 88/1945 sz. elnöki dekrétum csak munkaképes férfiakra és nőkre vonatkozott és nincs szó benne családok elszállításáról, a katonaság valamint a csendőrség igénybevételéről.

Az elszállítottak közül legtöbben mint cselédek dolgoztak állami gazdaságokban és nagygazdáknál. Az 1946–1947 telén közmunkára vitt családok, ellentétben az 1945 őszen elszállított férfiakkal, munkájukért mint a komenciós cselédek bért és természetbeni juttatást kaptak. Ennek nagysága azonban függött a gazdtól is, akinél kényszer szerződéssel foglalkoztatták őket.

A gútai kényszerközmunkások hátrahagytak nagy mennyiségű élő és holt leltárt. Többek között 260 darab szarvasmarhát, melyeket a telepítési hivatal emberei vettek leltárba; majd a Földreformbirtokok Kezelőségének ógyallai részlege vette át.²⁹ Azonban a leltárba- és a kezelésbe vétel között két-három hét is eltelt, mialatt szegény állatok sokat éheztek, szenvedtek. Az utcákat ellepték a hátrahagyott kóborkutyák, akiknek senki nem adott enni. Sok gazdaság elhagyottá vált ezekben a napokban, melyeket a belső kolonizáció keretében ún. bizalmiaknak kívántak szétosztani.³⁰ Bizalmiaknak nevezték azokat a szlovák nemzetiségű személyeket, akik hivatalos végzés alapján üzemeltették a közmunkára irányított gazdaságait.

A lakosságcserre megvalósítása 1947 tavaszán kezdődött meg. Gútán a családoknak a SZTHKTH értesítéseit arról, hogy Magyarországra telepítik őket, május 10-én kezdték el kikézbécsíteni. Voltak akik az értesítés átvételét megtagadták. Ilyenkor a kézbesítő ott hagyta az értesítést. A legtöbben azonban beletörődéssel vették tudomásul az áttelepítés tényét. Elkezdődött a csomagolás, készülődés a nagy útra. Az értesítésben közölték a transzportjuk indulásának valószínű időpontját is. Két-három hét állt rendelkezésükre az indulásig. Vajon elég-e néhány hét egy addigi élet felszámolására, az erőgyűjtéshez az induláshoz az ismeretlen felé?! A rokonok és ismerősök segédkeztek. Éjjeleken át folyt a ládák szegélése, a csomagolás.

Az első 14 áttelepülő családdal a Ma 81/I számú szállítmány 1947. június 3-án gördült ki a gútai vasútállomásra és még aznap Párkánynál elhagyta az ország területét. Magyarországi kirakodó állomása Pitvaros volt. Ezután naponta indultak a szerelvények, július 4-ig összesen 28 transzport indult el Magyarország felé. A nagyszigeti és a kisszigeti tanyákon lakó családok a hozzájuk közelebb eső negyedi vasútállomáson rakodtak a vagonokba.³¹ Az egyes transzportokkal sokan olyanok is távoztak, akik eredetileg nem szerepeltek az áttelepítésre kijelöltek listáján. Elsősorban a szétszakított családok egyes tagjai nem kívántak el-

²⁸ ŠOBA NI, fond OÚOÚ KN, 1948/III. vseob. 109. doboz.

²⁹ Slovenský národný archív – Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár – Pozsony, a továbbiakban SNA-BA), SMĽR – 488, 12/49-S uct.

³⁰ ŠOKA KN, fond ONV, 218/1947 prez. február 7-én és március 3-án kelt jelentések.

³¹ GAH, A transzportok jegyzéke megtalálható az anyakönyvi hivatal irattárában.

válni egymástól és így gyakran az áttelepülő szülőkkel távoztak már a házas gyerekek is családjukkal. A kvótán fölül távozók az áttelepülők mintegy tíz százalékát tették ki.

A távozók a szerelvényekben magukkal vitték gazdaságuk élő és holt leltárát. A legnagyobb gútai gazdák kerültek áttelepítésre, ehhez mérten találhatók gazdasági eszközök az egyes transzportokban. Például az Ma 85/I-es transzporttal 22 gazdaság távozott 97 személlyel. Az élő és holt leltárakat a következők alkották: 11 ló, 36 szarvasmarha, 45 sertés, 300 baromfi, 15 kocsi, 13 szecskavágó, 7 vetőgép és 20 eke.³²

A nyár eleji transzportokkal összesen 451 gazdasági egység 1920 személy távozott. A helyükre 8 transzporttal szintén 451 szlovák család érkezett, összlétszámuk 1863 fő. Ehhez még érkezett néhány család a transzportokon kívül is, a számuk így 1900-ra becsülhető. Az áttelepülő szlovák családok elsősorban Mezőberényből és Medgyesegyházáról érkeztek.³³ A távozó és az érkező közötti vagyoni különbséget érzékelteti az induló és érkező transzportok száma, mutatja a magukkal hozott élő és holt leltár mennyiségét is.

Gútáról az év végéig 458 család települt át 2005 taggal.³⁴ Az áttelepülő gútai családok túlnyomó többségét Békés- és Csanád megyébe telepítették le. Három településre kerültek a legtöbben, Pitvarosra, Mezőberénybe és Medgyesegyházára. Az itt talált lakáskörülmények, életszínvonal, gazdálkodás fejlettsége évtizedekkel maradt el attól, amit Gútán megszoktak. A házak és istállók kicsinyek voltak, a szobákban hatalmas kemence fogadta őket. Pitvaroson 1947-ben még nem volt villanyvilágítás.³⁵

A Gútára érkezett repatriáltak többsége földműves volt, általában csekély gazdasági felszereléssel, pénz nélkül érkezett. A csehszlovák állam a megélhetéshez szükséges gazdaságot és lakóházat utalt ki számukra. Szociális segélyezésükre és gazdasági életük megindításához jelentős segítséget kaptak az államtól. A határ átlépése után frissítőt, 300 korona zsebpénzt, élelmiszert, ruházatot kaptak. Letelepedésük után bútort és más használati tárgyakat. Mivel a Magyarországra kitelepített családok magukkal vitték a tűzhelyeiket, a magyarországi szlovákok között tűzhelyeket osztottak szét. Traktorállomásokat hoztak létre, ahol a gépek üzemeltetésének költségeit az állam vállalta át, ezzel pótolták a hiányzó állatállományt. Kedvező hitelek kaptak a gazdaságuk megalapozásához.³⁶

Az év eleji deportálások, a legnagyobb dologidőben lebonyolított lakosságcsere, valamint a nagy aszály következtében a mezőgazdasági termés nagyon rossz volt ezen az éven. A kitelepítések következtében nagy munkaerőhiány lépett fel, a kapásokat sokhelyütt ellepte a gaz. Az érkező repatriánsok még nem rendelkeztek megfelelő felszereléssel és szaktudással.

Az 1947-es év folyamán a gútai HKB teljesen működésképtelenné vált. Tagjainak már a fele elköltözött a községből. A még jelenlévő tagjai között megromlott a viszony elsősorban különböző nemzeti gondnokságok odaítélése kapcsán. Hopko elnökre több feljelentés érkezett, felróva korrupcióját és autoritatív vezetését. A feljelentéseket kivizsgálja a helyi csendőrség is, melynek vezetője több visszaélést igazol.

A legsúlyosabb vád azonban, hogy Hopko korábbi lakhelyén, Mezőlaborcon a háború alatt az ukrán nemzeti mozgalom lelkes híve és a németek besúgója volt. A szlovák állam alatt ukrán fegyveres milíciát szervezett. A vádakát igazolja a Szlovákia Kommunista Pártja mezőlaborci járási titkársága és a mezőlaborci partizánszövetség is. A HKB többi tagját is felülvizsgálják. Kiderült, az egyikük az előző lakhelyén, a háború alatt, kapcsolatban volt a német katonai vezetéssel és valószínűleg a feleségével együtt beszerverték. A harmadik tagról kiderült, hogy előző lakhelyén illegális fegyverviselés, súlyos testi sértés és hazárdjáték szervezése miatt eljárás folyt ellene. A komáromi járási revíziós bizottság novemberben

³² ŠOBA NI, fond OÚOÚ KN, 1947/I-b prez. 4. doboz.

³³ ŠOBA NI, fond OÚOÚ KN, 1947/I-b prez. 4. doboz.

³⁴ Új Otthon, 1948. február 7. 3. oldal. Adatok az eddigi áttelepítésekről.

³⁵ Új Otthon, 1947. október 18. 3. oldal. Gútaiak és érsekújváriak élete Békés megyében. 1948. február 7. 3. oldal. Sok gond és baj közt kezdik az új életet a betelepített szlovákiai magyarok, de biznak, hogy kitartó munkával kiverekszik a szebb jövőt. Oláh Kálmán: A Kis-Dunától a Viharsarokig. Szeged, 1992.

³⁶ Vadkerty Katalin: A csehszlovák-magyar lakosságcsere hivatalos szlovák értékelése. In: Regio 1993/3. szám. Budapest, 119–139.

javasolta az első kettő visszahívását beosztásukból, a harmadik esetben további kivizsgálást javasolt.³⁷

Közelgett 1947 karácsonya. A község magyar lakosságának több mint egyharmada a településtől távol várta a megváltó megszületésének ünnepét. Több mint kétezren a magyarországi délalföldi új lakhelyükön várták további sorsukat. Sokan még mindig nem akarták elhinni azt ami velük történt. A ládákából, melyekbe a Gútán becsomagolták az iratokat, személyes holmikat, emlékeket, még ki sem csomagolták. Várták véget ér egyszer ez a rossz álom és hazatérhetnek.

Csehországban, a cseh gazdák birtokán dolgozó közmunkások közül egyre többen hazafelé tekintettek. Vajon mi van a rokonokkal, a házzal? Számukra akart némi vigaszt nyújtani Czigány Imre fiatal gútai római katolikus káplán, aki decemberben sorra látogatta a Csehországba deportált családokat. Magyar misét celebrált számos csehországi községben. Hirdette a szegények és elesettek megváltójának megszületését.

1948 – hogyan tovább?

Az eredetileg 7 rendes és 3 póttagból álló HKB mindössze négy tagúra apadt. Az elnöki teendőket ideiglenesen Ladislav Hollý a vasútállomás főnöke, a korábbi második alelnök vette át. Az elmondottak ellenére a bizottság megújítására hónapokig nem került sor.

Egy februári kimutatásból kitűnik, hogy a HKB-nak még 1946-ban a magyar nemzetiségűek ingatlanainak elkobzásával benyújtott javaslataira nem kapott választ. Gútán magán-személytől mezőgazdasági földet a 108/1945 számú elnöki dekrétum alapján nem koboztak el.³⁸ Csupán a legelőtársaság 3200 kat. holdnyi birtokát konfiskálták.

A februári kommunista hatalomátvétel után érkezett el az idő arra, hogy a működésképtelenné vált HKB-t leváltásák. Április 22-én került sor az új HKB alakuló ülésére. A belügyi megbízott által kinevezett testület tagjai az új elnök Michal Belica kezébe letették az esküt. Belica Medgyesegyházáról áttelepült földműves volt. A bizottság 14 rendes tagjából 12-en voltak repatriánsok, a hat póttagjából pedig öten. A három további tagból kettő korábban idetelepült partizán, nemzeti gondnok, egy pedig szlovák nemzetiségű iparos volt.³⁹

Az egyre nagyobb számban hazatérő csehországi deportáltak komoly gondot jelentettek a hatóságoknak. A gútai áttelepültek, akik a csehországi közmunkások házaiban laktak augusztus 19-én hivatalosan panaszt emeltek a járási szerveknél. „...előadták kérésüket, hogy akadályozzák meg a magyarok visszatérését, mert ezek gyakran erőszakkal követelik a volt, közben már elkobzott vagyonukat. Az így hazatért magyarok egyszerűen elfoglalják a volt házaikat és lehetetlenné teszik az áttelepültek nyugodt életét. A helyzet nagyon komoly és az áttelepültek kifejezték aggodalmukat az életük miatt, mivel félnek a magyarok erőszakoskodásától.” Komáromban még aznap tanácskozást hívnak össze, melyen a telepítési hivatal, a munkavédelmi hivatal, valamint a járási közigazgatási bizottság vezetőin kívül a biztonsági szervek képviselői is részt vesznek. A területi csendőrpáncsnokság egy különítmény Gútára küldését határozza el.⁴⁰ A helyzet egyre feszültebbé vált a községben.

Az idézetből kitűnik, néhány hónappal a kommunista hatalomátvétel után helyi szinteken még semmi nyoma az enyhülésnek. A déli határövezet problémáinak megoldására még mindig az erőszakot, a kitelepítéseket, a vagonokat próbálják alkalmazni.

A „februári győzelem” tehát nem jelentett egy csapásra változást az ország nemzetiségi politikájában. Sőt az új hatalom néhány hónappal fellépése után, újabb marandandó károkat okozott a szlovákiai magyarságnak. Daniel Okáli belügyi megbízott június 11-én adta ki azt a hirdeteményét, melyben több száz szlovákiai település ősi nevét változtatta meg.⁴¹ A törté-

³⁷ ŠOKA KN, fond ONV, 14/1947 prez.

³⁸ ŠOKA KN, fond ONV, 16031/1948 adm.

³⁹ ŠOKA KN, fond ONV, 9/1948 prez.

⁴⁰ ŠOBA NI, fond OÚOÚ KN, 1948/III vseob. 109. doboz.

⁴¹ Úradny vestník 1948. 964. Vyhlaska poverníka vnútra zo dna 11. júna 1948, c. A-311/16-II/3-1948, o zmenách úradných názvov miest, obcí a osád na Slovensku.

nelmi magyar, német, vagy idegen hangzású neveket eltörli és szlovák nevek használatát rendeli el. A mesterségesen megalkotott neveknek általában semmi közük sem volt az adott településhez. Íróasztal mellett döntöttek el, melyik községnek mi lesz a neve, az ott élő lakosságot meg sem kérdezték. Gúta neve Kolárovo lett. Ezt Ján Kollár (1793–1852) szlovák költő családnevéből alkották meg. Azt nem lehet a hivatalos iratokból kideríteni miként tűnt el Kollár nevéből az egyik l. A hivatalos közlönyben már így jelent meg, Okáli „keresztapa” még nagyobb dicsőségére.

Az áttelepítések is folytatódnak. Sőt 1948-ban a többeket az SZNT 33/1945 számú rendeletének 1–4 § alapján elítélt személyként telepítettek át Magyarországra. Egy ilyen ítélethez elég volt ha valaki a két háború között magyar pártnak a tagja volt, vagy bármi köze volt a magyar közigazgatáshoz 1938 és 1945 között. A második világháború után a magyarságot sokkal nagyobb arányban sújtották az ilyen népbírói ítéletek, mint a szlovákságot. A népbíráskodás egyik célja volt, menekülésre készíteni a magyar kisebbséget.⁴²

Ebben az évben összesen 37 családot 153 személyt telepítettek át Gútáról. Jelentős részük az egyezmény VIII. cikkelye értelmében, mint elítélt távozott. Tudomásom szerint Gútáról az utolsó, aki a lakosságcsere keretén belül települt át Magyarországra, az R.17. 4–3–R transzporttal december 19-én távozó nagyszigeti Szabó János volt öttagú családjával.⁴³

A Megbízottak Testülete 1947 végén hirdette meg a reszlovakizáció második szakaszát. Az akciót 1948. november 9-én fejezték be. November elsején kelt jelentés alapján Gútán a második szakasz folyamán egyetlen további személy sem jelentkezett reszlovakizációra.⁴⁴ Sőt, sokan akik korábban jelentkeztek, a nyár folyamán már megtagadták a nemzetiségükről szóló igazolás átvételét. A magyarok érezték, hogy változott a nemzetközi helyzet. Várták, hogy véget ér ez a három évig tartó lidércnyomás. Remélték visszakapják állampolgárságukat és kisebbségi jogokat biztosítanak számukra. A csehszlovák állampolgárság visszaszerzésére csupán az év utolsó hónapjaiban nyílt újra lehetőség.

1949 – ugrás a nemzeti gyűlölködésből az osztálygyűlölködésbe

Az új idők szellemét jelzi a komáromi járási közigazgatási hivatal január 25-én kiadott körlevele, melyben a helyi közigazgatási bizottságokat és a csendőrségeket arra figyelmezteti, hogy január 8-án megkezdődött a csehországi toborzottak szervezett hazatérése. Elrendeli, legyenek a visszatérők segítségére ami a kirakodóállomásról a lakhelyükre történő szállítást illeti. Továbbá legyenek mindenben a segítségére a Földművelésügyi és Földreform Megbízotti Hivatal szerveinek, mely az akció legfőbb szervezője. „Megjegyzem, hogy a magyar és a szlovák lakosság között a viszony Délslavókiában új szocialista alapon épül, melynek legfőbb feltétele az egész dolgozó kollektíva egyjűvé tartozásának az érzése”⁴⁵

A gútai közmunkások szervezett hazatérése januárban kezdődött meg és tartott februárban, márciusban és áprilisban is. Az első transzportot Gútára január 14-én indították Mladá Boleslavból. Ezzel 91 család, 422 fő tért haza. Január utolsó napján a Jicin környékére deportált 84 család 370 taggal indult el hazafelé. Nagyobb transzport indult még március 11-én Prágából, mellyel 75 család 314 személy tért haza. Roudnicéről március 14-én 30 család 127 fővel tért vissza. Április 4-én Český Krumlovból szállítottak haza 23 családot.⁴⁶

A tömegesen visszatérők, akik már rendelkeztek állampolgársággal és követelték vissza házaikat szinte megoldhatatlan probléma elé állították az állami szerveket. A hazatért családoknak még a fele sem tudta a két éve elhagyott, régi házáat elfoglalni, mivel abban szlovákok laktak. A bizalmiak nagy része, akiknek a házakat időközben kiutalták, áttelepült

⁴² A szlovákiai népbíráskodásról lásd Janics K.: I. m. 307–333.

⁴³ GAH, a transzportok jegyzéke megtalálható a gútai anyakönyvi hivatal irattárában.

⁴⁴ ŠOKA KN, fond ONV, 28/1948 prez.

⁴⁵ ŠOKA KN, fond ONV, 62/1949 prez.

⁴⁶ A visszatérő transzportok jegyzéke nem teljes, az itt említettek jegyzékét részben Vadkerty Katalin bocsátotta rendelkezésemre, jelzete: SOBA-BA, poz. ref. 43. doboz. Részben megtalálható Vadkerty K.: I. m. 1996. 1948–150.

szlovák volt, aki nem is tudott volna hova menni családjával. Ezek megtagadták a házak átadását. A hivatalos szervek ideiglenes lakások kiutalásával igyekeztek segíteni a helyzetet. A hazatértek egy jelentős része a rokonoknál húzta meg magát.⁴⁷

A robbanásveszélyes helyzet megoldására a földművelésügyi megbízott augusztusban elrendeli 20 lakóház felépítését Gútán az áttelepültek részére.⁴⁸ Az új utcát, ahol a 20 lakóház felépült ma is Szlovák utcának nevezik Gútán.

A Csehországból hazatértek jelentős részének újra kellett építenie gazdaságát. Az itthon hagyott állataikat eladták, gazdasági felszerelésüket széthordták, a tüzfűt eltűzelték. Gyakran a kerítést, ólakat is szétszedték a bizalmiak. Soknak a bútora is tönkrement. A kárt szenvedett deportáltak követelték a kárpótlást elkallódott vagyontárgyaikért. A károsultak ügye évekig húzódott, csupán 1951-től kaptak csekély pénzösszegű kárpótlást. Ennek megállapításánál is osztályszempontokat vettek figyelembe. A nagyobb összegű kár esetében csupán annak töredékét fizették meg. A nagyobb gazdák, akik több kárt szenvedtek így hátrányba kerültek. A 3500 koronáig a kárt teljes összegben megfizették, 12 ezer koronáig terjedő kár esetében 3500 korona kárpótlást fizettek, 25 ezer korona kár esetében már csak 5000 koronát térítettek meg.⁴⁹ Az eddig előkerült jegyzékek alapján 101 gútai család kapott 1951 és 1952-ben kárpótlást. Ennek összege általában 3500 vagy 5000 korona volt.

A visszatértek beilleszkedése, munkába állása nem ment zökkenőmentesen. Hamarosan megkezdődött a kollektivizálás és a beszolgáltatások rendszere. A magyarok üldözését hirtelen felváltotta az osztályellenség elleni könyörtelen harc. A szigorú jegyrendszer ellen vétkeseket, a fekete vászásokat, a közellátási szabályok megszegőit kegyetlenül büntették.

Az év végére tarthatatlanná vált, hogy a magyar lakosság még mindig nincs képviselve a község vezetésében. A belügyi megbízott által kinevezett HKB fenntartása is már kényelmetlen volt. Létrehozzák a helyi nemzeti bizottságot (tanácsot).

A Nemzeti Front járási szervei szigorú osztályszempontok alapján összeállították a jelöltek listáját és senkinek nem lehetett kétsége afelől, hogy a helyi nemzeti bizottság összetétele azonos lesz vele. A tagjelöltek 36 tagú listájára 16 magyar nemzetiségű került fel. A nevük mellé meg is jegyezték: „magyar rész” vagy „magyarul beszélő”. A 12 póttagjelölt között 4 „magyarul beszélő” nkadt. Az elnöknek Pavel Brezovskyt a szövetkezet elnökét javasolják.

Angyal Béla

A Magyarországon megtelepedett csángók

Régóta érdekel a csángók sorsa, életük alakulása. Magam is csángó születésű vagyok, a moldvai Lábnik (Vladnic) községben születtem. Szüleim 1947 januárjában költöztek Magyarországra és Baranya megyében Egyházaskozár községben telepedtek le. A moldvai csángó-magyarokról neves kutatók könyvtárnyi kötetet írtak. Arról viszont kevesen írtak, hogy csángó magyarok Románián kívül Magyarországon is élnek. A második világháború alatt és az azt követő években csaknem ezer csángó telepedett le Magyarországon. Sorsuk alakulásáról, életükről, beilleszkedésükről keveset tudunk. Mivel a csángók többsége a bukovinai székelyekkel együtt települt át, nagyon sokan összekeverik a két népcsoportot. Pedig a kettő nem keverhető össze.

Az áttelepült csángók magukat nem nevezik csángóknak. Albert Gábor írja: „a Baranyában és Tolnában letelepített *”csángók”* sohasem nevezik magukat csángóknak. Ezt csúfnévknek érzik, megbélyegzésnek, ami ellen minden alkalommal tiltakoznak, és ha Bukovinából jöttek: azt mondják magukról, hogy ők bukovinai székelyek (vagy bukovinai magyarok), ha pedig Moldvából telepedtek át, akkor azt, hogy moldvai magyarok.”

⁴⁷ Vadkerty K.: I. m. 1996. 148–150.

⁴⁸ ŠOKA KN, fond ONV, 832/1949 prez.

⁴⁹ Vadkerty K.: I. m. 1996. 91–95.

Az áttelepülés és előzményei

A Szovjetunió 1940. június 27-én jegyzéket intézett Romániához, melyben visszakövetelte azokat a besszarabiai és észak-bukovinai területeket, amelyeket a húszas évek elején Romániához csatoltak. Németország ugyancsak megkezdte a bukovinai németesség áttelepítését a Birodalomba. 1940. augusztus 30-án „a második bécsi döntés” értelmében Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz. Ugyanakkor a magyar Országgyűlés az 1940. évi XXVI. törvénycikkben rendelkezett a Románia területén még ottmaradt magyar lakosság 6 hónapon belüli optálási lehetőségéről. A kérdés gyakorlati végrehajtását – a kölcsönös lakosságcsereét – a bécsi döntés szerint a két államnak külön szerződésben kellett volna szabályoznia. Ebben került volna sor a kapcsolódó pénzügyi és gazdasági kérdések rendezésére, az országokat elhagyó lakosság kártalanítására is. A szerződés megkötésére végül is nem került sor. Az optálás végrehajtására megadott hat hónapos határidő lejárt. A magyar kormány csak a bukovinai székelyek áttelepítését határozta el, a moldvai csángókról nem volt szó. A bukovinai hazavágyó magyarság egy része, megelégtelve a két kormány tehetetlenségét, úgy indult meg ingóságaival a bécsi döntés következtében közel került magyar határ felé, hogy odahagyott javaiért a román államtól semmi ellenértéket nem kapott. A hátrahagyott vagyon értéke 40 millió pengő volt.

A magyar kormány az áttelepítésnek több változatát fontolgatta. Első helyen szerepelt a „népcsere”, vagyis Erdélyből annyi román települt volna ki Romániába, ahány bukovinai székely visszatér hazájába. Ezt a tervet a román kormány Észak-Erdély visszacsatolása után elvetette. Másik terv szerint Erdélybe – Szolnok-Doboka vármegye Szamos-völgyi vidékére történt volna a telepítés, csakhogy itt kevés volt a kisajátítható földbirtok mennyisége. Megvizsgálták Szatmár és Bihar megyékben a trianoni határon kívül létesített és Észak-Erdély visszatérte után üresen maradt román telepek helyzetét is. 36 egykori román telepen lett volna elég föld, csak lakóház volt kevés. 1941 áprilisára a magyar menekültügyi kormánybiztosság a Bukovinából átszivárgó családok közül 200 családot le is telepített Szatmár-Bihar megye egykori román telepekre.

1941. április 11-én a magyar csapatok megszállták Bácskát, előtte Németország lerohanta Jugoszláviát; Teleki Pál miniszterelnök öngyilkos lett. Most már konkrét és reális lehetőségként lehetett számolni a bácskai telepítéssel, melyről 1940 szeptemberében Domokos Pál Péter azt mondta: „Rossz terv”.

A bécsi döntés csak a Trianon következtében Romániához került magyar lakosság optálási lehetőségéről rendelkezett, külön nem esett benne szó a Moldvában élő magyarságról. Ők hiába szerettek volna „magyar földre” kerülni, a román hatóságok útjukat állták. Mindössze néhány településen tudták meg a hírt: ha sikerül az immár Moldvához közel került határon átjutni, a magyar állam gondoskodik letelepítésükről. A lehetőség csak kevesekhez jutott el; a vállalkozóképes fiatal családfejek katonai szolgálatot teljesítettek, a hatóságok pedig akadályozták a családok menekülését. Így az áttelepülés csak keveseknek sikerült. Ezek zömme Magyarfalva (Gaiceana – Unguri), Lábnik (Vladnic), Lészped (Lespezi), Klézse (Cléja) és Pusztina (Pustina) községekből származtak. Katolikus papok járták a falvakat és buzdították az embereket az áttelepülésre. Édesapám önéletírásában leírta, hogy Lábnikban miként tudták meg a hírt: lehet menni Magyarországra. Ekkor a román hadsereg tagjaként részt vett Odessza elfoglalásában. A város bevétele után a megfogyatkozott ezredüket visszarendelték Bákóba és néhány nap szabadságra haza mehetett. Mikor haza ért, akkor tudta meg édesanyjától a nagy hírt. Idézem: „...képzeld itt volt Magyarországról egy pap, azt mondják a neve Lészló Antal. (Valójában nem Magyarországról, hanem Hadikfalváról, mások szerint Istensegítről érkezett.) Ez a pap misét mondott a templomban. Amikor vége lett a misének megszólalt magyarul. Kedves testvéreim! Arra kérek benneteket, ha akartok mehetek Magyarországra és ott kaptok házat, földet, ami nektek szükséges. Nagyon jó földek vannak ott. Azt a helyet, ahova titeket telepítenek úgy hívják, hogy Bácska. Voltam én Gajcsánában és onnat es fognak menni. Voltam a Szereten túl és onnat es mennek. Jó lenne, ha az egész község menne, de mivel hogy háború van és az emberek nagyobb része (férfiak) a fronton van, jó lesz úgy menjen mindenki ahogy tud. Lemondanak a román állampolgárságról, az iratokat elviszik Bukarestbe a magyar követségre és ott megkapják a „hazatérő levelet” és mehetnek es”.

Igy terjede a hír minden magyar községben, mint a tűz. „Én megyek” mondta az egyik. A másik mondta „Én nem megyek”. Így kerültek szembe egymással még a szülők és a fiaikkal, lányaikkal. Feljelentette az apa a fiát a rendőrségen, hogy akadályozzák meg ne menjen Magyarországra. Az öregek nem akartak külföldre menni. „Ők itt es megtudnak halni” mondták. „Ki viseli gondjukat öregségükra?” De a fiatalok nem hallgattak senkire, csak készült és készült mind”.

A részben a bukovinai székelyekkel együtt, részben pedig külön utakon érkező moldvai csángók, bácskai éveiről nem szólnak a források, sem pedig az onnan való menekülésükről. Csak alkalmi visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a bukovinából jött székelyek közé keveredve érkeztek, kezdtek Bácskában új életet, majd ugyancsak velük együtt menekültek 1944 őszén a Dunántúlra.

Letelepítés Baranyában és Tolnában

Bácskából a bukovinai székelyekkel együtt menekülő és a később, 1946–1947-ben áttelepülő moldvai csángókat a Bodor György által létrehozott Telepítési Hivatal, majd később létesített Népgondozó Hivatal Baranya megye északi peremére a Hegyhát tájörzetbe: Egyházaskozár, Szárász, Mekényes és Bikal községekbe telepítette le. Ezek a települések a háború előtti utolsó népszámlálás (1941) adatai szerint teljesen német nemzetiségű községek voltak. Hegyhátnak ezen a területén a XVIII. századtól terjedt el a főleg Bajorországból származó németiség. Előtte a középkorban a lakosság még itt is teljesen magyar volt. A hódoltság későbbi időszakában jelennek meg ezen a tájon a szerb népcsoportok. Erre utal Egyházaskozár későbbi neve (1934-ig): Rác-Kozár.

A második világháborúban a Tolna-Baranyai németiség egy része, átvéve a náci ideológiát (Volksbundisták), az új, demokratikus államrend számára nemkívánatos személyekké váltak és így a potsdami értekezlet határozatai értelmében visszatelepítették őket Németországba. Azokat telepítették ki elsősorban: akik tagjai voltak a Volksbundnak; akik elmentek SS-katonának; akik az 1941 évi népszámláláskor német nemzetiségűnek vallották magukat és akik korábban megmagyarosított nevük helyett újra felvették a német hangzású nevet. A németek kitelepítésekor történtek igazságtalanságok is. A helyi megbízottak nem mindig elsősorban a politikai szempontokat nézték, hanem a vagyont. Így igen sok Volksbunddal közömbös vagy szemben álló, de jómódú német gazdát is kitelepítettek, ugyanakkor sok nép- és nemzetellenes egyén mentesült, mivel nem volt kívánatos portája, háza, vagy belépett a kommunista pártba. Ezek után elképzelhető, hogy milyen hallatlanul kiélezett nemzetiségi légkörben indult meg itt az élet a II. világháború után.

Mivel a németek kitelepítésére csak hónapokkal később került sor (Egyházaskozárról 1947 augusztusában indult az utolsó csoport), jó ideig közösen éltek a moldvai magyarok (és a székelyek) a németekkel, nemcsak a községekben, hanem egy-egy házban is. Csupor Tibor könyvében Gáspár Simon Antalt idézi: *S rea tettek egy sváb családra, s velük kénlődtünk vaj három esztendeig. Minden rosszat mondtak reánk: cigányok, dologtalan piszkos csángók... Erőst el voltunk keseredve, s megbántuk, hogy haza jöttünk. Ott a románok bangyele (házatlan) itt a hazában jövevény cigányoknak hittak... Nem igaz mit kibír az ember...*

Nem találtam egyértelmű adatokat arra vonatkozóan, végül is hány moldvai csángó magyar családot és személyt telepítettek le Észak-Baranyában. Hegedűs Lajos, aki 1950 táján felkereste a baranyai csángó falvakat, még akkor amikor nem indult meg az erőteljes asszimiláció, és viszonylag eredeti állapotában vizsgálhatta a csángó életmódot. Szerinte a moldvai telepések száma: 159 család volt, mintegy ezer (973) családtaggal.

Hajdú Demeter Dénes pedig azt írja: *„1945 augusztusában érkezett a moldvai csángó magyar családok első nagyobb csoportja 519 fővel, ezután pedig októberben 5 fő, majd 1947 február és szeptember között további 179 fő, végül szóróványosan még 35 fő kapott otthont. A négy községbe összesen 737 főt telepítettek be, melyből 13 fő visszatért Moldvába. Így a véglegesen letelepedettek száma 724 főben határozható meg.”*

A két szerző adatait összevetve mintegy 250 fő az eltérés. Alapos helyi és levéltári kutatást igényelne a valóság kiderítése.

Hajdú Demeter Dénes írásából megtudható, hogy a négy baranyai községbe (Egyházaskozár, Szárász, Mekényes, Bikal) mikor, honnan, hány személy, ebből hány férfi, nő és gyermek telepedett le. Eszerint 146 férfi, 155 nő, 212 fiú, 211 lány, összesen: 724 fő a letelepülő. A felnőttek közül 13 fő csonka családdhoz tartozott. Teljes családok száma 144 volt. A családok közül 44 pár menekülés közben, a moldvai otthon elhagyása és a dél-dunántúli letelepedés közötti időben kötött házasságot. Így ezek gyermeke a letelepedés időpontjáig még nem született meg, vagy csupán csak az első jött a világra. Mindezek ellenére a 144 telepes családnál egy családra átlagban 2,9 gyermek jutott. A letelepedés után a 144 családnál még 147 gyermek születéséről és felneveléséről vannak adatok. Így az első telepes felnőtteknél egy családra 3,98 gyermek jutott, vagyis a 4 gyerek vállalása vált általánossá, de nem számított ritkaságnak a 8–10 gyermek sem.

Hegedűs Lajos könyvéből kiolvasható az is, hogy a csángókkal egyidőben milyen más helyekről (Erdély, Felvidék (Csallóköz), Jugoszlávia és Magyarország) érkeztek új telepesek az említett községekbe, és az is, hogy hány német nemzetiségű maradt a kitelepítés után.

1. Egyházaskozár: 1945–1947-ben ide telepedett le a moldvai *Gajcsánából* (Gaiceana-Unguri) 60 család 348 taggal, *Lábnikból* (Vladnic) 35 család 210 taggal, *Klézséről* (Cleja) 4 család 30 taggal.

A községnek nyelviileg is igen tarka képet adott az a tény, hogy ezidő tájt számos más vidékről származó telepes is került ide, így :

– *Bukovinainak:* Istensegitsből: 3 család 14 taggal; Hadikfalváról: 2 család 8 taggal; Andrásfalváról: 1 család 4 taggal; Fogadjistenből: 1 család 6 taggal.

– *Erdélyből:* Csernakeresztúrról: 3 család 17 taggal, Ludasról: 2 család 12 taggal, Déváról: 1 család 3 taggal (ők e század elején kerültek Bukovinából Erdélybe).

– *Szlovóniából:* Imszolci és Breslenica községből 4 család 15 taggal;

– *Boszniból:* Vuicsiákról: 6 család 27 taggal;

– *Szlovákiából* (Csallóköz): Nádszegről: 12 család 53 taggal.

Rajtuk kívül még mintegy 60 német család is a faluban maradt.

2. Szárász: a moldvai Pusztinából (Pustina): 40 család 270 taggal; Diósfaluból (Gioseni): 1 család 5 taggal; Klézséből (Cléja): 3 család 10 taggal; Lészpedről (Lespezi): 6 család 30 taggal.

Számos német család maradt itt is a faluban.

3. Mekényes: a moldvai Lészpedről: 7 család 50 taggal; Klézséről: 3 család 14 taggal.

Ezenkívül az ország más tájairól, így Szentpéterszegről (Bihar megye) 10 család 59 taggal; Gyöngyösről (Heves megye) 31 család 93 taggal; Zalaegerszegről 1 család 10 taggal; Zala-koppányról 35 család 160 taggal; Bezerédről 1 család 3 taggal; Kallósról 1 család 4 taggal; Gellénházáról 9 család 40 taggal. Szlovákiából: Negyedről (Nyitra megye) 12 család 36 taggal; Kürtről (Nyitra megye) 1 család 4 taggal; Nádszegről (Pozsony megye) 4 család 16 taggal; Alsószeli (Pozsony megye) 1 család 4 taggal. Itt maradt még száznál több német család.

4. Bikal: ebbe a szintén igen tarka telepes községbe

– *Pusztinából:* 2 család 8 taggal költözött.

Újrakezdés, beilleszkedés

A sokszínű, kényszerhelyzetben létrehozott közösségekben igen nehezen indult az élet. Halász Péter az 1970-es években tanulmányt írt az egyházaskozári termelőszövetkezetről. Az egyházaskozáriakról leírtak nagyjából illenek a másik három településre is. Idézet a tanulmányból: „Az 1945-ös földosztás Egyházaskozáron nem egészen úgy zajlott le, mint az ország más vidékein. Itt ugyanis nem a nagybirtokot osztották fel – ilyen nem is volt – hanem a kitelepített németek földjét. Nem a helybeli földnélküliek és törpebirtokosok voltak az igénylők, hanem a Bácskából menekült moldvai magyarok. A földosztás eredményeként az egyházaskozári családok 85 százaléka jutott önálló gazdasághoz, ugyanakkor Kozáron nem voltak ún. kulákbirtokok, mindössze 6 olyan gazdaság volt, amelynek a területe meghaladta a 20 kh.-t. Így az idekerült csángók háromnegyed

részből kis- és középbirtokos lett... A Moldvából idekerült csángók a helybeliekhez viszonyítva igen elmaradott gazdálkodási kultúrával rendelkeztek. Más volt a vetési, növénytermesztési, állattenyésztési kultúrájuk. Az új gazdálkodási fogásokat úgy lesték el az itt maradt sváboktól, illetve a felvidékiektől. Ezért kezdetben csak nehezen tudtak megélni. Emiatt viszonylag korán, 1949 őszén megalakult Egyházasközönség az első termelőszoövetkezet 14 alapító taggal."

Az erőszakos tsz. szervezés eredményeként 1951 őszére Egyházasközönség talán tíz család kivételével mindenki aláírta a belépési nyilatkozatot. A Moldvából idekerült magyarok írták alá legkönnyebben, mert még idegennek érezték itt magukat, főként azért, mert a Moldvából hozott hagyományaik miatt nehezen boldogultak a kapott földdel. Azok akik nem léptek be a tsz.-be – főként a fiatalok – otthagyták a falut és elszegődtek a környék bányáiba (Szászvár, Nagymányok, Hidas, Komló, Pécs), vagy elmentek az Útfenntartó Vállalathoz, illetve a komlói és a sztálinvárosi építkezésekhez.

Érdemes felidézni Hegedűs Lajos benyomásait is a csángók magyarországi kezdeti lépéseiről. A kor szellemének megfelelő hangnemben írt (1952-ben jelent meg a könyve) mondatai érzékeltetik a csángók beilleszkedésének gondjait. „Mikor Magyarországra jötték régi szokásaikhoz mereven ragaszkodtak, mert az élet és nyomorúság mozdulatlanságához voltak hozzászokva. Legegyszerűbb tudományos ismeretek hiányában kuruzslásokkal gyógyítottak, babonákban hittek. Az első években a viseletüket is tartották: háziszőltes ingovallást, »csángó inget«, színes gyapjúkatrincát viseltek az asszonyok, szoknyát (posztókabátot), icárt és bocskort hordtak a férfiak. 5-6 évvel ezelőtt Egyházasközönség újévkor még ugráltak és kecsketáncot jártak, s temetések alkalmával rögtönzött szövegű sirató éneket lehetett hallani. Lassan megismerkedtek az itteni életformával, a régit elhagyják és örömmel alkalmazkodnak az újhoz.”

Sem a betelepítettek, sem a kitelepítések után visszamaradt németek nem tehettek arról, hogy kölcsönösen bizalmatlanok voltak egymáshoz, egymásra haragudtak. A németek úgy tekintettek a betelepítettekre, mint betolakodókra. Bizonyítja ezt az is, hogy az 1956-os forradalom idején különösen a csángók érezték úgy, hogy nem maradhatnak meg a községben, innen is tovább kell menniük. Első ijedségükben küldöttséget menesztettek Budapestre Románia magyarországi követségéhez, hogy engedélyezze a Moldvába való visszatelepítésüket.

Domokos Pál Péter megbízásából 1980-ban felmérés készült a Moldvából idetelepültekről, s ebben többek között feldolgozták a még akkor élő telepesek és a már Dunántúlon született korosztályok iskolázottsági szintjét. A felmérést az egyházasközönség tanító Márton Sándor végezte. Az elkészített statisztika jól mutatja, hogy a Moldvából jött telepesek és a már itt született korosztályok iskolázottsága miként változott. A felmérés az 1930 előtt születettek, az 1930 és 1940 közöttiek, és az 1941–1960 között születettek iskolai végzettségét vizsgálta. A felmérés adatait Hajdú Demeter Dénes az In memoriam Domokos Pál Péter Erdélyi füzetek 2. című munkájában publikálta. Eszerint

Az 1930 előtt születettek iskolai végzettsége

Írástudatlan	61 fő	28,8 %
Román iskolát végzett 1–2 oszt.	35 fő	16,5 %
Román iskolát végzett 3–4 oszt.	55 fő	25,9 %
Román iskolát végzett 5–7 oszt.	61 fő	28,8 %
ÉRETTSÉGIZETT	–	–

Az 1930 és 1940 között születettek iskolai végzettsége

Írástudatlan	5 fő	2,9 %
Román iskolát végzett 1–4 oszt.	14 fő	8,2 %
Román iskolát végzett 5–7 oszt.	21 fő	12,3 %
Magyar iskolát végzett 8 oszt.-nál kevesebbet	49 fő	28,6 %
Magyar iskolát végzett 8 osztályt	73 fő	42,7 %
MAGYAR ISKOLÁBAN ÉRETTSÉGIZETT	9 fő	5,3 %

Az 1941 és 1960 között születettek iskolai végzettsége

8 általánost nem fejezte be	30 fő	6,3 %
8 általános végzett	392 fő	82,4 %
ÉRETTSÉGIZETT	43 fő	9,0 %
FŐISKOLÁT, EGYETEMET VÉGZETT	11 fő	2,3 %

Mi olvasható ki a statisztikai adatokból?

- Az első generáció, az 1930 előtt születettek iskolai végzettsége a Kárpát-medencei normákhoz viszonyítva kedvezőtlen 28,8 %-os analfabétizmus mellett 16,5 % az írástudatlanság határán álló aránya, ez összesen gyakorlatilag 45,3 %-os analfabétizmust jelent, de ennek a nemzedéknek másik fele sem tud anyanyelvén írni és olvasni.

- Az 1930 és 1940 között született korosztály már részben pótolni tudta az elmaradt iskolai oktatást. A fejlődés jele látható: csaknem fele arányban (42,7 %) elvégezték a 8 általános iskolát és már többen eljutottak az érettségiig (5,3 %).

- A teljes beilleszkedés, a korábbi hátrányos helyzet leküzdése azonban csak az 1960-as évek után született korosztálynál következett be. Náluk az adatok nem teljeseek, mivel ennél a nemzedéknél a felmérés idején még nem mindenki fejezte be az iskoláit.

Az iskolázottsági szint emelkedése azt is eredményezte, hogy a Moldvából áttelepült csángó magyarok nagy többsége elhagyta a magával hozott népszokásokat, viseletet, beszédmódot. Sokan szégyellték csángó mivoltukat, igyekeztek minél hamarabb alkalmazkodni a magyar viszonyokhoz. A vegyes házasságok és a városba költözés felgyorsította ezt a folyamatot.

Szerencsére nem mindenki gondolkodott így közülük. Egyházaskozáron már 1948-ban egy lelkes tanítónő Bodó Róza vezetésével hagyományörző együttes alakult. Az együttes Szövetkezeti Néptánc Együttes, majd Röpiülj Páva Kör, Csángó Népdalkör és napjainkban Domokos Pál Péter Csángó Együttes néven sokfelé hirdette a megőrzött csángó kultúrát. Az együttes fennállása alatt tagjai közül kilencen kapták meg a „Népművészet Mestere” kitüntető címet. Szerepeltek Olaszországban, Jugoszláviában, Romániában. Az országban több száz alkalommal léptek fel a különböző fesztiválokon, találkozókön.

A Moldvából jött csángó magyarok élete a Magyarországon töltött fél évszázad alatt teljesen megváltozott. A háború után született korosztály tagjai az általános iskola befejezése után szinte valamennyien szakmát szereztek maguknak: mezőgazdasági gépész (traktoros), kőműves, vágár, gépkocsivezető, vagy többségében a nők a tsz.-nél szakképzett állatgondozók, növénytermesztők, kertészek lettek. Sokan közülük tovább tanultak és orvos, közgazdász, tanár, ügyvéd vagy éppen katonatiszt lett belőlük, bizonyítva ezzel, hogy a moldvai csángó magyarok, ha lehetőségük van arra, hogy anyanyelvükön tanuljanak, szellemi képességeiket tekintve semmiiben sem maradnak el a magyarság más csoportjaitól. Az idősebb korosztály tagjai, akik nem találták meg helyüket a községekben főképpen Komló és Pécs szénbányáiba mentek dolgozni. Az átlagosnál nagyobb fizetés vonzó volt számukra.

A hatvanas évek közepétől meggyorsult ez a kirajzás. Az első nemzedék még ingázva járt Pécs és Komló bányáiba, Dombóvár, Kaposvár, Szekszárd üzemeibe. A következő nemzedék már le is telepedett, otthont alapított ezekben a városokban.

Egyházaskozár példáját véve alapul a falu lakosainak száma: 1930-ban: 1219 fő; 1960-ban: 1216 fő; 1980-ban: 1219 fő; 1990-ben: 918 fő, vagyis hatvan év alatt 301 fővel csökkent a falu lélekszáma.

A falu lakossága az elmúlt évtizedekben részben kicserélődött. Különösen a moldvaiak kirajzása jelentős. Napjainkban a falu lélekszáma 960 fő körüli, ebből a csángó származású 323 fő (493 fő volt a betelepülő). Az elvándorlás még szembetűnőbb a többi csángó településen: Szárászon ma 101 fő él, ebből 6 család (13 fő) a csángó; Mekényesen már csak 4 család él 8 fővel (szemben a 65 letelepülővel); Bikalon 1 Moldvából származó család él.

Bár nagy a beolvadás, az egybefonódás a környezetükben élő magyarokkal, nem hagyható figyelmen kívül, hogy csekély számuk ellenére Baranya északi részén egy új néprajzi csoport képződött, mely a Kelet-Európából hozott ősi elemeket őrző tárgyi és szellemi műveltségük-

Egyházaskozári csángók a Kossuth Klubban, 1984.

kel egy új, sajátos színfoltot képvisel napjaink múltófélben levő népi kultúrájában. Jó lenne átörökíteni az utódoknak.

Az anyag összeállításához *Albert Gábor*: Emelt fővel (1983); *Albert István*: Egyházaskozár helytörténete (Kézirat, 1992); *Cseres Tibor*: Vércsászák Bácskában (1991); *Hegedűs Lajos*: Moldvai csángó népszokások és beszélgetések (1952); *Csupor Tibor*: Mikor Csíkból elindultam (1987); *Halász Péter*: Termelőszövetkezeti mozgalom története Egyházaskozáron (1971); *Hajdú Demeter Dénes*: In memoriam Domokos Pál Péter (1992) és *Laczkó István*: Emlékek egy moldvai csángó magyar életéből (1994) írások álltak a rendelkezésemre.

Dr. Laczkó Mihály

Kárpátalja – ismét Magyarországé¹

1939. március – 1944. október

Az 1919. szeptember 10-i Saint Germain-i békeszerződés előírásai ellenére Csehszlovákia két évtizedig halogatta Kárpátalja autonómiájának megadását. Csak az első bécsi döntés előtti hetekben, 1938. október 9-én alakul autonóm kormány az akkor Podkarpatszka Rusz-ként, magyarosan Ruszinszónak emlegetett területen. Ezután egy hónap sem telik el, s november 2-án Kárpátalja déli magyarlakta sávja – Ungvár, Munkács és Beregszász városokkal –, mintegy 1500–1600 km², 173 233, túlnyomóan magyar lakossal visszakerül Magyarországhoz. Kárpátalja zömén – főként a hegyvidéken – Huszt székhellyel, Avgusztin Volo-

¹ Részlet a szerző *Hármas kereszt alatt* (Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig, 1646–1996) című megjelenés alatt álló könyvéből. Ez a fejezet a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány támogatásával készült.

sin elnökleivel autonóm kormány jön létre. A csehszlovák parlament november 22-én fogadja el a területen megszerveződő önálló „Kárpátszka Ukrajna” alkotmányát. A miniállam azonban nem életképes, Volosin a Szics-gárdára támaszkodva, terrorral igyekszik megszilárdítani hatalmát. A világpolitikai helyzet alakulása azonban egyre inkább Magyarországnak kedvez az ún. „kárpátorosz” kérdés megoldásában. 1939 március elejére Csehszlovákia felbomlás előtt áll: 14-én Tiso miniszterelnök bejelenti az önálló Szlovákia megalakulását, másnap a német hadsereg megszállja Cseh- és Morvaországot. Ugyanezen a napon a magyar honvédség csapatai megkezdik Kárpátalja visszavételét, amelyet 18-ára fejeznek be a Kárpátok gerincén, az ezeréves történelmi határon.

Kárpátalja 1939. március 18-i teljes birtokbavételével azonban nem fejeződtek be a fegyveres összetűzések, mert öt nap múlva a magyar katonaság támadást indít nyugati irányban és mintegy 20 kilométeres mélységben elfoglalja a Cirókafalu–Takcsány–Szobránc vonalat. Másnap a szlovák hadsereg ellentámadásba megy át, repülőgépei bombázzák a magyar állásokat és Ungvár városát. A konfliktusnak Németország közbelépése vet véget, de Magyarország megtarthatja az itt visszaszerzett 1056 km²-nyi területet, amely az Ung-völgye, illetve az Ungvár és Uzsoki-hágó között vasútvonal biztosításához volt szükséges.

1939 márciusában és áprilisában két részletben összesen 12 141 km² terület kerül vissza Kárpátaljával Magyarországhoz. Itt az 1930. évi csehszlovák népszámlálás szerint a lakosság zöme rutén, 431 564 fő (72,8%), 67 194 zsidó (11,4%), csehszlovák 37 337 (6,3%), magyar 26 203 (4,4%), 8420 német (1,4%), a többi egyéb, illetve jelentős részben állampolgárságtuktól megfosztott vagy bizonytalan állampolgárságú magyar. A terület összlakossága 592 901 fő.² 1939-ben Kárpátalja lakosságának nagyobb része görög katolikus, összesen 342 241 fő.³ (A korábbi csehszlovák népszámlálás szerint.) Az 1941-ben tartott magyar népszámlálás Kárpátalján összesen 621 976 lakost talál, amelyből 481 202 fő rutén anyanyelvűnek, rutén nemzetiségűnek 474 153 fő vallotta magát. Ellenben amíg a magyart csak 40 340-en vallották anyanyelvűnek, magyar nemzetiségűnek már 57 344-en jelentkeztek az első bécsi döntés után visszacsatolt területen. A népesség többi része főleg szlovák, német és zsidó (jiddis, héber) nemzetiségűnek, illetve anyanyelvűnek vallotta magát.⁴

Kárpátalja egészének birtokbavételét örömmel vette tudomásul a Trianonban megcsönkített Magyarország lakosságának döntő többsége. A lapok és a magyar rádió közli, hogy az éppen a fővárosban gyűlésező katolikus püspöki kar rendeletére országszerte félórás harangzúgás köszöntötte a ruszin testvéreink visszatérését.⁵ Sztojka Sándor munkácsi püspök ünnepi pásztorlevelet ad ki, amelyben felszabadítóként üdvözli a bevonuló magyar honvédséget, de egyúttal a következőkre is felhívja a figyelmet: „Nem üres kézzel tértünk vissza új honunk keblére mi magunk sem ... hatalmas tölgeseinket és fenyeveseinket hoztuk magunkkal, folyóink még sebesebben folynak majd a magyar síkságra ... Feltárjuk új hazánk előtt sőbbányaink méhét.” Nemcsak a főpásztor, hanem a görög katolikus papság túlnyomó része is örömmel fogadja a bevonuló magyar honvédséget. Közülük jó néhányan korábban tevékenyen részt vettek a Volosin-rezsim elleni küzdelemben, több helyen híveikkel együtt segítettek, elbújtatták a magyar szabadcsapatosokat.

Kárpátalja ismét birtokba vett területén katonai közigazgatást vezetnek be a helyzet normalizálására, amely szokásos jelenség mindenütt „a hadijog természetes folyamánnyaképpen”, ahol előzőleg hadműveletek voltak. A magyar csapatok bevonulása után a huszti német konzulátus segítségével mintegy 7500 ukrán nacionalista távozik a vidékről és települ át Szlovákia keleti felébe, ahol német irányítással megkezdik politikai és katonai szervezésüket. Volosin rövid berlini tartózkodás után a cseh protektorátus területén, Prágában telepedik le, ahol a bábkormánytól havi 4000 cseh korona nyugdíjat kap és egy ukrán újságot ad ki. 1945. március 21-én a szovjet hadsereg letartóztatja, Moszkvába viszi, itt hal meg ez

² Thirring Lajos: Kárpátalja és a megnagyobbodott Magyarország népessége. Kisebbségvédelem, 1939. 2–3. 27., 29. old.

³ Pirigyi István: A görög katolikus magyarság története. Bp. 1991. 69. old.

⁴ Popély Gyula: Népfogyatkozás (A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945). Bp. 1991. 124. old.

⁵ Marina Gyula: Ruténsors. Kárpátalja végzete. Toronto, 1977. 119. old.

év júliusában, életének 70. évében. A huszti apostoli vizitátor, Nyáradai püspök 1939. március 24-én Zággrábba menekül.

A birtokba vett kárpátaljai területeken azonnal „tisztoztatási akció” indul, felkutatják a „nemkívánatos elemek”-et, amiben a magyar honvédségnek a helyi „nemzeti tanácsok”, valamint az akkor alakult „nemzetőrsek” segítenek. Mindenekelőtt az ukrán irányzat híveit, illetve a kommunistákat igyekeztek kiszűrni. Az akció azonban helyenként atrocitásokhoz vezetett, amely ellen Teleki Pál miniszterelnök fellépett. Ezért a katonai közigazgatás élén álló Novákovits Béla nyugállományú altábornagy mellé Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a minisztertanács döntése alapján kormánybiztosat nevez ki Marina Gyula személyében, hogy ily módon befolyásolja a katonai hatóságok működését.

Teleki Pál miniszterelnök a katonai közigazgatás időtartamát minél rövidebbre igyekezett korlátozni és minél zökkenőmentesebben igyekezett megteremteni az átmenetet a polgári adminisztrációhoz. Novákovits altábornagy március 16-án Ungváron késő este a járási katonai parancsnokoknak eligazítást tart a tennivalókról, mely „pocsék feladat”, de „ehhez a néphez mi nem pacifikálni jöttünk, azaz nem ráncbaszedni a lázongókat, hanem visszasegíteni őket ... a megnyugvás útjára. Tehát ne állig felfegyverkezve igazgassunk! Nem besúgásokra és vádaskodásokra fogunk támaszkodni, hanem törekedni fogunk önmagunk felismerni, hogy mi a baj okozója és csak azután jön a 'ki'? ... nyomban és személyesen felülvizsgálni az őrizetbe vettek és azok számát lecsökkenteni, sőt jobbnak látnám az ilyen táborokat inkább feloszlatni.”⁶

A magyar katonaság Kárpátalján mintegy 1200 embert – többségében Szics-gárdistát – internál a birtokbavételkor, akiket táborokban helyeznek el meglehetősen rossz körülmények közé. Novákovits tábornok a „szögesdrótos” szigorított táborokat, Marina kormánybiztos a „dróttalanokat” számoltatja fel, ez utóbbiakban a civil értelmiségből való, túlnyomó részben tanügyi alkalmazottakat – tanítókat, tanárokat – tartottak fogva. A „szögesek” a Rahó melletti Dumen-havasokban, illetve a galíciai határ mentén működnek, valamint az egyik legnagyobb, főként „szicsiek”-kel Munkács város központjában, az ún. Kohnner-kastélyban. A „dróttalanok” – ezek Marina kormánybiztos hatáskörébe tartoznak, a Huszt melletti Tiszakirván, Tiszaujhelyen, Szőlősvégárdón, sőt a Nyíregyháza melletti Varjulapason vannak, amelyek felszámolásáról gondoskodik.

Az idő haladtával egyre sürgetőbbé válik a katonai közigazgatás felszámolása, az 1939. május 12-én tartott minisztertanács ülésen a kárpátaljai átmeneti polgári adminisztráció bevezetése a fő téma. A megfelelő előkészületek után a kormány május 23-i ülésén elfogadja a márciusban visszacsatolt kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről szóló rendeletet, amely a magyar, illetve a rutén nyelv egyenjogú hivatalos nyelvként való használatát ismeri el. Május végén állítja össze Marina Gyula Kárpátalja főbb közigazgatási tisztviselőinek névjegyzékét, akiknek kiválasztásánál a miniszterelnökségen a következőket kapja fő szempontnak: „minden hivatalfőnök lehetőleg ruszin származású és születésű legyen és tudjon magyarul”, ezen kívül tanácsadókat is javasoljon.⁷ Az első ügyosztály – a vallás- és közoktatásügyi – vezetőjének Marina Gyulát nevezték ki.

Bródy András június 18-án Huszton népgyűlést tartott, ahol összecsaptak az autonómia hívei és annak ellenzői. Bródy és több szónok arra figyelmezteti a hallgatóságot, hogy Kárpátalján „... az autonómia esküdt ellenségei, a papok akarják kezükbe keríteni a hatalmat, s akkor a népnek megint fizetnie kell a párbért és a pap számára robotolnia kell, – ugyanakkor az éppen aposztrofált ellenfél 'Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus' kezdetű Bródy-ellenes röplapokkal árasztotta el a gyűlés résztvevőit. 'A ruszinoknak nem autonómia kell, hanem kenyér és pap' – olvasható e röplapokon. 'A ruszinok mindig békeességben éltek; volt kenyérük a saját részükre és a papokéra is ... akarjuk, hogy tebelőled legyen tanult ember, aki nemcsak ruszinul, hanem magyarul is fog tudni beszélni, hogy belőled úr is lehessen”.⁸

⁶ U.o. 123. old.

⁷ U.o. 134. old.

⁸ *Tilkovszky Lóránd: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1939–1941)*. Bp. 1967. 180–181. old.

Az 1939. május 28-29-i parlamenti választások – hasonlóan a Felvidékhez – nem terjedtek ki Kárpátaljára, hanem a Teleki Pál miniszterelnök által benyújtott és június 22-én törvényerőre emelkedett javaslat alapján „behívással” kerültek a magyar országgyűlés képviselőházába. A honatyák általában az Autonóm Földműves Szövetség képviselői voltak, és június 30-án Bródy Andrással az élen, kilencen foglalják el a helyüket, Bródy ebből az alkalomból mondott beszédében többek között kifejti: „... a magyarorosz nemzet a saját elhatározásából tért vissza a szentistváni birodalomba ... amit egy idegen hatalom (t.i. Csehszlovákia) az egész világ színe előtt vállalt nemzetközi szerződés ellenére megtagadott tőle, azt meg fogja kapni az ősi hazájában: nemzeti életének, szellemi, gazdasági és kulturális fejlődésének szabad lehetőségét az autonómia keretében.”⁹ Ugyanezen a napon nevezik ki a felsőház két kárpátaljai tagját, Illiczky Sándor görög katolikus nagyprépost és Kaminszky József, a Központi Orosz Nemzeti Tanács elnöke személyében.

Illiczky Sándor 1889. január 30-án született az Ugocsa vármegyei Feketeardón, középiskoláit Szatmárnémetiben és Ungváron, teológiai tanulmányait az eperjesi líceumban végzi. 1914. március 15-én Ungváron szentelik görög katolikus pappá, majd Iloncán és Nagylucskán paróchus. 1917. január 1-jén a munkácsi görög katolikus püspökség szentszéki jegyzőjévé és püspöki háznaggyá nevezik ki. 1921-től már szentszéki ülnök, 1922-től a székesegyház munkatársaként az ungvári görög katolikus polgári leányiskola tanára, 1930-tól kánonok, 1939-től nagyprépost. Kárpátalja egyik legnépszerűbb közéleti személyisége, akit számos település választott díszpolgárává, köztük Ilonca és Nagylucska. Július végén Illiczky Sándort Kárpátalja kormányzói biztosa, báró Perényi Zsigmond mellé főtanácsadóvá nevezik ki.

A magyar parlament felsőházában még egy papi személy képviselte Kárpátalját. Sztojka Sándor munkácsi püspök, aki miután június 13-án Horthy Miklós kormányzó kezébe leteszi az állami esküt, július 1-jétől a felsőház tagja lesz. Véleményét többször kifejti Kárpátalja autonómiájáról, közjogi helyzetéről is.¹⁰

Közben rendeződik Kárpátalja jogállása. Horthy kormányzó június 28-án jóváhagyja báró Perényi Zsigmond koronaőr kinevezését a terület kormányzói biztosává. Közben ugyanis – 23-án – kihirdetik az 1939. évi VI. törvénycíkket a kárpátaljai területeknek az országgal való egyesítéséről, mely szerint a 12 171 km²-nyi vidéken kerekén 496 ezer lakos él (a tiszaháti színmagyar területsáv lakosságát nem számítják bele), ebből mintegy 400 ezer ruszin, 63 ezer magyar. Július 7-én Perényi elfoglalja ungvári hivatalát, amellyel megszűnik a katonai közigazgatás.

Perényi hivatalos székhelye Ungvár, de július 16-i Huszton tett látogatásakor tartja meg bemutatkozó beszédét, amelyben arról szól, hogy először megnyugvást kell teremteni és kényeret adni a ruszin népnek, azután jöhet az önrendelkezés. Bródy megint hibát követ el, bár tud róla, nem vesz részt Perényi fogadásán, sőt – Marina emlékirata szerint – ugyanott Huszton és ugyanabban az időben „pártértekezletet tartott és azon harcot hirdetett meg főként Kaminszky és Illiczky, mint renegátok ellen, akik mindent feladtak, hogy a kormány szekerét tolhassák. Bródy ugyanakkor és újra igazságtalanul megvádolta a magyar kormányt, hogy 'majdnem minden járásban magyar szolgabírókat nevezett ki', holott pontosan annak az ellenkezője volt igaz!”¹¹

Marina, aki a kormánybiztos kíséretében volt, huszti látogatásakor, visszaúton Ungvárra tudta meg Perényitől, hogy bemutatkozó beszédében akarta ünnepélyesen bejelenteni, miszerint a minisztertanács Bródyt választotta ki személye mellé főtanácsadói tisztségre miniszteri rangban. Mivel azonban Bródy nem jelent meg a huszti kormányzói biztosi bemutatkozó értekezleten, természetesen nem tette meg a bejelentést. Perényi később arról is értesül, hogy Bródy ugyanakkor tartott huszti pártrendezvényén fenyegetően kijelentette: „ha őszig Kárpátalja nem kap autonómiát, azaz teljes önrendelkezést, ő itt vagy mindent és mindenkit és kimegy Amerikába.”¹² Bródy néhány nap múlva kérés nélkül megkapja ütle-

⁹ Képviselőházi Napló, 1939. I. 290–291. old.

¹⁰ Illiczky Sándor: Ruszinok és magyarok. Magyar Szemle, 1939. 10. sz. Uő: A magyarországi rutének. Láthatár, 1942. október.

¹¹ Marina i.m. 137–138. old.

¹² U.o. 138. old.

velét amerikai vízummal, mégsem utazik ki, viszont politikai tevékenységét visszafogja. Két hét múlva – mint már említettük – Illiczky Sándort nevezik ki kárpátaljai főtanácsadónak.

1939. szeptember 1-jén kitört a második világháború, amellyel teljesen új helyzetbe került Kárpátalja. A lengyel összeomlás után a Ribbentrop–Molotov-paktum értelmében a Szovjetunió megszállja a keleti lengyel területeket, s ezáltal szeptember 17-én a Kárpátok gerincén 150 km hosszán létrejön a szovjet–magyar határ. Másnap Perényi kormányzó biztos elnökletével értekezletet tartanak Ungváron a menekült lengyelek továbbszállításáról és ellátásáról. Október végéig több mint százezer lengyel állampolgár, többségében katona, menekül Kárpátalján át hazánkba, akiknek egy része harci járműveit és fegyverét is magával hozza.

A ruszin nép közül sokan rokonszenvvel fogadták a szovjet szomszédságot, különösen a fiatalok. „Határvédelmi közegeink pontos adatokkal értesítették a tanügyi osztályt (ennek volt vezetője az ungvári kormányzói biztosi hivatalban Marina Gyula), hogy a tanuló ifjúság nemi különbség nélkül százalvágja el az iskolát és kidolgozott terv szerint átszivárognak a magyar határon át a szovjetekhez. Különösen a huszti 17 osztályos (ruszin) gimnázium igazgatója jelentette, hogy ebben a népes gimnáziumban a felső osztályok létszáma rohamosan apad. A fiatalabb tanárok közül 1–2 minden előzetes bejelentés nélkül elhagyták állásukat és egyszerűen eltűntek.”¹³

A Szovjetunióba szökött fiatalokat azonban „szűrőtáborokba” zárják az ottani hatóságok, ahol rossz körülmények közé kerülnek. Hónapok múlva toloncolják őket vissza rühösen, leromlott testi állapotban, a magyar biztonsági szervek fényképfelvételeket is készítenek róluk. Ezen fiatalok közül többen kéri a tanügyi vezetőket, hogy a határmenti középiskolákban elmondhassák élményeiket, tapasztalataikat a szovjet táborokról, s testükön megmutathassák szenvedésük nyomait. A magyar hatóságoknak sikerül néhány olyan fényképfelvételeket készíttetniük, amelyek a sambori szovjet gyűjtőtáborban fogvatartott több száz Kárpátaljáról kiszökött fiú és leány életkörülményeit örökíti meg. Elsősorban ebből ered, hogy ez időben csökken a ruszin gimnáziumok tanulónak száma, az 1938 őszi visszacsatolás 2407 fős tanulólétszáma az 1941/1942-es tanévre 1746-ra esik vissza.

A kárpátaljai kormányzói biztosság hatáskörébe tartozó három gimnáziumban – Ungváron, Munkácson és Huszton – ekkor 50 osztályba 1943 tanuló iratkozott be. A legnépesebb a munkácsi állami ruszin tannyelvű gimnázium 766 tanulóval, majd a huszti 730, az ungvári 447 diákkal. A huszti állami gimnázium 8 magyar osztályában összesen 197 tanuló volt, ezt levonva, a ruszin gimnáziumokban összesen 1746 ruszinajkú diák folytatott ruszin nyelven tanulmányokat. A munkácsi ruszin tannyelvű gimnáziumban az ismertetett 1941–1942-es tanévben külön leányosztály nyílt 51 tanulóval. Ugyanekkor Kárpátalja területén 12 polgári iskola működött 2621 tanulóval, ebből ruszin tagozaton 1610-en, a magyaron 896-an, a szlovákon 115-en tanultak. Összesen 73 osztályban, ebből 40 ruszin, 21 magyar, 4 szlovák és 4 vegyes tannyelvű volt. Kárpátalján a tárgyalat tanévben 2175 népi iskolai osztályban folyt tanítás 2027 tanítóval és 75 nevelőnővel, a tankötelesek száma ekkor 119 420. „A magyar iskolapolitika elsősorban azt tűzte ki céljává, hogy a ruszinok számára saját nyelvükön való tanulás lehetőségét biztosítsa” ... (Korábban) Prága ugyanis két irányban tevékenykedett és pedig a nagyorosz és az ukrán irányba. Ezzel szemben a helyi ruszin nyelv károsodott természetesen, mert hiszen a ruszin éppen annyira különbözik a nagyorosztól, mint az ukrántól. A magyar kormánynak tehát elsősorban ezt a problémát kellett megoldania. Kormányrendelettel gondoskodtak arról, hogy a kisebbségi iskolákban a magyar nyelv kötelező tanítása mellett anyanyelvű (ruszin, szlovák) oktatást vezessenek be.¹⁴

Az 1940-es évek elején számos magyar fiatal érdeklődött Kárpátalja ruszin nyelv iránt. Az ungvári ruszin (görög katolikus) tanítóképző, illetve líceum 469 hallgatójából ezidőben 220 magyar nemzetiségű volt. A kormányzói biztosi székhelyen ezen kívül Görög Katolikus Püspöki Hittudományi Főiskola működik a lelkészképzésre, az intézményt 1773-ban alapították. Ugyanakkor Ungváron található egy görög katolikus polgári leányiskola, Kárpátalja számos településén – de a városokban is, például Beregszászon – görög katolikus elemi iskolák fogadják a tanulókat. A vidéken ezidőben összesen 586 község található, ezek túl-

¹³ U.o. 140. old.

¹⁴ Csiki Lajos: A Felvidék és Kárpátalja felépítése az új nemzeti politika vonalán. Bp. 1940. (?) 64. old.

nyomó többségében ruszin tannyelvű állami, kisebb részben görög katolikus egyházi képviselők találhatók. A kárpátaljai tanügyben ekkor kerekén 3500-an dolgoznak.

A közös szovjet–magyar határ létrejötte is siettetti a kárpátaljai helyzet további rendezését. A magyar kormányzat különösen a kommunista propaganda erősödésétől tart, ennek leküzdéséhez a fő erőt a görög katolikus egyházban találja meg. Annál is inkább, mert a munkácsi püspökség klérusa – derül ki a miniszterelnökség tájékoztatási osztályának jelentéséből – „favorizált helyzetét, a népre gyakorolt befolyását, és anyagi helyzetét látja veszélyeztetve az új szomszéd megjelenésével. Soha olyan lojálisak nem voltak a magyar állammal szemben, mint most.” Sztójka püspök utasította papjait, hogy mélyítsék el híveikkel kapcsolataikat, „mivel a kommunista mozgalom elsősorban ellenük irányul, úgyszólván mint papok, úgyszólván mint földbirtokosok ellen.” A munkácsi püspök a keresztény- és katolikusellenes propaganda ellensúlyozására létrehozta az egyházmegegyezés Szociális misszió nevű szervezetet, amely elsősorban az ifjúság, különösen a lányok körében munkálkodik. A háború éveiben különösen sokat tesz ez a mozgalom a szegénysorsúak gondjainak enyhítéséért, a hadiárványok, a frontról visszatért rokkantak gondozásáért, s gyűjt gyapjú ruhaneműt a harcterekeken lévő magyar katonáknak.

Ebben a helyzetben egyre fontosabbá válik az autonómia ügye. A magyar kormány 6200/1939. M.E. számú rendeletével a rutén többségű területet – az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel visszakerült magyarok sávja, az Ungvár–Munkács–Beregszász vonal kivételével – három közigazgatási kirendeltségre osztja. Ezek területe 12 141 km², lakossága az 1939 júniusi népszámlálás szerint 671 962 fő. A három közigazgatási kirendeltség – a Beregi, a Máriamarosi és az Ungi – területén a kormányzó biztos gyakorolja a vármegyei törvényhatóságokat megillető szabályrendelet-alkotási jogkört, s mindazok a jogok megilletik, amelyeket a jogszabályok a főispán hatáskörébe utalnak. A területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a rutén. A kormányzói biztos azokat a miniszteri rendeleteket, amelyeknek hatálya a kárpátaljai területre is kiterjed, a kárpátaljai terület hivatalos lapjában, a Kárpátaljai Közlönyben (Podkarpatszkij Visztnik-ben) – lehetőleg a Budapesti Közlönyben való megjelenésükkel egyidőben – magyar és rutén hasábosan teszi közzé. Hasonlóan jelenteti meg a kormányzói biztos által kiadott szabályrendeleteket, valamint a kormányzói biztos vagy a közigazgatási kirendeltség vezetője által kiadott általános jellegű rendelkezéseket és közleményeket. A járáások és községek szervezetére – az egyes eltéréseket nem tekintve – a magyar jogszabályok voltak az irányadók.¹⁵

1939 őszén Bródy akciót indít Perényi kormányzói biztos helyzetének megindítására, amivel csak azt éri el, hogy „kegyvesztett” lesz a magyar kormányznál. Ezzel viszont előidézti a pártjának további bomlását. Teleki Pál miniszterelnök azonban – a különféle viták ellenére – továbbra is felszínre tartja az autonómia ügyét, 1940 újévi rádiószózatában „magyarorosz”, azaz ruszin nyelven külön köszönti Kárpátalja népét. A szöveg helyes kiejtését Marina Gyula gyakoroltatja be a kormányfővel. Teleki február 28-án ismét egy szűkebb körű tanácskozás elé viszi az autonómia törvényjavaslatát, ahol az Egyed István egyetemi tanár által készített szöveg negyedik változatát vitatják meg. Az értekezleten a miniszterelnökök kívül a belügyi, illetve az igazságügyi tárca irányítója, Perényi kormányzói biztos, Illiczky főtanácsadó, Pataky Tibor államtitkár és Egyed István professzor vesz részt. Az itt elkészülő ötödik változat kerül az április 13-i tanácskozás elé, amelyre a ruténség vezetőit hívják össze. Ezen jelen vannak a magyar parlament „behívott” ruszin képviselői és felsőházi tagjai, a nyolc tagú kárpátaljai tanácsadó testület, Perényi kormányzói biztos, Illiczky főtanácsadó, Sztójka Sándor munkácsi püspök, Illés József ruszin származású és báró Kaas Albert, Kárpátalján birtokos egyetemi tanárok, valamint a javaslat készítője Egyed István professzor. Megegyeznek abban, hogy az 1918-ig Magyarország társországaiként létező Horvátország helyzete más volt mint most Kárpátaljiáé, ezért azt a mintát nem lehet követni. A törvényjavaslatnak még további változatai készülnek – a parlamenti pártok képviselői vitatják tovább –, végül, miután három nappal korábban Horthynak is bemutatják, július 23-án Teleki Pál miniszterelnök a parlamentben beterjeszti „a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról” szóló törvényjavaslatot. Ez törvénybe iktatja azt az állapotot, amelyet – egyes

¹⁵ Botlik József–Dupka György: Ez hát a hon ... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918–1991.) Bp.–Szege, 1991. 48. old.

eltéréseket nem tekintve – a már említett 6200/1939. M.E. számú rendelet teremtett, s amely ekkor már de facto fennáll Kárpátalján.¹⁶

Az önkormányzat természetesen a görög katolikus egyház szempontjából legfontosabbnak tartott vallás- és közoktatásügyi autonómiára is kiterjed. A magyar kormányzat már a törvény életbeléptetése előtt javít a legnagyobb kárpátaljai vallásfelekezet papjainak anyagi helyzetén. Az iménti törvény elfogadása előtt, 1940. április 1-jei hatállyal bevezeti a kongruát, vagyis a lelkészeknek az egyházi jövedelem kiegészítéséül folyósított államsegélyt. Ez évente fejenként 2176 pengő volt, ezen kívül azok a papok, akiknek „kiadásai meghaladták a jövedelmüket”, további 245–857 pengő támogatásban részesülnek, a gyermekes paróchosoknak pedig családi pótlékot adnak.¹⁷ Egyes papoknak sikerül rábírnuk a hívőket a dézsma fizetésére, amit Sztojka püspök határozottan ellenez.

Perényi Zsigmond kormányzói biztos 1940 szeptemberében maga kéri felmentését, amit Horthy elfogad és felkéri a megüresedett főrendiházi elnökségi méltóságra. Kárpátalja második kormányzói biztosát szeptember 12-én nevezi ki a kormányzó, Kozma Miklós személyében, aki ugyan nem kárpátaljai születésű, de ifjúkora több mint tíz évét ott, Turjaremetén tölti szülei házában, s iskolái egy részét Ungváron végzi. Kozma korábban belügyminiszter, majd a Magyar Távirati Iroda elnöke, bauxit érdekeltségek tulajdonosa, földbirtokos. Programjának központjába a ruszin nép gazdasági helyzetének javítását helyezi – gabona-, illetve vetőmag, tenyészállat akciót indít –, de fontosnak tekintti a magyar-ruszin sorsközösség tudatos ébresztését is.

Hivatalának átvétele alkalmával szeptember 15-én beszédet mond Ungváron a kormányzói biztosi palota üvegcsarnokában, amelyben kifejti: „Ősi magyar tradíció, hogy minden vallási felfogást tisztelünk és hitéletében senkit sem háborítunk. A cseh uralom a vallásfelekezeteket egymás ellen játszotta ki s azokon keresztül is napi politikát csinált. A visszacsatolás óta Kárpátalja népe érezhette, hogy a vallásfelekezetek iránti türelem magyar tradíció, hogy minden vallási felfogást tisztelünk és hitéletében senkit meg nem háborítunk. Ez azonban nem elég, mert az egyes vallásfelekezetek között is ugyanennek az elvnek kell érvényesülnie. Felekezeti villongásokat tűrni nem fogok. Vallásfelekezeti vonatkozásokban az elmúlt két évtized Kárpátalján kétségtelen változásokat hozott s a korábbi magyar törvények rendelkezései s a tényleges helyzet között helyenként eltávolodást látok.”¹⁸

Megköveteli, hogy a hivatalnokok ruszinul beszéljenek – hasonlóan a többi nemzetiséghez –, a ruszin nép szabadon használhatja nyelvét, gyakorolhatja vallását a törvényekben biztosított jogok alapján.

Az új kormányzó biztos hivatalának elfoglalása után elsőként Marina Gyulát, a vallás- és közoktatásügyi ügyosztály – mint a legfontosabb hatóság – főnökét fogadja, aki három pontban fogalmazza meg az autonóm közművelődés fejlődésének feltételeit. „A vallás ügyeket – tekintettel arra, hogy én a legnagyobb és legjelentősebb vallás-felekezetnek – a görög katolikus püspökség székes káptalanjának egyik tagja is vagyok, a tárgyilagos és szabad vallás gyakorlat zavartalan menetének biztosítása céljából kérem azt, hogy a kormányzó(i) biztos azt a saját (ún. 'presidiumi') (azaz elnökségi) ügyosztálya útján és közvetlenül irányítsa az illetékes vallás felekezetek főnökeivel.”¹⁹ Ezen igény megvalósítása – miként a következő is – Kárpátalja autonómiája kiépítésének útját egyengette. Azt is kérte ugyanis, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter közvetlen intézkedési jogát szüntesse meg Kárpátalján, vagyis a szaktárca a kormányzói biztos és első ügyosztálya megkerülésével közvetlen intézkedést ne tehessen a területen. Ugyanitt kérte, hogy Kozma szüntesse meg az „igazolói bizottságokat” és hatálytalanítsa azok addig ártalmas döntéseit, amelyek csak bizalmatlanságot és megalázást hordoznak magukkal Kárpátalja tanügyében.

¹⁶ Lásd még Horváth Lajos: A kárpátaljai ruszin autonómia ügye 1939–1944. Honismeret 1992. 5. sz. 9–13. old. (Szerk.)

¹⁷ Bukovics Dmitro–Gajdos Béla–Gajdos Mihály: A haladás útjában. (Az igazság a görög katolikus egyházzal.) Uzshorod, 1980. 24. old.

¹⁸ Kozma Miklós beszéde hivatala átvétele alkalmából, 1940. szeptember 15-én, Ungváron. Ungvár, 1940. 4. old.

¹⁹ Marina i.m. 146. old.

A szovjet–magyar határ kialakulása után ugyanis – mint említettük – több száz diák és számos fiatal tanár szökött ki a Szovjetunióba. Emiatt ún. „igazoló bizottságokat” hoztak létre, amelyek visszamenőleg is vizsgálódtak, nevezetesen, az egyes tanügyi alkalmazottak hogyan viszonyultak – kiszolgálták-e, avagy sem – az előző csehszlovák államalakulathoz. Mindez feszültséget idézett elő a mintegy 3500 tanügyi dolgozó körében, amit még az is fokozott, hogy a közbiztonsági és az államvédelmi szervek is keményen felléptek. Harmadik pontként azért Marina azt kérte a kormányzó biztostól, hogy a helyi hatóságok – különösen a biztonsági szervek – az a kormányzói biztos hivatalán keresztül avatkozhassanak be a tanügyi, illetve annak alkalmazottaival kapcsolatban felmerülő kérdésekbe. Kozma intézkedik a számára is jogosnak tartott kéréseknek megoldására, azonban – mint várható volt – a kultuszminisztérium ellenállásába, sőt ellentámadásába ütközik. Ekkor meghívja Kárpátaljára jó barátját, Hóman Bálint kultuszminisztert, aki a négy napra tervezett körút helyett kilenc napig ismerkedik Kárpátalja oktatásügyével. Elsősorban ennek a látogatásnak köszönhető, hogy a következő hónapokban a tanügyi alkalmazottak iránti bizalmatlanság lényegesen enyhül. A hatóságok reakciói nagyrészt érthetőek, ugyanis 1938 novemberé és 1941 júniusa között csaknem 20 000 baloldali meggyőződésű ruszin, zsidó és magyar nemzetiségű személy – közöttük a már említett több száz ruszin diák – szökött a szomszédos Szovjetunióba a jobb élet reményében. A NKVD azonban határsértés, illetve kémkedés címén valamennyit lágerekbe hurcolta, s a borzalmakat csak kevesen éltek túl.²⁰

A kiváló diplomáciai érzékkel rendelkező és a kormányzati körökben is befolyásos Kozma Miklós kárpátaljai kormányzói biztosi működésének 14 hónapjában a területen gyakorlatilag megszűnt a félelem és a feszültség. Békésebb időszak következett, de csak időre, mert már 1942 január elején a Szovjetunióból átdobták Kárpátaljára az első ejtőernyős partizánosztagot a ruszin Oleksza Borkanyukkal az élen, amelyet később több követett.

Kozma kormányzói biztosi működése alatt, 1941 tavaszán zárult le az előző év márciusában indított akció, a tisztviselők és egyéb közalkalmazottak – köztük a tanügyiék – igazoló eljárása. Eközben a magyar kormány támogatásával lépéseket tesznek a vidék tudományos életének a fellendítésére, amelyben elsősorban az ungvári görög katolikus szemináriumra, illetve az itt végzett történelemmel, nyelvészettel, teológiával foglalkozó lelkészekre épít. A tudományos társaság gondolata Kozma Miklóstól eredt, aki nyomban az ügy hathatós támogatójára talált Sztójka Sándor munkácsi püspökben. 1940 őszén Kozma vezetésével kárpátaljai küldöttség keresi fel Horthy Miklós kormányzót, és sikerül kieszközölniük a szűkös anyagi lehetőségek, s a háborús körülmények ellenére a Kárpátaljai Tudományos Társaság megalakításának jóváhagyását és támogatását.

A társaságra annál is inkább szükség volt, mert a Volosin-rendszerben teljesen kompromittálódott Proszvita kultúregyesületet Kárpátalja birtokbavételekor a magyar hatóságok felszámolták, az orosz orientációjú Duchnovics Társaság azonban továbbra is fennmaradt. Kozma ehelyett indítványozza a Kárpátaljai Tudományos Társaság létrehozását. Közben Teleki Pál miniszterelnök egy ruszin nyelvi- és irodalmi tanszék, valamint egy ruszin etnikai intézet megszervezését sürgeti a debreceni egyetemen.

A közben lezajlott eseményekről, folyamatokról így számol be a kortárs szemtanú, Marina Gyula már idézett emlékiratában. „Kozma mesteri irányítása folytán, a nagyorosz irányzatú ruszin politikusok egyre jobban leszorultak a porondról és helyet kellett adniuk azon, az egyre jobban feltörő népi irányzatúaknak (a narodovci). Ezáltal a nagyorosz irányzatúak (főképpen vezetőiknek) jelentősége csökkent, befolyásuk gyengült, számuk pedig erősen apadt. Az így előállott változások azonban nem terror, vagy megfélemlítés alkalmazásából eredtek, hanem a szélsőségek sarkainak és kinövésének tapintatos leköszörülése folytán jöttek létre. A nagyorosz irányzatúak felé ez a lesimítási taktika abban és akkor bizonyult sikeresnek, amikor 1941 elején megjelent a 'Marina-féle Grammatika'. Ebben ugyan még felismerhető volt az orosz nyelvhez való bizonyos igazodás. Ennek ellenére (előbb Perényi, majd Kozma is) Teleki miniszterelnökhöz intézett leveleikben a Marina Grammatika jelentőségét éppen abban jelölték meg, hogy 'akadályt emel a külföldi (nagyorosz ... és ukrán)

²⁰ Botlik–Dupka i.m. 49. old.

nyelvnek használata következtében érezhető elidegenítő hatásnak ... s így előmozdítja a ruthén nép hazai szellemű műveltségének kifejlődését.²¹

A Kárpátaljai Tudományos Társaság választmánya 1941. május 10-én tartott ülésén fogadta el a kibővített alapszabályt.²² Az első díszközgyűlést 1941. május 25-én tartják az ungvári Művészeti Hetek keretében a társaság Drugeth-téri székházában. Az eseményen többek között megjelenik Hóman Bálint kultuszminiszter. A közgyűlést Hodinka Antal ruszin és magyar nyelven nyitja meg, s kijelenti: „Vezetni fogjuk az itteni lakosságot, főleg a legelmaradottabb, a népi kultúra igen alacsony fokán leledző, bár igen tehetséges, egykor igen jóra való ruténséget.” Hóman Bálint a Szent István-i gondolat jegyében – Teleki Pál miniszterelnök szellemében – arról szól, hogy „magyar földön minden nemzetiségnek, amely hű a magyar állameszméhez, joga van a maga népisége, nyelve, műveltsége, művészete, életformája fenntartásához és további ápolásához ... A ruszinság népi sajátosságainak kutatása és művelése, valamint a nagy magyar kultúrközösség keretébe illeszkedő egyéni művelődésének gyarapítása az az út, amelyen járva a történeti hagyományoknak megfelelően tudjuk előmozdítani a gyümölcsöző együttműködést a ruszinság és a magyarság között.”²³

A Kárpátaljai Tudományos Társaság alakulásától kezdve egyik legfőbb feladatának tartja a ruszin irodalmi nyelv megteremtését. Már a Zorja–Hajnal folyóirat első, összevont számában szorgalmazza e feladatnak az elvégzését Bonkáló Sándor, a ruszin nyelv- és irodalom kiváló tudósa. A cseh, a szlovák, a bolgár, a szerb, a horvát irodalmi nyelvek kialakulásának a példájával arra mutat rá, hogy „számos, ma már virágzó irodalmi nyelv újkeletű és tudatos irányításnak, tudatos munkának köszöni keletkezését. A Kárpátaljai Tudományos Társaság is csak a kötelességét teljesíti, ha segít a ruszinoknak nemzeti nyelvük és irodalmuk megalakításában... A keleti szláv nyelvek: az orosz, ukrán, fehérorosz (belorusz) és a kárpátaljai ruszin közös alaptól indultak ki, de századokon keresztül más és más irányban fejlődtek, minekfolytán ma hang-, alak-, és mondattanuk és főleg szókincsük annyira eltérő, hogy mindegyikük önálló nyelvet alkot. A kárpátaljai ruszinokat kivéve már minden szláv nép kiábrándult az irodalmi pánszlávizmusból és ma a saját nyelvén ír. Minden nép megkövetelheti, hogy a saját nyelvén szóljanak hozzá és minden nyelv alkalmas arra, hogy irodalmi nyelvvé fejlesszék. Irodalmi hagyományai a ruszinoknak is vannak. Százötven-kétszáz évvel vissza kell térni a hazai ruszin irodalomhoz, amelyet az akkori papok ápoltak, kik jóban-rosszban együtt éltek népükkel és saját nyelvükön szóltak hozzájuk szóban és írásban. A kárpátaljai ruszin irodalmi nyelv, amelyen a XVIII. század végéig írtak a ruszin írók, az egyházi szláv nyelv keretébe szorított kárpátaljai ruszin népi nyelv volt. A ruszinok a Kárpátok déli lejtőin éltek, elszakadtak a többi keleti szlávoktól, nyelvük és műveltségük azokétól eltérő irányban fejlődött. Megőriztek bizonyos őrosor elemeket, amelyek már nincsenek meg sem az oroszban, sem az ukránban, de ugyanakkor kisebb-nagyobb változáson ment át a hangrendszerük, alak- és mondattanuk és főleg szókincsük.”²⁴

A Kárpátaljai Tudományos Társaság 1943. évi – május 21-én tartott – közgyűlésén Illiczky Sándor elnök megnyitó beszédében is hangsúlyozza a ruszin népi nyelv irodalmi szintre való emelésének a fontosságát. Hodinka Antal a máramarosi ruszin nyelvjárást tartja erre a legalkalmasabbnak. Harajda János ügyvezető igazgató a ruszin irodalmi nyelv fejlesztésére, ápolására a legmegfelelőbbnek az olvasó-, illetve az önképzőköröket tekinti, melyeket a társaság erejéhez mérten támogat. A tudományos társaság legfőbb támogatója a munkácsi egyházmegye, s annak főpásztora Sztojka Sándor püspök, aki még részt vesz az utóbb említett közgyűlésen. Itt Illiczky elnök kijelenti: „Kárpátalja népe teljes lelki egységben áll nagy püspöke mögött s benne látja azt a szellemi útmutatót, aki összeköti a ruszinságot a magyar állammal.”²⁵ A hónap végén – május 31-én – Sztojka püspök 53. életévében meghal.

Ezután XII. Pius pápa a bizonytalan háborús, illetve politikai helyzetre való tekintettel nem tölti be a munkácsi főpásztori széket. Az egyházmegyét Illiczky Sándor nagyprépost,

²¹ *Marina* i.m. 143–144. old.

²² *Csatáry György*: Múltunk frott ereklyéi. Ungvár–Bp. 1995. 215–224. old.

²³ U.o. 208. old.

²⁴ *Zorja–Hajnal*. A Kárpátaljai Tudományos Társaság. Szerk: *Csatáry György*. Beregszász–Bp. 1995. 59., 65., 69. old.

²⁵ *Kemény Gábor*: Utolsó beszélgetésem Sztojka Sándorral. Láthatár, 1943. július, 166. old.

káptalani helynök kormányozza 1944. január 6-ig, akitől ekkor Dudás Miklós hajdúdorogi püspök mint apostoli kormányzó veszi a munkácsi püspökség irányítását. Dudás Miklós bár Máriapócson született, jól ismerte Kárpátalját. Középkolai tanulmányai egy részét Ungváron végzi, majd 1921. január 10-én belép a Szent Bazil Rendbe, a szerzetesi életet a Munkács–Csernekhegyen kezdi. 1922–1924 között Krisztinopolban, a rend lengyelországi iskolájában folytatja filozófiai tanulmányait, a teológiát Rómában, a Gergely Egyetemen mint a Collegium Hungaricum–Germanicum növendéke (1925–1938). Máriapócson szentelik pappá 1928. szeptember 8-án. Nevét népmissziók és lelkigyakorlatok vezetése teszi ismertté, 1928 és 1936 között itthon és Kárpátalján 26-ot, illetve 33-at tart magyar és ruszin nyelven. 1939-ben szentelik hajdúdorogi püspökké Máriapócson.²⁶

Dudás Miklós, a munkácsi egyházmegye apostoli kormányzója mind nehezebb körülmények között tudja csak ellátni feladatát. 1944. március 19-én a német csapatok megszállják Magyarországot, április 5-én foglalja el hivatalát Ungváron Kárpátalja negyedik, egyben utolsó kormányzói biztosa, Vincze András altábornagy, aki október 23-án Ozdra evakuálja közigazgatási apparátusát. Áprilisban Ung, Bereg, Ugocsa és Maramaros vármegyéket hadműveleti területé nyilvánítják. A keleti front közeledtével sürgetővé vált az egyházmegyei vezetés rendezése. 1944. szeptember 24-én – három nappal azelőtt, hogy a Vörös Hadsereg eléri a Tatár-hágót és Kárpátalja területére lép – az ungvári székesegyházban Madarász István kassai római katolikus püspök segédletével Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök Romzsa Tódort püspökké szenteli. A szovjet hadsereg kárpátaljai előrenyomulásával Romzsa püspök kapcsolata mind lehetetlenebbé vált Dudás hajdúdorogi főpásztorral, majd a hadiesemények előrehaladtával teljesen megszűnt.

Végezetül a pravoszláv vallás helyzetéről kell szólnunk a fél évtizedes magyar uralom alatt. Az 1939. március 15. és július 7. között fennálló katonai közigazgatás hónapjai alatt nagyfokú bizalmatlanság nyilvánul meg a görög katolikus hitről görög keleti vallásra áttértekkel szemben. A feszült helyzetben „muszkavezetők”-nek bélyegzik őket, akik „orosz hídfőt”, vagy „nyitott orosz kaput” jelentenek a Kárpát-medencébe. Ezért fordul elő több helyen – Árok, Sósfalu, Alsókalinalva –, hogy a rendfenntartó magyar katonák és csendőrök elkergetik a pravoszláv papokat és családjukat, a templomokból összeszedik a cirill betűs imakönyveket, a híveket pedig a görög katolikus hitre való visszatérésre kötelezik, amiről írásbeli nyilatkozatot kell adniuk. A polgári közigazgatásra való áttérés után a helyzet megváltozik. Az ateista ideológiára felépülő szovjet államban az ortodox vallás csak elnyomva létezett, így a magyar hatóságok kizártak tekintik, hogy azzal a kárpátaljai pravoszlávia kapcsolatokat építhet ki.

A magyar kormányzat Teleki Pál vezetésével felismeri, hogy nem tehet eleget a görög katolikus egyház kívánásának, nevezetesen: nem segítheti annak törekvéseit a skizma felszámolására, illetve az áttértek visszatérésére. Abból az egyszerű okból következően, hogy akkor lehetetlen megteremtenie a magyar uralom megszilárdítását Kárpátalján. A görög katolikus egyház többek között azért szorgalmazta a pravoszlávia terjedésének hatósági akadályozását, hogy ezzel kitisztítsa a rajta esett foltot. Ekkor még fél esztendeje sem volt annak, hogy különösen a Szent Bazil-rend szerzetesei kompromittálták magukat a Volosin-rezsim idején az ukrán irányzat mellett, ezért felvetődik, hogy a kárpátaljai noviciusokat ne Csernekhegyen, hanem a bazilita rend hajdúdorogi kolostorában képezzék. 1940 márciusában Kozma Miklós – ekkor még nem kárpátaljai kormánybiztos, csak szeptemberben nevezik ki – Belgrádba látogat. Tárgyalásain Šmiljanić jugoszláv külügyminisztertől azt az ajánlatot kapja, hogy a Kárpátalján élő, több mint százezer ortodox hívet hasznos lenne délvidéki magyarokkal kicserélni. A külügyér felvetése válasz nélkül marad, mert erre Teleki Pál nem a bácskai, hanem csak a Szerémségben szórványban élő magyarok ellenében lett volna hajlandó, akiknek anyaországi visszatérésében nem reménykedett.²⁷

Ebben a helyzetben vetődött fel egy önálló magyarországi pravoszláv egyház felállításának az igénye, különösen a második bécsi döntés után. Annak ellenére alakulnak így az események, hogy kezdetben Savatij prágai ortodox érsek papjait üldözik, de aztán a magyar

²⁶ Pirigyí i.m. 69. old.

²⁷ Tilkovszky i.m. 252. old.

hatóságok felismerik, hogy Rajić munkácsi szerb pravoszláv püspök irányzata sokkal veszélyesebb. A kultuszminisztérium 1940 elejétől az utóbbit igyekszik eltávolítani és megnyerni Kabalyuk Alexij archimandritát (főapátot), hogy segítségével a szerb beállítottságú papokat a tervezett görögkeleti egyházba csalogassa. E tervet még realisabbá tette az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés, amikor Észak-Erdélyt és a Székelyföldet – területe 43 591 km² 2 185 546 lakossal, ebből magyar 1 123 216, azaz 51,4%, román 42,1% –, mert az utóbbiak jelentős része ortodox vallású volt. Ekkor a magyarországi görög katolikusokhoz hasonlóan a görög keletiek száma is mintegy félmilliót tesz ki.

Az ortodox számának jelentős növekedése után a magyar hatóságok liberálisan kezelik a pravoszlávok ügyét. Nem nyírbálik meg a csehszlovák rendszerben megszerzett jogait, annak ellenére, hogy a pópák között sok volt az idegen állampolgár, különösen a csehszlovák és szovjet. Ugyancsak figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy e papok többségének nem volt teológiai képzettsége, de még főiskolai sem, csak általános iskolai, amit speciális „egyházi szaktanfolyammal” egészítettek ki. Pedig a többi vallásfelekezethetnél senkit sem szentelhettek pappá, akinek nem volt érettségije, s arra épülő teológiai képzése.²⁸

A pravoszláv vallásúak számának jelentős gyarapodása cselekvésre ösztönzi a Magyar Katolikus Püspöki Kart, 1941. március 12-i ülésén Dudás Miklós hajdúdorogi görög katolikus püspök előterjesztésére elhatározza: „a különféle szertartású katolikusok testvéri kapcsolatainak megerősítésére és az unió ügyének szolgálata érdekében körlevélben és a Római Katekizmusban egyaránt felhívja a figyelmet a keleti szertartású katolikusokra. E határozat meghozatalát az tette szükségessé, hogy a latin szertartásúak körében a görög katolikusokról számos tévedés gyökeresedett meg; de az is előfordult, hogy az ország nyugati részén sokan nem is tudtak arról, hogy az országban görög katolikusok is élnek.”

A munkácsi pravoszláv püspökség szerb kapcsolatainak felszámolására a magyar hatóságok Jugoszlávia felbomlását használják fel 1941 áprilisában, amikor a honvédség visszafoglalja a Bácskát, a Drávaszöveget, a Murakózt és a Muravidéket, összesen 11 417 km²-nyi területet, a Délvidék egy részét. Az 1 025 508 lakosból 36,6% magyar, 19,0% német és 16,1% szerb, amely azt jelenti, hogy az utóbbi etnikummal ismét mintegy 150 ezerrel növekedett a magyarországi pravoszlávok száma. A Délvidék visszacsatolásakor a magyar hatóságok internálják Rajić munkácsi ortodox püspököt és június 1-én Munkácson, Savatij prágai érsek helynökeként beiktatják Popov nagyprépostot.

Kárpátalja szovjet megszállása után, az 1944 végétől kialakuló új impérium a pravoszláv egyházat használja fel eszközkül a görög katolikus vallás felszámolására.

Dr. Botlik József

²⁸ *Ortutay Tivadar*: A ruszin kérdés. Magyar Kultúra, 1939. július–augusztus; *U.ő.*: Két világháború sodrában. Veszprém, 1989. 107. old.

²⁹ *Pirigyi István*: A magyarországi görög katolikusok története, I–II. Nyíregyháza, 1990. 136. old.

A HONISMERET FORRÁSAI

Honismerettől — Honismeretig¹

A „szürke füzetek”

Igen megtisztelő rendezvénynek lehettek részesei a Honismeret című folyóirat volt szerkesztőbizottságainak tagjai, valamint a „kítartó, hűséges szerkesztőgárdájából” meghívottak. Folyóiratunk 25. évfordulója 1. számának megszerkesztése alkalmából jöttünk össze, hogy emlékezzünk az elmúlt negyedszázadra – ami nem csekély idő manapság egy folyóirat életében –, és hogy szót ejtsünk a lap jövőjéről, tartalmi, formai alakításáról.

A szépszámban megjelentek örvendeztek egymásnak és azon ritka alkalomnak is, hogy e nemes alkotó munka részeseiként érezhették megbecsülésüket, kifejhették gondolataikat, beszélhettek munkájukról, terveikről, a folyóirat állapotáról, szerkesztésének gondjairól, tökéletesítéséről.

Ekkor vettem föl – talán nem ünneprontóként –, hogy tulajdonképpen nem is a 25. évfolyamát kezdjük meg a lapnak, hanem 35. évfordulóját ünnepelhetjük, hiszen a Honismeret első száma 1961 végén jelent meg. Igaz, akkor még csak „füzetek” nevezetett, de már a Hazafias Népfőnt és a Népművelési Intézet közös kiadványaként a honismereti szakörök felkészítésére, tájékoztatására készült 4 ív terjedelemben, 1510 példányban. Volt szerkesztőbizottsága és szerkesztője.

A füzetek 1961–1969 között 11 száma jelent meg, bár 12.-nek akár ide is sorolhatjuk a számozás nélkül, „szürke füzetként”, Honismeret fejléccel 1967-ben megjelentetett „A középiskolások és szakmunkástanulók 1. Országos Tanácskozása”; Kalocsa, 1967. január 4–5. címet viselő példányát is.

Egyéb érvek is szólnak mellett, hogy folyóiratunkat 35 évesnek tekintjük. Még akkor is, ha ezen idő alatt neve többször változott, tartalmában és formájában is alakult a mindenkori szükségletnek, adottságoknak megfelelően. Vagyis: szorosan követte s egyben tükrözte is a mozgalom lehetőségének alakulását, főleg a felső irányításában bekövetkezett változásokat. Ez utóbbiak közül leglényegesebb az az esemény volt, hogy a Hazafias Népfőnt Országos Elnöksége mellett 1968–1969 folyamán honismereti bizottságot hívtak életre, amelynek feladat- és hatásköre, munkaprogramja már meghaladta az akkor még csak szakkör jellegű mozgalmi kereteket, távolabb tekintő, új igényeket támasztott, illetve nagyobb léptékű vállalásokra, befolyásolásra teremtett lehetőséget.

A „szürke füzetek” helyett és pótlására 1970-ben a Bizottság Honismeret – Helytörténet címmel két számot jelentetett meg 3–3 ezer példányban. Az új folyóirat kiadása engedélyeztetésének lassúsága, részben tudatos akadályoztatása miatt az 1971-es év kimaradt ugyan, de 1972 februárjában a Hazafias Népfőnt Honismereti Bizottsága – a Kórusok Országos Tanácsa közreműködésével – kiadta a leendő Honismereti Híradó különszámát „Hova röpül a páva” címmel, 1973-tól pedig már 4, majd 1974-től évi 6 számot jelentetett meg Honismereti Híradó címmel. 1975-től visszatértünk folyóiratunk eredeti nevéhez. Álljon itt a Szerkesztő Bizottság indoklása, amely megjelent az 1995. évi 1–2-es összevont szám 125. oldalán:

„A mozgalom folyóirata 1975-től HONISMERET címmel jelenik meg. A változtatás oka tartalmi. A Honismeret–Helytörténet kiadványunk ugyanis, amely hivatva lett volna a na-

¹ Lapunk néhány következő számában visszatekintünk a 25. évfolyamába lépett folyóiratunk előzményeire, létrejöttének körülményeire, s általában arra a szellemi partizánháborúra, amit a Hazafias Népfőnt keretei között a Honismereti Bizottság – elsősorban annak titkára – vívott e mozgalom által felvállalt értékekért. (Szerk.)

gyobb lélegzetű elvi és módszertani útmutatók közlésére s amelynek megjelentetése eddig is akadozott, anyagi fedezet hiányában végleg megszűnik. Szeretnénk ugyan ezután is mennél több helyről, minél több eseményről hírt adni, de ezek mellett fokozatosan egyre több összegezést, elemzést, elvi és módszertani tanulmányt is közlünk... A HONISMERET cím ezeket a törekvéseket tökéletesebben tükrözi. Tulajdonképpen nem új nevet veszünk fel, hanem visszatérünk a régihez; hiszen mozgalmunk első évtizedében a központilag szerkesztett módszertani útmutatónak, a »szürke füzetnek« a fedőlapján is ez volt olvasható."

Indokolja a 35 év folyamatosságának vállalását az a cáfolhatatlan körülmény, hogy még sokan vagyunk (és voltunk is jelen az úgynevezett negyedszázados jubileumi szerkesztőbizottsági ünnepségen), akik mind a „szürke füzetekben”, mind az ezt követő más-más elnevezésű, de ugyanazt a mozgalmat szolgáló folyóiratban publikáltunk, vagy írunk mind a mai napig. A Honismeret együtt változott, fejlődött velünk, akárcsak a mozgalom!

Talán ez a 35 évre utaló felvetésem adta a folyóirat szerkesztőjének az indítékot, hogy – mivel már kevesen ismerik, tudnak róla, s nem is hozzáférhető –, adjak áttekintést a „szürke füzetekről”. Remélem: az itt következők meggyőzik a Honismeret olvasóit, hogy az idei első számának megjelenésével folyóiratunknak tőretlen 36. éve kezdődött, meg, mert 1961-ben már „minden együtt volt”, a váltóbot átadása mindig sikerült, nem léptünk a nekünk ásott vermekbe.

Mielőtt a folyóirat ismertetésére rátérnék, szükségesnek tartom a körülmények leegyszerűsített képét felvázolni, és a mozgalmat elindító személyeket röviden ismertetni.

A honismereti mozgalom csírái 1958–1960 között kezdenek kibomlani. 1956 után vagyunk. Elsősorban az iskolákban, művelődési otthonok keretében kisebb, azonos érdeklődésű közösségek verődnek össze, egy-egy tanár, népművelő körül csoportosulnak, és adottságaiknak megfelelően szakkör jellegű önkéntes tevékenységbe fognak: megfigyelnek, gyűjtenek környezetükben, országot járnak stb. Ezeknek a kisebb-nagyobb közösségeknek tevékenységét egyre inkább a tudatosság jellemzi, de még magukra hagyottan dolgoznak, legfeljebb a Néprajzi Társaságtól, a megyei Módszertani Tanácsadótól és a helyi múzeumok munkatársaitól kapnak némi támogatást.

Erre figyel fel *dr. Dömötör Sándor* a Népművelési Intézetben, és ismeri fel ennek mozgalmi jelentőségét, és tesz 1959-ben javaslatot a néprajzi gyűjtőmunka népművelési módszereinek tudományos kidolgozására. A tevékenység beleillik az Intézet feladatkörébe, és megtalálja a szövetségeseket is, elsősorban a néprajzosok, muzeológusok, pedagógusok és ezek intézményeinek körében. A Hazafias Népfőnt is, amely ekkor még – ahogy mondani szokták volt – a „fügefalevél” politikai szerepkört tölti be, a Népművelési Intézethez hasonlóan országos apparátussal rendelkezik, kap a lehetőségen, odaáll az ügy mellé, és Tóth László személyében honismereti felelőst is kijelöl, aki meggyőződéssel áll Dömötör Sándor mellé: segít az intézményi kapcsolatok kiépítésében, a közgyűjteményi, társadalmi és tudományos szervezetek vezető munkatársainak megnyerésében.

Így alakul ki, viszonylag rövid idő alatt az a felkészült személyi gárda, amely már vállalkozhat egy országos mozgalom megszervezésére, irányítására. Nevekre itt nem térek ki, mert a meghatározó személyiségekkel a füzetben amúgy is találkozunk. Mégis, a már nevezett két emberről annyit, hogy meggyőződéses marxisták, kommunisták voltak, akik – mint az elvi, elméleti részben látjuk – hisznek is abban, hogy „a hatalom a dolgozó nép, a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság kezében van, és a hazafias nevelésben el kell jutni az internacionalizmusig. Ez a körülmény a mozgalom indulásakor szerencsésen oszlatja el a politikai gyanakvást.” Dömötör Sándor egyébként néprajzkutatóként indult. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet Könyvbarátainak és a Soli Deo Glória Szövetség közös tanácskozásán „Hagyományaink élete” című előadását ezekkel a gondolatokkal fejezi be: „A magyar életnek szüksége van arra, hogy hagyományaink életét pontosan megismerje, hogy a pusztuló, veszendőbe menő kincseket, őseink hagyatékát megmentse, hogy idegen formákkal telített életét lelke mélyéről jövő indítékok segítségével tudatosítsa. A magyar életnek szüksége van a magyar néprajz tudományára és annak ápolására, fejlesztésére, szüksége van öntudata nevelésére és növelésére! Szüksége van önmagára!”

Talán így teljes a kép, amelyet *Dömötör Sándorról*, a nagyszerű népművelőről és szervezőről alkothattunk, aki valamennyi füzetnek szerkesztője. *Dr. Szántó Imre*, a Szerkesztő Bizott-

ság elnöke is kiváló elméleti és gyakorlati szakember. Az egri Tanárképző Főiskola történelem tanszékének vezetője, aki 1959 szeptemberében a történelem szakos hallgatókból toborzott honismereti szakkört. Befolyását a honismereti mozgalomra hosszú ideig megőrizte. Még egy nevet nem lehet megkerülni: *Dr. Morvai Péter*ét, aki a Néprajzi Múzeum helyettes osztályvezetőjeként és a Néprajzi Társaság egyik irányítójaként 34 éven át (haláláig) a mozgalom rendíthetetlen építője, vezérlő egyénisége.

Amikor e többfelől jövő-keletkező, többirányú mozgalomnak nevet kellett adni, önként kínálkozott a honismereti gyűjtőfogalom, pedig volt rá szándék, hogy csak helytörténetre szűkítsék.

E csodálatos eredményeket termő és felmutató mozgalom első 10 évének (születésének, küzdelmeinek, megmaradása titkainak) hiteles tanúja a „szürke füzetek” 1961–1969 között megjelent 11 száma. Ezekből ma is tanulhatunk és erőt meríthetünk. Ezért vállalkozom részbeni feldolgozására, bemutatására. Remélem: akadnak majd olyan érdeklődő fiatalok, akik vállalkoznak doktori értekezések írására ebből a témából.

Hogy ismertetésem használhatóságát elősegítsem, a tájékozódást megkönnyítsem, az idézeteket sorszámokkal láttam el, hogy a kereső könnyebben boldoguljon, igazodjék el. Tehát például a zárójelbe tett 1/3-as jelzés azt jelenti, hogy az a szövegrész az 1. sz. füzet 3. oldalán található.

Szántó Imre és Dömötör Sándor az első szám előszavában együttesen vállalkoznak a honismeret fogalmának meghatározására. Az 1-es számú füzet tulajdonképpen utánnymás, mert tartalma a Népművelési Tájékoztató 1960 áprilisi számában jelent meg. A meghatározás így hangzik: „A honismeret... a környezet, a haza megismerése, a megismerésnek sokféle, sokirányú, változatos gyakorlata... alapfokú tudományos tevékenység, melynek gyakorlata a világnézeti nevelés gyakorlatában áll... Azon kell fáradoznunk, hogy a dolgozó nép hazaszeretete... a szocialista hazafiság színvonalára emelkedjék és eljusson a proletár internacionalizmus eszméjének tudatos vállalásáig...” (1/3) „...célunk a szocialista ember kialakítása, a szocialista tudat fejlesztése... a szülőfölddel kapcsolatos élményeket a hazát alkotó egész nép, az egész ország földjének, történetének s kultúrájának megismerésével s szeretetével kell egyesítenünk... lényeges, hogy a honismereti szakkör működése nyomán a tagság és a nagyobb nyilvánosság előtt is tudatossá váljék a felismerés: a Magyar Népköztársaságban a dolgozók maguk alakítják, formálják életüket...” (1/5).

Elvi jelentőségű meghatározásokkal legközelebb a 7. sz. füzetben találkozunk. A „felszabadulás” 20. évfordulója közeledtével, 1965. február 20-án országos konferenciát rendeztek, amelyen Dömötör Sándor ismertette az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának az 1964/65-re vonatkozó főbb népművelési feladatokkal kapcsolatos állásfoglalását: „Különös figyelmet kell fordítanunk több más között a szocialista hazafiság eszméinek erősítésére, a nacionalizmus, a polgári, a kispolgári létezéselmélet és magatartás, valamint a vallásos világnézet elleni harcra.” (7/4)

A honismereti mozgalom megalapozásához járul hozzá dr. Kovács Máté, az ELTE tanszékvezető tanára a 8. füzet elején közölt „A lokálpatriotizmus ma” című írásában: „A szocialista lokálpatriotizmus nélkülözhetetlen erőforrás a társadalmi életben... az állampolgári fejlődésnek... egyik legfőbb tényezője A nemzeti fejlődés nem egyszerűen a tagonként elért eredmények összegzéséből tevődik össze... Mégis az országos fejlődésnek nélkülözhetetlen, szerves alkotó eleme és tényezője. A szocialista lokálpatriotizmus és... patriotizmus nemcsak kölcsönösen kiegészíti, hanem fel is tételezi egymást... ezzel sem zárul le az összefüggések köre. Mind a helyi, mind a nemzeti közösségek fejlődése csak úgy és akkor épülhet szilárd alapokra, ...ha szervesen kapcsolódik, beletartozik az emberiség egyetemes fejlődésének társadalmilag és történelmileg lehetséges és esedékes áramába... A szocializmusban tehát a szocialista lokálpatriotizmus, patriotizmus és internacionalizmus hármassága az a biztos alap, amelyen a társadalom élete korszerűen felépülhet.”

Történelmi tanulságokként Bessenyei példáját hozta fel, aki Európa nagy szellemi mozgalmának, a felvilágosodásnak ismeretében mérte fel az elmaradott hazai állapotokat; Kosuthot, aki a magát túlélt feudalizmus felszámolását tűzte feladatául; Petőfit, Adyt, József Attilát. Szembeállítja a túlbuzgóságot, a lokálszovinizmust a közömbösséggel, a konzervatívizmust a modern nomádsággal, gyökértelenséggel. Legfontosabb feladatként a helyi élet-

viszonyok segítését és a helyi múlt értékeinek feltárását jelöli meg a lokálpatrióta tudat erősítése érdekében. (8/3–15).

Feltehetően 1967-ben a Hazafias Népfront és a Népművelési Intézet rendezésében országos honismereti tanácskozás volt Szolnokon, ahol a bevezető előadásában dr. Liptai Ervin, a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályának akkori vezetője utalt arra, hogy az MSZMP... igen nagy figyelmet fordít az ideológiai munkára, s meggyőződése, hogy... „a honismereti mozgalom kibontakozása és az elért eredmények... az ideológiai vívmányok közé sorolhatók... Nagyon fontos és bonyolult feladat a honismereti mozgalom eszközeivel és módszereivel a nacionalizmus ellen, a proletár internacionalizmus erősítése érdekében harcolnunk.” (9/3–15)

Ugyanezen az értekezleten Kovács Máté ismét értelmezte a lokálpatriotizmus fogalmát: „...Sokan félnek e szótól, mert a múltban az uralkodó osztályok meghamisították tartalmát... A korszerű lokálpatriotizmus... mindig haladó mozgalom volt... csak akkor tölthet be egy kis közösség életében pozitív szerepet, ha beilleszkedik a nemzeti fejlődés áramába, mint ahogyan ennek az emberiség egyetemes fejlődésébe kell bekapcsolódnia.”

Borus József kandidátus, a Történelmi Társulat titkára összefoglalójában hangsúlyozta: „Az uralkodó osztályok a történelem folyamán a haza nevével visszaéltek, meghamisították... amelyek segítették a kizsákmányolás aljas voltának elkendőzését... legyünk méltóak a honismereti munkában is Pártunk nagy eszmei céljaihoz...” (9/26)

Az 1968. május 23-án Kiskőrösön összegyűltek előtt Ortutay Gyula akadémikus beszélt a honismeret és a hazaszeretet fogalmáról: „...az ember legmagasztosabb érzése... A hazaszeretettel szoros kapcsolatban levő társadalmi tevékenységek közül a nevelés szempontjából egyike a legfontosabbaknak a honismereti munka.” (11/9)

Ugyanebben a füzetben közli Töltési Imre, az Országos Honismereti Bizottság titkára azokat a mozgalom elé tűzött feladatokat, amelyeket a Hazafias Népfront Országos Elnöksége hagyott jóvá:

- „- eszmeileg formálja és erősítse a nemzeti tudatot;
- ápolja az egészséges lokálpatriotizmust, a szocialista hazafiságot és nemzetköziséget;
- segítse elő hazánk, népünk, történelmi múltunk, forradalmi és haladó hagyományaink, anyagi és szellemi értékeink jobb megismerését, megbecsülését;
- mindezekben keresztül tevő, cselekvő hazafiságra buzdítson.” (11/39)

Ezen célok, ideológiai elvek előrebocsátása után, az akkori politikai viszonyok ismeretében, nézzük meg a szakköri honismereti mozgalom tevékenységét, fejlődését, kibontakozását – az áttekinthetőség érdekében – füzetenként, időrendi sorban.

Az 1. sz. Füzet

A honismeret célját, feladatát Szántó Imre és Dömötör Sándor ismertetik: „...célnk a szocialista ember kialakítása, a szocialista tudat fejlesztése... a szülőfölddel kapcsolatos élményeket a hazát alkotó nép, az egész ország földjének, történetének és kultúrájának megismerésével s szeretetével kell egyesítenünk.” (1/5) Irányelveket adnak a honismereti szakkörök munkájához; tisztázzák az elvi kérdéseket, a szakköri feladatokat, működési területeiket a fenntartó intézmények, a munkaterület jellege és a helyi adottságok szerint, majd a szervezeti formákra adnak útbaigazítást. (1/8–16)

A szakköri munkára mindjárt példát is állítanak, amikor közlik Végh Mihály tanár ismeretetését: „Nevelőmunka a körösladányi szakkörben” címmel. Fiatalok és idősebbek bevonásával tanulmányozzák a Sárret néprajzát, történelmét. (1/17–20)

Dankó Imre a termelőszövetkezeti krónikaíráshoz ad részletes módszertani útmutatást. Ismerteti, hogy mit szükséges és lehet naponta, hetente, havonta és évenként feljegyezni. A krónikaíró szervezzen szakkört, „a tagság révén adatokhoz jut, véleményt hall, segíthetik munkáját.” (1/21–24)

Hontváry Gyula zalaszentmihályi szakkörvezető – hazatérve az egri szakkörvezetői tanfolyamról – a megyei művelődési osztály és a módszertani tanácsadó segítségével tájékoztatót készít az iskolák és művelődési otthonok vezetői részére a honismereti szakkörökről. A

kilenc éve működő régészeti és néprajzi szakkörét honismereti szakkörre szervezi át; ismereti főbb munkaterületeiket. (1/25–27)

Törzsök Erika főiskolai hallgató áttekintést ad az egri Pedagógiai Főiskola honismereti szakköréről. *Dr. Szentmihályi Imre* „A magyar néprajz nevelő feladata” címmel közli, hogy „a magyar néprajzi kutató számára... nem lehet szebb feladat, mint az, hogy elősegítsék pusztuló népi értékeink megmentését” Utal az építkezésre, a fa- és csontfaragásra... szokások és hagyományok gyűjtésére. (1/33–41)

Körmendi Géza a Komárom megyei Művelődési Otthon támogatásával 1959 tavaszán Néprajzi Munkaközösséget hoz létre, amely a megyei népművelési tanácsadó bázis-szakköre lesz. Gyűjtésük eredményeként megjelentetik *A tatai fazekasság története* című kiadványt. (1/42–43)

Ebben a füzetben találkozunk az első munkatervvel, amelyet a Heves megyei Népművelési Tanácsadó honismereti bizottsága ad közre határidők megjelölésével. (1/44–46)

A *Tallózás* rovatban *Dömötör Sándor* arról tudósít, hogy 1961. október 5-én a Hazafias Népfront székházában a honismereti mozgalom legtevékenyebb képviselői olyan kiadvány létrehozásáról döntöttek (ez lesz a *Honismeret* című „szürke füzet”), amelyben a honismeret felelősei, aktivistái beszámolhatnak eredményeikről, módszereikről. Örökítsük meg a határozathozók neveit: *dr. Szántó Imre*, az egri Pedagógiai Főiskola igazgatója, *dr. Dankó Imre* (Gyula), *dr. Dömötör Sándor* (Népművelési Intézet), *Fülöp László* (Sátoraljaújhely), *Jakab József* (Esztergom), *Katona Viktor* (Szob), *Körmendy Géza* (Tata), *dr. Morvay Péter* (Néprajzi Múzeum), *dr. Rónay Béla* (Pécs), *Szepessy Géza* (Dorog), *dr. Tibory János* (Debrecen), *Várkonyi Imre* (Kaposvár), *Végh Mihály* (Körösladány). (1/47–48)

A *Tallózásban* megjelent egyéb közlések címei: A dorogi barlangkutatók nyári táborozása; Falumúzeum Dunapatajon; Szentendrei szüreti napok; Kapuvári helytörténeti gyűjtemény; László Károly sírja Foktón; A tokodi üveg; A pécsi múzeumi hét; Honismereti tanfolyam Esztergomban; A debreceni fotótanás a honismeretért; Tárlatvezető fiatalok Dombóvárott; Néprajzi szakkör Keréktelekin; Néprajzi gyűjtőút Bakonyszombathelyen; A majosi tsz-kiállítás; Honismereti rejtvényesíték az I. kerületben; „Veszprém szerelmesi”. Múzeumbaráti kör Dorogon; Honismereti munkánk híre az NDK-ban; Helytörténeti kutatómunka a kalocsai járásban; Finn vendége volt a dorogi múzeumbarátoknak; Múzeumbaráti kör Nagyatádon; A szekszárdi Garay-ünnepségek tervei; Járási honismereti szakkör Kiskunhalason; A foktői falukrónika. (1/49–57)

A 2. sz. füzet

Somogyvári Imre a karcagi Lenin tsz. kulturális munkájáról (krónikaírás, a hagyományos paraszti gazdálkodás tárgyainak gyűjtése stb.) számol be; *Gonda Irén* pedig a *Szabad Föld* 1962. február 4-i számában „Emberek a szíken” címmel ír erről. (2/3–9)

Várkonyi Imre a kaposvári Felsőfokú Tanítóképző Intézetben az I. éves hallgatókból 1960 októberében néprajzi szakkollégiumot szervez. Ismerteti a honismereti szakkollégium elméleti anyagát és 4 félévre terjedő programjukat. (2/10–17)

A dorogi szénmedence tájmúzeuma patronálja az esztergomi Felsőfokú Tanítóképző honismereti szakkörét, amelynek keretében 20 hallgató végzi el a honismereti tanfolyamot. Kesztlői tanulmányi látogatásukról is számol *Szepessy Géza*. (2/18) A sátoraljaújhelyi szakköri életet *Fülöp László* ismerteti. (2/19–20)

Módszertani útmutatás *Nagy Dezső* írása. A régi újságokról, mint a helytörténet forrásairól ad tájékoztatást. (2/21–22). *Morvay Péter* a honismeret és a néprajz kapcsolatát fejt ki, és ismerteti a XI. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat témáit. (2/23–31) Ugyancsak ilyen jellegű írás *Varga Gyuláné*, aki a Hajdú-Bihar megyei Népművelési Tanácsadó munkája keretében közli az 1961 tavaszán meghirdetett néprajzi gyűjtőpályázat témaköreit és eredményét. (2/32–36)

A *Tallózás* rovatban jelenik meg *Móricz Virág* cikkének ismertetése, aki az Élet és Irodalom 1962. február 24-i számában foglalkozik a mozgalommal, valamint *Ikvai Nándor* „Falumúzeum” című könyvével. További írások címei: Helytörténeti kiállítás Tüskeváron; A XI. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat; Régészeti és néprajzi kiállítás Hunyán; A gyömrői művelődési

otthon helytörténeti szakköre; Helytörténeti múzeum Szigetszentmiklóson; Honismereti szakkör alakult Kenderesen; A borsodi népi játékokról; A „Honismeret” 1. füzetéről. (2/39–45)

A 3. sz. füzet

Xantus Gyula kézikönyve részbeni felhasználásával *Maróti Andor*, *Dömötör Sándor* és *Dala József* közreműködésével bő útmutatás jelent meg a honismereti szakkörök nevelő munkájáról. A szakkörvezetőknek a nevelés terén is képzeteknek kell lenni. Ismerni kell a szocialista nevelés módszereit; az ilyen közösség jellemző vonásait; a jó szakkörvezető személyét és magatartását. A szakkörvezető feladata: a kollektívát a hazafias nevelés szolgálatába állítani, a kialakult szakköri közösséget megszilárdítani. (3/3–16)

Másodsor közöl a Füzet munkatervet. Ez arra mutat, hogy a Szerkesztő Bizottság fegyelmezettebbé, előrelátóbbá kívánja tenni a honismereti munkát. A művelődési ház keretében működő gyöngyösi honismereti szakkör 3 évre terjedő munkatervet készít. Erről ad hírt *Misóczki Lajos*, de helyszűke miatt csak az első év hónapokra lebontott feladatait közli. (3/17–23)

Új területre terjed ki a mozgalom: *Varju Sándor* a soproni felsőfokú óvónőképző intézetben folyó honismereti tevékenység módszeréről, gyakorlati problémáiról ad számot. (3/24–31)

Köszöntést olvashatunk a Jánosházi falumúzeum megnyitásáról; tájékoztatást a XI. Országos Néprajzi és Gyűjtőpályázat kapcsán a *Végh József* által összeállított „A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse. 1. Szántás–vetés” c. kérdéssorozatról, valamint a Népművelési Intézet által kiadott Honismereti útmutató 1. sz. füzetéről, amely *Morvay Péter*: Honismeret és néprajz című útmutatását közli; továbbá *Nagy Dezső*: „A munkásdal és munkásfolklor magyar szakirodalma” c. szakkönyvi bibliográfiáról; végül az október havi Múzeumi Hónapról. (3/32–42)

Figyelemre méltó tapasztalatcseréről számol be *Jaksa János*, a szegvári Móra Ferenc falumúzeum vezetője, még az esztergomi tanfolyamon hívta meg az illetékeseket. Itt *Dömötör Sándor* az időszerű problémákról, *Bálint Sándor* a megyei gyűjtőfeladatokról, *Liptai Ervin* a honismereti szakkörök és a múzeumok kapcsolatáról szól. (3/43–46)

A *Tallózás* rovat címei: Falunapok Fejér megyében; Orosházai és dévaványai szakkörök baráti találkozója; A honismereti szakkörök kapcsolatai egymással; Honismereti szakkör Szolnokon; A helytörténeti kutatás feladatai Zalában; A munkásmozgalom eseményei 1944-től 1948-ig; Szabolcs község honismereti szakköréről; Honismereti szakkörvezetői tanfolyam Esztergomban; további 23 kisebb-nagyobb hír. (3/47–70)

A 4. sz. füzet

Borus József a falukrónika-írás elvi problémáit dolgozza fel. A legjelentősebb kezdeményezésnek nevezi: „...fontos forrásanyagot rögzít a történetírás számára, olyan szélességben és mélységben, amihez semmiféle eddigi forrás nem hasonlítható... Megadja, hogy miket kell tartalmaznia, és biztatásul. „Ezt a szép kezdeményezést segíteni kívánják a történészek is...” (4/3–7)

Kuczy Károly ismerteti a foktői falukrónikát. 1961. augusztus 20-án kezdték írni: „...hasznos, szükséges falunk életét megőrizni... a cél: hiteles, egyidőben és lehetőleg teljes képet adni.” (4/8–13)

Dömötör Ákos beszámol az Esztergomban megrendezett honismereti–munkásmozgalmi konferenciáról (május 31–június 1.). *Gerelyes Ede*, a Legújabbkori Történeti Múzeum főigazgatója megnyitójában utal arra, hogy a mozgalom gyűjtői sok segítséget nyújthatnak a kutatóknak. (4/14–22)

Timaffy László részletesen tudósít az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők Tanán 1963. május 31–június 1-én rendezett találkozásáról. *Ortutay Gyula* akadémikus megnyitója után (amelyben kiemeli *Morvay Péter* és *Végh József* érdemeit) számosan szólalnak fel: *Bárczy Géza* akadémikus, *Imre Samu*, *Deme László*, *Balassa Iván*, *Diószegi Vilmos*, *Dégh Linda* kandidátusok,

Szolnoki Lajos és Lengyel Dénes főigazgató-helyettesek, Timaffy László, Barsi Ernő tanárok, Veres Péter író stb. Másodnap délután Dömötör Sándor és Fél Edit kandidátus Kocs néprajzáról tartottak előadást, s harmadik nap ott rendeztek gyűjtőgyakorlatot. (4/23–25)

Morvay Péter a területi diákönnevelési néprajzi pályázatairól tájékoztat: május 23. és 26. között Keszthelyen, Sárospatakon, Gyulán összesereglett középiskolások néprajzi dolgozatai beilleszkednek az országos pályázat rendszerébe. Összesen 108 pályamunka született. (4/26–31)

Túri Róbert cikkében a kerékleki általános iskolában végzett néprajzi gyűjtőmunka tanulságairól olvashatunk. Szepessy Géza az üzemi múzeumok kérdéseivel, tevékenységi köreivel foglalkozik a MUNKA 1962. évi decemberi száma nyomán, és ad hírt a dorogi múzeumbarátokról. Az aktivisták száma 482 fő. (4/32–41)

Először olvashatunk hírt nemzetiségi helytörténeti szakkörökről, amelyik a Komensky Ámos János tanítóképzőben alakult. Ember Mária, a cikk írója ismerteti a biztatásokat, a felajánlott segítségnyújtás módját. (4/42–44)

A Tallózás rovatban található írások: Vajkai Aurél: A túskevári honismereti tájértekező; Kiskenesi József: Múzeumi gondok Veszprém megyében; A földrajzi nevek gyűjtése Zalában; Honismereti munka Hajdú-Biharban; A békéscsabaiak szakköri munkájáról; Baranyai mozgolódások; Pécsvaradon várbarát kör alakult; A bolyi honismereti szakkör munkájáról; Balatonfüreden is megalakult az ország-világjárók baráti köre; A tiszacsegei falumúzeum; Az aszódi Petőfi Múzeum; A Mindszenti honismereti körökről; további 35 híradás. (4/45–74)

Az 5. sz. füzet

Ormos Gerő, a krónikaíró mozgalom Fejér megyei szellemi vezetője, új műfajt honosít meg: a falvak egy-egy napjának eseményeit örökíti meg. A Cece községről készült 1963. május 23-i eseményriportot június 12-én vitatta meg a község lakossága. A krónikát és fogadtatását teljes egészében közli a füzet. (5/3–47)

Dömötör Sándor ismerteti a honismereti szakkörök felkészülését a felszabadulás 20. évfordulójára, a példák között Ormos Gerő honismereti riportjaira is utal. (5/48–49)

A Tallózás rovatban megjelent írások, cikkek: Besnyői Bálint: Útmutató a mezőgazdasági termelősövetkezetek fejlődését szemléltető múzeumi kiállítások rendezéséhez; Sándor József: A kaposvári tanfolyam; Szepessy Géza: Hírek a dorogi múzeum és múzeumbarátok köre életéből; Népszabadság, 1963. szeptember 10.: A krónika folytatódik.; Szolnok megyei Néplap: A szolnokiak honismereti munkája; Csanádapáca község monográfiája. (5/50–64)

A 6. sz. füzet

A Hazafias Népfront Országos Tanácsa és a Népművelési Intézet 1964. április 16–17-én Budapesten országos honismereti tanácskozást rendezett, amelyen a megyei tanácsok honismereti felelősei, a tudományos élet és a tömegszervezetek képviselői vettek részt. A honismereti mozgalom helyzetéről Barati József a Hazafias Népfront osztályvezetője, eddigi eredményeiről és további feladatairól Dömötör Sándor tartott nagyszabású előadást. A második napon hangzott el Verő Gábor ismertetője a 20 éves felszabadulási kiállítások előkészületeiről. Az előadások után a honismereti mozgalom legkiválóbb művelői, irányítói szólaltak fel, szinte a teljes honismereti tevékenységet felölelően. Az összefoglalóban Kaszanitzky Ferenc, a Népművelési Intézet módszertani osztályának vezetője a honismeretet úgy határozta meg, hogy az a népművelés sajátos formája. A mozgalom decentralizálása szükséges, de az elméleti, elvi, módszertani irányítást központilag kell végezni. (6/3–53)

A legújabbkori történetírás kérdéseiről 1963 november elején Orosházán tartottak országos tapasztalatcserét. Szóba került a parasztság forradalmi mozgalmainak kutatása, a földkérdés, a helyi osztályviszonyok, a falukrónika. Györffy Sándor bevezető előadása után felszólalt – többek között – Antal Árpád, Nagy Dezső, Bogyirka Emil, Gazdag László a Hadtörténeti Levéltártól, Bálint Sándor, Szabó Ferenc levéltáros, Darvas József író stb. (8/54–62)

Papp Jenő a „Természettudomány és helytörténet” című tanulmányában kifejti, hogy a helytörténet két témakört ölel fel: a történettudományt és a természettudományt. „Legfon-

tosabb érdeme a... természettudományi helytörténetnek az, hogy teljessé teszi a helytörténetet." Néhány természettörténeti kiállítást említ. (6/63–70)

Schneider Miklós: A honismereti-helytörténeti szakkörök levéltári anyaggyűjtő munkája címmel módszertani útmutatást közöl. A levéltárak szerepe igen jelentős a mozgalomban, de a „...megnyilatkozások nem domborítják ki kellőképpen...” Meghatározza a honismeret gyűjtési területeit és tárgyait két csoportban: A./ Történeti anyag; B./ Földrajzi, néprajzi, irodalmi, nyelvészeti anyag. (6/71–81)

Vargha Károly főiskolai tanár a földrajzi tudományi irányzat megerősödéséről tudósít a Baranya megyei honismereti munkában. (6/82–86)

Tallózás rovat: Honismeret és népművelés; A Turista c. folyóirat; Csongrád megyeiek honismereti munkája; A honismereti munkások régészeti kutatásairól; A kaposvári kollégiumi krónika; A debreceni egyetem gyakorló iskolájának honismereti munkája; Helytörténeti kiállítás Bagodvitenyeden; A megyei népművelési tanácsadók honismereti felelőseinek névsora; További 37 hír. (6/87–113)

A 7. sz. füzet

A felszabadulás 20. évfordulójának közeledtével 1965. február 16-án országos konferenciát rendeztek, amelyen értékelték a megtett utat és mérlegelték a tennivalókat. A bevezető előadást *Dömötör Sándor* tartotta: ismertette az időszerű kérdéseket, a fejlődés számait, a szakkörvezetők továbbképzésének szakosítását, és a legújabbkori helytörténeti anyag gyűjtésének fontosságát. *Bögel József* az elvi-eszmei célok tisztázása után a mozgalom helyi irányításában sürgeti a rendteremtést. *Verő Gábor* felhívja a figyelmet a helyi múzeumok létesítésével kapcsolatos gondokra, és reméli, hogy a mozgalom és a legújabbkori múzeumok együttműködése javul. *Páldi Róbert*, a KÖNYVTÁROS főszerkesztője hozzászólásában a honismereti munka bibliográfiai megalapozásáról beszél, *Karádi Jolán* az idegenforgalom honismereti jelentőségét ecseteli. *Németh Péter* a falumúzeumok elburjánzásának hátrányait, *Kaposvári Gyula* a régészeti tevékenység korlátozásának szükségességét emelik ki. *Morvay Péter* regionális tapasztalatcseréket sürget. (7/3–46)

A füzetben *Börscsök Vince* a Szegeden 1964. október 29– november 1. között megrendezett Néprajzi és Nyelvtudományi Konferenciáról, *Pándy Árpád* a békéscsabai Legújabbkori Muzeológusok Konferenciája (1964. november 10–12.) eseményeiről, az ott elhangzottakról adnak számot. (7/47–57)

A *Tallózás* rovat tartalma: Ismeret és tudás; A honismeret egyik nagy úttörője (Rómer Flóris); Veszprém megye helytörténeti lexikona; Szigetszentmiklós 700 éves; A baranyai kulturális kataszter; Helytörténeti karneválok, vetélkedők és felvonulások; Honismeret és szocialista hazafiság; Falunap Ostffyasszonyfán; A műgyűjtés is közügy; Darnay-Dornyay Béla halálára; Salgótarjánban rendezik a falukrónikások országos tanácskozását; Honismereti bibliográfia. További 71 közlés. (7/58–102)

8. sz. füzet

A vezércikket „A lokálpatriotizmus ma” címmel *Kovács Máté* írja, amely a mozgalom további eszmei megszilárdítását szolgálja. (8/3–15)

Jánosi Ferenc a honismereti mozgalom és a levéltárak kapcsolatát elemzi. Megállapítja, hogy a honismereti mozgalom..., ma fejlődésének második szakasza előtt áll, melyben az alapvető feladat: a szakkörökben folyó tevékenység szakmai-módszertani megalapozottságának biztosítása. (8/16–27)

A salgótarjáni honismereti napokról (1965. szeptember 26–28.) *Kovács János* számol be. Felavatták Darnay-Dornyai Béla emléktábláját, szó esett a Magyar Természetbarát Szövetséggel való együttműködésről. A krónikairásról *Marczinek István* és *Dömötör Sándor* tartottak előadást. *Kuczy Károly* 2 pontban foglalja össze a tapasztalatokat: „Az egyik feladat: minél szélesebb körben terjesszük el a krónikairást... a másik feladat: tartalmasabbá kell tenni... egysegés elvi és szerkesztési mód kialakítását... el kell kezdeni.” (8/28–52)

Csongrád megye múltja a török hódítás előtt¹

A csongrádi régió a Dél-Alföldön belül kisebb egység. Ez a terület szervesen kapcsolódik nemcsak a tőle északabbra lévő, hanem az innen délre eső területekhez is. A népvándorlás a magyar történelem kapcsán a kunokkal végül is lezárult, azonban továbbra is voltak népmozgások, amelyek tovább alakították lakosságának etnikai képét. 1375-ben a román vajda segédcsapataiként törtek be először a törökök magyar földre. A Bánságba – a középkorban Temesköznek nevezett területre – történt betörés mintegy előre jelezte azt, hogy itt bizony komoly események fognak történni. És történtek is, hiszen nem kellett elteltie húsz évnek ahhoz, hogy a török elfoglalja Galambócot, és ezzel átjárót biztosítson magának a Bánság irányába, amelynek lakossága a síkvidéki területen teljes mértékig magyar volt. Ezt a helynevek is igazolják. Ma már nyelvészeti módszerekkel kell feltárni, hogy a jelenlegi szláv helyneveken milyen magyar nevek bujkálnak. Ez a terület tehát teljesen magyar volt, azonban a XIV. századtól elinduló betörésáradat lassan felmorzsolta az itt élő magyarságot, valamint a szenteltszéki kunokat, s helyükre szerbek telepedtek be. Ez a terület a XV. század közepére egészen Temesvárig elvesztette korábbi etnikai arcát, a magyarság kiszorult innen. Elindult a törökök által kimozdított szlávtság bevándorlása, amely folyamatosan tartott egészen a terület teljes török kézre kerüléséig. A Dunától keletre eső területeken, tehát a Duna bal partján – mivel a várak nagyon jól tartották magukat, hiszen Nándorfehérvár csak 1521-ben esett el – megmaradt a magyar etnikum. Itt a nagy váltás Mohács után következett be. A szerbség ugyanis a kezdeti időszakokban a magyarsággal együtt harcolt a török ellen, amíg rá nem jött arra, hogy innen már több segítséget nem várhat. Ez azonban majd csak később, a XVI. század második felében játszódik le. A XV. században még ők is menekültek a török elől, és amikor 1521-ben Szulejmán első hadjárata nyomán a Duna menti végvárak együtt estek el Nándorfehérvárral, óriási szerb tömegek lökődtek át erre a magyar vidékre, és itt telepedtek le, jóllehet a magyar etnikumot még nem mozdították ki.

Azt is tudnunk kell, hogy az Alföldön mindig földbőség volt a középkor során, tehát ha fejlődött is a gazdaság, olyan belterjes agrokultúra mégsem bontakozott ki, mint a Dunántúlon. Még a XV. században sem találunk az oklevelekben trágyázott földre, terra fimata-ra utaló nyomokat, olyan bőven volt föld, hogy be tudta fogadni ezt az új népességet eme terület. Egészen 1526-ig megmaradt az említett etnikai kép, azután nagy változás következett be. Elképzelhető, hogy az itt élt magyar népesség jó részét elhurcolták, hiszen korabeli források is leírják, hogy milyen olcsó volt a rabszolga. Ekkor telepedett be a szláv népesség, és ekkor lépett föl Cserni Jován, akinek hatalma kérészéletű volt, hiszen végülis – miután Szegeden egy ember puskával meglötte – Török Bálint a fejét vette és halállal lakolt. A népesség azonban itt maradt, a déli szlávtság, elsősorban a szerbség főhúzódása e területen, a Tiszától nyugatra eső vidéken ekkor következett be.

Érdekes módon a mai Bácska északi területén – ez Szabadka környéke és Szabadkától délre eső terület – valami módon megmaradt a magyarság. Nem maradt meg azonban a bánsági területeken. Sőt Temesvár eleste és a Maros völgyi hadjáratok idején még a Maroson túlra is átjött a szerbség, olyannyira, hogy a defterek szerint a korabeli Arad megye területe 40 %-ig szerbek által lakott vidék volt, nemcsak a Marostól délre. Végül is a török kiűzése után nagyjából ez az állapot maradt fenn, bár a török után jelentős visszatelepítési akciók

¹ A XXIV. Honismereti Akadémián, Csongrádon 1996. június 24-én elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

voltak egészen a múlt század végéig. A korábban tekintélyes, civitas rangú Szeged, majd a későbbiek során a többi mezőváros (Vásárhely, Szentes) kirajzásai településeket hoztak létre: Torontálvásárhely a Bánátban, Újszentes stb. De a legtöbb telepet a szegediek alapították. Tehát a későbbiekben volt visszavándorlás, de az alapvető etnikai képen már kevés módosulás következett be.

Úgy tűnik, hogy a XIV. után, a XV. századra régióink felzárkózott a magyarországi fejlettebb területekhez. Gondoljunk csak a Maros völgyére, ahol szinte kolostorlánc húzódtott, valamint a sókereskedelem és az abban érdekelték igazán értékente tették a vidéket a korabeli ember számára. Ez az időszak, amikor kialakul az a településstruktúra, ami aztán a török után újraéledt. Létrejöttek azok a nagyobb városok, amelyek máig is meghatározóak a településrendben, ami az Alföldön kialakult. Hozzá kell még azt is tennem, hogy nem a török után jött létre az a ritkább településhálózat, ami jellemző az Alföldre, hanem már a korábbiakban is így volt. Több nagyobb település, több nagyobb falu, nagyobb lélekszámú mezőváros, és ennél fogva kevesebb település létezett. A török idők a pusztítás nyomán bekövetkező pusztasodással csak „rátesznek néhány lapáttal” arra a folyamatra, ami már a középkorban elindult. A nagyobb települések óriási fejlődésnek indultak, és jóllehet a földművelés biztosította a népesség számára az élelmet, mégis az extra profitot, amiből fejlődött a vidék, az állattartás hozta. Nyugat- és Dél-Európa jelentős felvevőpiaca volt a szarvasmarhának. Ernuszt Zsigmond, pécsi püspök (Mátyás király korában élt és valamivel utóbb még Ulászló idején is) óriási vagyont gyűjtött össze azzal, hogy ágensei begyűjtötték az Alföldön a szarvasmarhát, ő pedig továbbította Velence felé. Ebből a kereskedelemből óriási profit keletkezett, és ahogy az előző korszakban a kolostorok, ebben az időszakban e területen – ugyanúgy, mint az ország más részein – megjelentek a kastélyok. A Körös–Tisza–Maros-köz területén 17 kastélyt számoltak össze a szegvárítól a tömpösiig, továbbá a vásárhelyitől a csabai kastélyig.

A XV. századi kastélyokról rendkívül kevés adat maradt fenn, szinte nincs is: ezért ezek képét nem a Körös–Tisza–Maros-közi, hanem éppen a szabadkai kastély alapján rekonstruálhatjuk. Ez a kastély egy kőtoronyból, azaz téglatoronyból és a mellette lévő udvarházból állt. Az építményt valamilyen erős palánk vette körül, és egy uradalom központjaként szolgált. Tehát komoly épületek voltak már ezek, mutatja mindez azt, hogy az építőkultúra tekintetében – nyilván másban sem – maradt el ez a vidék az ország többi területétől. Ezt eddig nem tudtuk. Nem tudtuk azt sem, hogy vidékünkön is épültek erődtemplomok. Éppen Béres Mária öföldről írt ásatása bizonyította ezt. A népességnek biztonságosabb életlehetőséget nyújtott a faluja közepén, dombra emelt erődtemplom. Tehát e tekintetben is az ország többi részéhez hasonlított e vidék.

Kialakult az a városhálózat, amire már utaltam. Ennek valóban Szeged volt az ékessége, lakossága nyolcezer főnyire növekedett a török előtti időszakra, s ezzel a legjelentősebb népességű magyar városok közé tartozott: Buda, Pest és Szeged voltak a legnépesebb városok a középkor végéig Magyarországon. Sajnos kőfal nem vette körül, de nem is kellett körülvennie, hiszen az ország belsejében volt, királyi birtok és királyi népek vették körül, ahonnan pedig nem királyi népek voltak a szomszédok, onnan folyók – a Tisza és a Maros – védték, illetve választották el.

Emellett kialakultak azok a mezővárosok, amelyek máig pillérei a településrendszerünknek. Jelentős mezőváros Hódmezővásárhely, ahol kastély is áll, továbbá jelentős város Szabadka, amely Csongrád megyéhez tartozott és ugyancsak számottevő népességgel rendelkezett. Kezdetben kun település volt, majd a későbbiek során Zsigmond király kiveszi a Kunságból, hospesek érkeznek Szabadkára, és elindul a fejlődés. A mezővárosok közé tartozott a valamely szerényebb, majd a török korban nagyvárossá fejlődő Makó, a korábbi Makófalva. Éppen a fejlődést mutatja, hogy a XVI. század elején lemarad a falva, és marad a Makó elnevezés. És a kisebb helyek: Donáttornya, Csomorkány, mára eltűnt helyek. Donáttornya szerepét a későbbiekben Szentes vette át. Csongrád elvesztette korábbi megyeszékhely jellegét. Fontos hely volt Szer (ma Ópusztaszer), jelentős, legalább egy kilométer átmérőjű település, nemesekkel, jobbágyokkal. A Maros mellett Arad, Arad előtt Papi, a Hegyalján egy csomó város: Szabadhely, Meszt, Pankota stb. feküdtek, amik ugyancsak

jelentős népséggel rendelkeztek. Az alföldi mezővárosoknak nagy volt, minimum ötszáz körül mozgott az oklevelekből kideríthető lakosság száma.

Már ekkor megindult a pusztásodás. A városok, így Szabadka környékén is, nagy pusztabirodalom alakult ki, ahol legeltették a nyáját a gazdák, amiből nagyon jó pénz származott. Sajnos a dokumentáció olyan, hogy mindenre csak közvetett adatokból lehet következtetni, például olyanból, hogy a kunok és a szegediek között a XV. század második felében elindult a harc a kunpuszták ügyében. A szegediek is királyi népek, a kunok is királyi népek voltak, egymás elől szeretnék volna megszerezni a legelőket. Állandó villongás, összecsapás folyt a legelőkért, és a király sosem tudott igazán egyik vagy másik fél javára dönteni.

A nagy települések lakossága gyarapodott, gazdagodott, és ezt a fejlődést törte ketté a török megjelenése. De a török megjelenését követően, csak lassan következett a nagy változás: ennek is több szakasza volt. Először a Duna–Tisza-közi rész esett áldozatul és Szeged. A nagy tabula rasa a XVI. század végén következett be ezen a területen. Azért néhány helység megmaradt, például Csongrád, ahol már a középkorban jó bort termeltek. Tehát csak egy-egy nagyobb mezőváros maradt, és a török kiűzése után újra kellett indulni az életnek, ami nem volt egyszerű, hiszen mindent újra kellett kiépíteni. Nemcsak az anyagiakat – tehát a házakat stb. –, hanem a lelkeket is, hiszen a folytonosság rendkívül gyér volt. Azonban mégis, a helynevek őrzik a középkori települések neveit; tehát a középkori lakosok egy része visszatért. Ilyen módon hosszú időszaknak kellett elkövetkeznie ismét, hogy felvirágozzék a vidék, és bizony ez a felvirágzás majd csak a XIX. század második felében indul el igazán az intenzív mezőgazdaság kialakításával. Mert a korábbi időszakokban – bármennyire is anakronizmusnak tűnik – a rideg állattartás megmaradt, a török korban újraéledt és tartott egészen a XIX. század elejéig, a nagy gabonakonjunktúráig. A nagy puszták azonban azon túl is megmaradtak a XIX. század közepéig.

Befejezésül csak annyit: így éltek ezen a tájon az előttünk lévő generációk, akiknek küzdelmes élete nekünk is erőt ad ahhoz, hogy tovább éltsük magunkat, magyarságunkat, hiszen olyan erőpróbákon jutottunk túl, amelyek meg kell, hogy acélozzák lelkünket a következő ezer évre is.

Dr. Blazovich László

Veszendő végeken

A Bánságban lévő Majdány és Rábé már az őskortól lakott terület volt. A honfoglalást megelőző időkben bolgár törzsek lakták e területet, majd a honfoglalással e vidéket a kabar törzsek vették birtokukba.

A mostani Majdány a történelem során többször vált lakatlanná, a neve sem volt azonos a mostanival. Az írásos emlékek e települést először Oroszlámos néven említik. Az ilyen nevű monostor és a vár ugyanis itt a régi temetővel szembeni hajlaton terült el. (A mostani Oroszlámos három kilométerre délebbre csak a XVIII. században alakult ki.) Itt sorakoznak a susányi dombok, amelyeknek az egyikén állt a kolostor. Ennek környékét és az itt épült falurészt Kilisza vagy Klisza néven ismerik a helybeliek. A Gellért-legenda „oroszlámosi hegy”-et emleget, persze a hegy megnevezés mindenképp túlzás, mert csak egy lankás területről lehet beszélni. Talán a legpontosabb meghatározás a helybeliektől származik, akik azt mondják: „a partra megyek” vagy „fönt, a parton”.

A monostor keletkezése és az Oroszlámos helységnév említése a Szent István-i időkig vezethető vissza. A központi hatalom megszilárdítását ugyanis még csak egy hatalmasság veszélyeztette. Ez volt Ajtony vezér, akinek óriási birtokai itt terültek el a Maros-szögben. Szent István Csanádot nevezte ki az Ajtony ellen küldött csapatok vezérének. Csanád 1018 és 1028 közötti időkben Rév-Kanizsánál (Törökkanizsánál) kelt át a Tiszán, és az észak-keletre fekvő Nagy-Ősz (Tamnatie, Románia) határában ütközött meg Ajtony seregével. A csatát a Szent Gellért legenda így írja le: „Összegyűjtve hát a sereget, mind csatába mentek.

Majdányi napsugaras tűzvégű ház (Dormán László felvétele)

És amint átmentek a Tiszán megvívta Achtummal (Ajtonnyal – a sz. megj.) és hadával, nagy zaj és lármá kelt, eltartott a viadal délig, és sokan megsebesültek mindkét részen. Végre Csanád serege legyőzve a Kökény ér nádasaiban és Szőregen rejtőzködött egész Kanizsáig a Tiszánál. Csanád az éjjel tábort ütött egy dombnál, amelyet később Oroszlámosnak neveztek, Achtum pedig Nagy-Ősz mezején táborozott. Csanád Szent Györgyhöz fohászzkodott és monostort ígért neki ama helyen, hol most térdet hajt, ha másnap győzelmet ad neki. Álmában megjelenik neki a szent, oroslán képében és felszólítja, támadjon gyorsan, s győzni fog.

Csatára indultak tehát, győzelmet várva az égtől, boldog György vértanú által, ki oroslán képében méltóztatott a vezért meglátogatni és ugyanazon éjjel eljött Achtum serege is. Őszecsaptak és az ellenség megfutott. Achtumot pedig megölték a csata helyén, és fejét levágva diadalmi jelnek elküldték a királynak... ezután Csanád odamenvé, a hol az oroslánt látta álmában, monostort épített ott, a boldog György vértanú tiszteletére és görög barátokat hívott oda Keresztelő Szent János klostromából.”

Eddig a legenda, melyet megszűrve a mesészerű elemektől és szem előtt tartva a legendáról subjektivitását,¹ tényként fogadhatunk el. A monostor 1030-ban épült és 1280-ig, tehát 250 évig fennállt. A kun lázadás idején pusztult el, és hosszú ideig, pontosabban a XIV. századig nem is újítják fel. Csak amikor a Bencések tulajdonába megy át (régebben a bazilita rend birtokában volt), akkor építik újjá egy várszerű erődítménnyel együtt. Ezt rombolják le a törökök 1551-ben, és ettől az időtől nem Oroszlámos, hanem Majdány néven szerepel, amelynek törökül vásár, piac, sokadalom jelentése van. Az 1723-ból származó Merey-térkép ugyan még két Oroszlámot tüntet fel, de ez is csak azt igazolja, hogy a mai Majdány település a régi Oroszlámos helyével azonos, míg a mai Oroszlámos egy új település és 3 kilométerre délebbre fekszik.

Az évszázadok során a falu többször cserélt gazdát, illetve földesurat. A győztes csata jutalmául Csanád és családja birtoka lett e terület. A monostor pusztulása után 1337. június

¹ A történelmi kútforrások részletes magyarázata és elemzése bővebben megtalálható Kalapis Zoltán: *Történelem a föld alatt* című könyvében (Forum, Újvidék, 1995.)

11-én a birtokot két részre osztották. A nyugatit a Makófalviak, a keleti részt pedig a Tegledyek szerezték meg. Még 1536-ban is kiemelkedő szerepe volt a településnek, ugyanis Oláh Miklós a vidék legnevezetesebb falvai között sorolja fel. Ebben az időben épült fel a kőfalakkal megerősített kastély, amelynek maradványai még ma is megtalálhatók. Fuchs Mihály a birtok egykori intézője az 1866. január 29-én Pesty Frigyeshez írt oklevelében arról számol be, hogy az idősebb falubeliek még jól emlékeznek a már romos várkastélyra, amelyet a Bébán székelő Karniczky kamarai tiszttartó szétrobbantott, és a tégláiból Bébán templomot, urasági épületet és kocsmát építtetett.

A mohácsi vész után 1550 szeptemberében török kézre került és ekkor Petrovics Pétert nevezték ki helytartónak. Néhány hét után Varkocs Tamás visszafoglalta a falut, de már 1557 és 1558-ban ismét török birtokba került. Ebben az időben a temesvári defterdár 45 családfőt írt össze a faluban, de pár év után 1582-ben már csak 9 családot említenek a följegyzések. Más források három családot említenek. A törökidulás végén e terület is, hasonlóan a többi délvidékihez, elnéptelenedett. A XVIII. században új telepesek népesítik be, de mivel a lakhelyükkel elégedetlenek voltak, ezért 1748-ban azt kívánták, hogy délebbre költözhessenek. A helyükbe 1773-ban a csanádi tiszttartói hivatal Batthyányi Ignác erdélyi püspök közbejárásával a Kunságból, Szegedről és Hódmezővásárhelyről dohánytermelő magyarokat telepített. A földesurak természetesen cserélődtek, az utolsó gróf Batthyányi József volt, akivel a falu 1882-ban hosszú perbe is keveredett, amit a lakosság el is vesztett.

Az első világháború utáni kisebbségi sors nagy megpróbáltatásokat zúdított a falura, bár ezt a sorsot részben saját maguknak is köszönhetik, legalábbis annak a néhány falubelinek, akik önös érdekből, pár hold földért eladták a falut és ezzel hazájukat. A békeszerződés tervezete szerint ugyanis Majdány, Rábé és Hódegyháza mint színtiszta magyar falvak Magyarországhoz tartoztak volna, de mivel a béketárgyalások alatt a demarkációs vonal Új-Szeged alatt húzódott, ezért ezekben a falvakban a szerb hatalom volt jelen. A szerb jegyző és a rendőrség kihasználva 7-8 ember gyávaságát és kapzsiságát, 8 hold földet ígért azoknak, akik a nemzetközi bizottság előtt hajlandók azt a hazugságot állítani, hogy a falu sohasem Szeged, hanem Kikinda felé gravitált. Az igazság az, hogy a falu az összes terméket Szegeden értékesítette, a nagyobb diákok oda jártak iskolába és számtalan kapoccsal kötődött a városhoz, szemben Kikindával, ahova csak kivételes esetben kényszerültek. Persze voltak olyanok is, akik semmi áron sem voltak hajlandók a falu kiárusítására, annak ellenére sem, hogy összeverték őket. Mások akkor döbbentek rá tetteikre, amikor már a bizottság előtt álltak. Bár jelen voltak, de nem voltak hajlandók egy mukkot sem szólni.

A jugoszláviai hatalomváltás érzékenyen érintette a falut. Nemcsak a falu közvetlen közelében húzódó országhatár miatt, amely Szeged–Temesvár stb. felé elzárta a megtermelt javak értékesítésének lehetőségét, hanem mert kizárta a falu magyarságát az 1920-as évek földosztásából, miközben nagyban folyt a szerb lakosság betelepítése. A majdányi legelőt is erre szemelte ki a szerb nacionalista hatalom, de a lakosság olyan határozott ellenállást fejtett ki, hogy elállt ettől a szándékától, és a mai Podlokányon és a környező településeken telepítette le a „kolonistákat”. A magyarelles hatalom minden súlyával ránehezedett a kisebbségi sorsba jutott magyarságra, amely már eddig is szegénységben élt és éveken át megbénított minden társadalmi és részben gazdasági aktivitást. Szerencsére a földfogalók nem értettek a földműveléshez, de nem is szoktak az ilyen nehéz munkához, így a magyarok számára lehetőség nyílt béresként elszegődni az „új földesurakhoz”.

A II. világháború utáni informbűrés állapotokról így vall például Cs. Simon István írásában egy helybeli tanító (Magyar Szó 1996.): „Rábé a magyar–román–jugoszláv határ háromszögében húzódik meg, szinte rákönyököl a határkörre. Évszázadokon keresztül Szeged vonzáskörébe tartozott, de a trianoni határ meghúzása (1920) után árván maradt a határszélen. Északról tehát Magyarország, keleten Románia, délen Majdány, nyugaton pedig az egykori Budapest–Konstantinápoly (isztabuli) vasútvonal határolja. Az országhatárok nem természetesek, csak Románia felől húzódik egy kilométernyi vizesárok (a Maros egyik holtága).

A magyar határ igen kacifántos, átszeli az óbébi–szőregi országot, majd kis ívben visszakarodik, kiegyenesedik, majd az említett műüttől visszahúzódik a falu széléhez és az ottani házsor harmadik kapubejáratánál megtorpan. Ott, a gyalogjárda mellett ásták le a határkarót... Így hát az egykori Újsor előtti gyalogjárda Jugoszlávia, a kocsút pedig már

Magyarország területén húzódott... A harmincas évek eleje óta emlékszem a falu főbb eseményeire, állapotára: 109 házban laktak még akkor a ma már erősen megfogyatkozott faluban. A Fő utca mellett az Alsósor, a Kisköz és az Újsor is igen népes volt. Furcsamód az Újsor tűnt el elsőként a föld színéről. Az ún. informbűrés idők zavarában egy időben a határra néző ablakokat bedesztkázták, és a lakók, látogatók „csak hátulról”, a kertek felől közlekedtek. És mivel képtelenek voltak szimbiózisban élni az aláaknásított határsávvval, továbbálltak: Szabadkára, Csókára, Majdányra és máshová költöztek. Tizenhárom ház közül Tóth Zsófi néni hajléka maradt meg legtovább (közvetlenül az országút mellett), de az ötvenes évek vége felé azt is lebontották.

Kétségbeejtő volt a helyzet, de azért mégis értesültünk egymásról. Leginkább öreganyámról, aki akkor már halálán volt. Állapotáról a kübekházi sógorunk számolt be, aki vállalta a határsáv boronálását és mindig annál az ablaknál igazgatta a boronát, amely mögött édesanyám az üzenetet várta. Kevés szóból is megértették egymást. Így édesanyám pontosan értesült, hogy mikor temetik az anyját. A három kilométernyire levő Kübekházáról szépen behallatszott a harangszó, és az aknamezők mögött egy újsori ablakban édesanyám csöndesen elsiratta az anyját, vagyis a nagyanyámat. Eddig a vallomás Rábé és Majdány történelmi megpróbáltatásairól.

Mindennek ellenére a magyarság, bár jócskán megfogyatkozva, eddig meg tudott kapaszkodni ezzel a lojális magatartásával a tájon. Csak az a kérdés, hogy ez a megalázkodás és alkalmazkodás milyen nagy traumát okozott a lelki világában, nemzettudatában, önbecsülésében és erkölcsi értékrendszerében. Képes lesz-e még egyenes gerinccel, bátran szembenézni a jövővel és magyarként megteremteni mindazokat a szellemi és anyagi javakat, amelyeket a többségi nemzet sokkal kevesebb erőbevetéssel megszerez. Lesz-e ereje ilyen sérült lelkiséggel a kisebbségi létből szükségeltetett többletteljesítményre, hogy a leszármazottainak is lehetővé tegye magyarságuk megőrzését.

Ha nem sikerül a legrövidebb időn belül orvosolni ezt a lelki csonkaságot, akkor a délvideki magyarság 1100 év után valószínű, hogy elvész a mind agresszívabbá váló szerbség tengerében.

Dr. Gubás Jenő

Kalotaszeg gazdasági élete a XIX. század elején

Erdély utolsó átfogó jellegű feudalizmuskori összeírása az 1820-as *Conscriptio Czirákyana*. Ez az úrbéri összeírás nagymennyiségű gazdaságtörténeti adatot tartalmaz, melynek alapján képet alkothatunk a kor gazdasági viszonyairól, birtokfelosztásáról, demográfiai helyzetéről stb. Az alábbiakban a Cziráky összeírás adatai alapján Kalotaszeg korabeli gazdasági életének bemutatására vállalkozunk.

Kalotaszeg – ez a jellegzetes történeti-néprajzi táj – földrajzilag Kolozsvár és Csucs között a vasútvonal és az országút mentén terül el, délen a Gyalui havasok, északon és nyugaton a Vlegyásza és a Meszes heglánc fogják közre. Három mikrotájra oszlik: a *Felszegre* (a Vlegyásza alatt), az *Alszegre* (az Almás patak völgyében) és a Nádamentégre (Kolozsvár közelében). Gazdaságtörténeti vizsgálódásunk azonban ennél a tájnál nagyobb területet érint, hiszen a kalotaszegi falvak szoros gazdasági kereskedelmi kapcsolatban álltak az erdőkkel borított Havassal, az ottani elszórt települések világával.

1820-ban Kalotaszeg lakosságának fő foglalkozása a többi erdélyi falvakéhoz hasonlóan a földművelés és az állattenyésztés volt. A falvak dimbes-dombos határa, sovány, köves földje, a hideg havasok közelsége azonban nem kedveztek a mezőgazdasági termelésnek, a föld sok munkát igényelt és szerény termést hozott.

A XVIII–XIX. század fordulóján a kalotaszegi falvak többségének határát, vetésterületét három fordulóra osztották a régebbi két forduló helyett. A hármás felosztás lehetővé tette a termőföld jobb kihasználását, a harmadik forduló új feltört területet jelentett, amely azonban gyengébb minőségű volt a másik kettőnél. Kőrösfőn például „az Új-Határ soványabb és kisebb”, Bánffyhunyadon „a határ két része jó, a harmadik része gyenge”.

Magyarbikalon 1818-ban tértek át a három fordulós gazdálkodásra, amelyekben a következő növényeket termesztették: „Az egyikbe (fordulóba) *őszgabonát*, azaz tiszta elegyes búzát és rozstól szoktunk vetni – szólt a vallomásuk. A másikba *tavaszi gabonákat*, azaz tavaszi búzát, törökbúzát, alakort, zabot, tönkölyt, lencsét, borsót és lent, a harmadik forduló mindig *nyomásba* szokott maradni, ahol marháink is legeltetnek”.

A havashoz közeledő, hűvösebb éghajlatú falvak – Magyargyerőmonostor, Magyarvalkó, Daróc – határát továbbra is két fordulóra osztották. A kalotaszegi földművesek általában kevés *szántófölddel* rendelkeztek: Bánffyhunyadon 4,5 holddal, amelyből 3 hold volt művelés alatt (1,5 hold nyomásban maradt), Magyarbikalon 5,5 holddal, ami 3,7 hold nagyságú szántót jelentett.

A föld megművelése *igaerővel* történt, a falvak többségében a sovány földet 4 marhával szántották, kivételnek számított Kalotaszentkirály, ahol az összeírás szerint két marhával is szánthattak. Az igaerő szűkössége miatt gyakori volt az igakölcsönzés, a *cimborában* való szántás.

Egy vidék gazdasági helyzetének megismerésében a *maghozam* alapvető mutató. Kalotaszegen közepes termés esetén egy véka búza vetése után egy kalangyát arattak, mely négy vékát eresztett, a maghozam tehát *négyszeres* volt. A magyarbikaliak megjegyezték, hogy: „a zab, alakor, tönköly megereszti az öt vékát, egy véka törökbúza pedig szemül megszáradva 16 vékát megád”. A járótekiek viszont panaszkodnak, hogy „a havas közel lévén a hideg klíma miatt egy véka tavaszi búza után kapunk egy kalangyát, mely csak három és fél véka magot ereszt”.

Az Almás-patak mellékvölgyeiben meghúzódó falvakat a Vlegyásza hideg lehelete nem érintette. E települések – Bánffyhunyad, Farnas, Kispetri, Magyarbikal – *szőlőhegyei* „bővön jó bort teremtek”, a belső telkeken lévő *veteményes, káposztás és gyümölcsök kertek* is szép termést hoztak. Az itteni falvak lakói „naturálék” eladásával, gyümölcscsel, veteménynyel, borral, szilvapálinkával kereskedtek.

Az *állattenyésztés* a hagyományos társadalomban döntő gazdasági ágazat. A földművelés megkövetelte a nagyállattartást, hiszen a korabeli nehéz ekét csak 4–6 ökör tudta vontatni.

A XIX. század elejére megnövekedett szarvasmarha állomány miatt a legelők szűknek bizonyultak, a kalotaszegiek marháikat gyakran felhajtották legelni a havasokra. A kőrösfőiek vallomása szerint: „A két méltóságos Udvar a határunkon lévő Cseres Ökör Tilalmasunkon felül a magok allodiális havasokból elegendő pasenummot szakasztanak. Fű pedig terem olyan rajta, amelyeken marháink becsülettel élhetnek...” A szarvasmarhák téli ellátását a *rétművelés* biztosította: Kalotaszegen a réteket többnyire kétszer kaszálták, a „jó sarjű teremt” az összeírások mindig kiemelték. A kalotaszegi rétek nagysága a legjobb esetben gazdánként 4–6 szarvasmarha ellátását tették lehetővé. Az 1820-as összeírás Magyarbikalon feljegyezte, hogy: „A nagyobb örökséggel bíró gazdák öt-hat marhájuk elegyes kosztal ki-teleltethetik, de azon felül valók számára kénytelenek másoktól pénzzel kosztról gondoskodni”.

A szarvasmarha mellett természetesen sertést, juhot, majorságot is tartottak. A hagyományos gazdálkodás körülményei között fontos szerep jutott a sertések erdei makkoltatásának. A makkoltatás a sertéshízlalásnak – a kukoricatermesztés elterjedése előtt – egyetlen módja volt, amelyért a földesúr külön bért szedett. A kőrösfőiek vallják: „A Cseres erdőnken makkot termő fáink vannak... sertéseink számára, földesurainknak fizetünk egy-egy sertésért 12 krajcárt”. A XIX. század elején a kalotaszegi falvak népe a szegénység diktálta önellátás körülményei között élt, szerszámait, háztartási eszközeit, ruházatát többnyire maga készítette. A gyengén fejlett *helyi kézműves ipar* olyan mesterségekre korlátozódott, amelyeket a földművesnép a saját erejéből nem tudott ellátni.

1820-ban a vidék kézműves központja Bánffyhunyard, „ahol vannak szabó, csizmadia, tímár, asztalos, ács, kerekes, bodnár, fazekas, lakatos, kovács, szőcs mesterek, leneseink és üvegesünk”. Nagy-Almásön szabó, csizmadia, kovács, fazekas, üveges mestereket említenek, Középlakon szabókat, csizmadiákat, Méregión szekér és eke csinálókat, Nagy-Kalotán kerekes mestereket.

A lakosság vásárlóereje csekély, amiatt a boltok száma is kevés. Az összeírások öt községben említenek „kereskedői boltokat”. Bánffyhunyardon „vagyon Privilegizált Patika, Chyurgus és kinyitott kereskedői bolt”, Középlakon a „boltos örményeket” említik, Magyargyerőmonostoron két bolt, Nagy-Almásön, Bökkenyben egy-egy bolt működött.

A földműveléssel foglalkozó jobbágy pénzszerzési lehetőségei közé tartozott a napszám és a fuvarozás. A fuvarozás lehetett szabad, illetve kényszer napszám: az előbbi állt faanyag szállításából (a havasról az Alföldre), mezőgazdasági termékek fuvarozásából (gabona, bor Erdélybe), kő, égetett és égetetlen mész hordásából. A kényszer napszám a törvényhatóságok által egyes helységekre kirótt kötelezettséget jelentett, többnyire sószállítást a kolozsi bányából a sódepozitóriumokba.

A XIX. század elején a fuvarozást elősegítette az épülő országút. A körösfőiek vallomása szerint: „Kolozsvár útja nagyobb részt csinált (kövezett), a többi része is munkában vagyon”, a csucaiak az útépitésnél dolgoztak, ahol napjára egy huszast kaptak”. Az összeírók feljegyezték a települések közti távolságokat is. A körösfőiek „Bánffyhunyardra jó úton terhelhet szekérrel két óra alatt” jutottak el, a kalotaszentkirályiak „három fertály óra alatt”. Gyaluból „két lóval két óra alatt el lehetett menni Kolozsvárra”, Farnastól Bánffyhunyard 2 óra, Nagy-Almás 1 óra, Zilah 1 nap, Zsibó 2 nap, Kolozsvár 2 nap, Torda 3 nap, Abrud 3 nap, Szatmár 4 nap, Nagyvárád 6 nap járőföld.

A kalotaszegiek a sót a kolozsi aknából fuvarozták a bánffyhunyadi „királyi sókamarába” vagy tovább szállították Élesdig, Nagyváradig. A sárváriak szerint „midőn Regiát kapunk... sót hozhatunk és pénzt kapunk fáradságunkért”, a jegenyeiek és az inaktelkiek megjegyezték „ezért bizony keveset fizetnek”. A korabeli rakott szekerek naponta kb. 25–30 kilométert tettek meg, eszerint a győrővásárhelyieknek, kiskapusiaknak menet-jövet négy-öt napot, a csucaiak egy hetet töltöttek sóhordással. Az utak állapota döntő módon befolyásolta a szállítást, a hegyvidéki román falvak éppen a rossz útviszonyok miatt nem vállalkozhattak sóhordásra.

A kalotaszegiek és a havasiak az uraságok fűrészmalmainál olcsón vásárolt faanyaggal is kereskedtek. Az 1791. évi XXX.tcz. kimondta, hogy az erdők tulajdonjoga kizárólag a földesurat illette, a jobbágyoknak csak „cédula” (nyomatott utalvány) birtokában volt joguk fát hordani az erdőből. A székelyjóiak a földesúrtól a gerendát 2 huszason, a szarufát 1 huszason, egy szál deszkát 6 krajcárért, egy lécet 1 krajcárért, 1000 zszindelyt 1 Rhénes forintért vásárolták, a deszkának való 20 db. tönkért egy napot dolgoztak gyalogszerbe.

A keceliek az épületre és a tüzelésre való fát ingyen kapták, a körösfőieknek a kereskedésre szánt fa egy része is ingyen járt: „A két méltóságos udvartól az allodiális havasokból 12 szál fát szoktunk ingyen kereskedésre kapni” szöveg a korabeli vallomás. Az olcsón vásárolt faanyagot Nagyváradra, Debrecenbe, az Alföldre szállították, ahol „hasznosan eladták”, többnyire gabonáért vagy egyéb kereskedői áruért. A keceliek büszkén vallják: „Nagyváradra épületfát viszünk, jó áron eladjuk és az árával gabonát veszünk, mind kereskedésre, mind magunk szükségére, jó nyereséget kapunk”. Az országút mellett fekvő falvak lakói és „azok akiknek marhája volt” a fát tengelyen szállították, a Körös, Székelyjő, Dregán patak mellettiek tutajjal kereskedtek. A Hideg-Szamos-havasiak a járhatatlan utakon az uraságnak targoncán (!) hordták a fát. A ketesdiek elmondták az összeíróknak, hogy: „lovakkal szeke-rességre járnak, pénzért faanyagot fuvaroznak az Alföldre”, a középlakiak visszafelé jövet „Debrecenből szekérrel portékát hoznak az örményeknek”. A csucaiak a „Körös vizén tutajokat visznek Magyarországra”, a nagy-kalotaiak a „Székelyjő vizén tutajjal járnak Nagyváradra”. A tutajosok gyakran megpróbálták kibújni a taxafizetés, cédulaváltás kötelezettsége alól. 1832-ben azonban a Sebes-Körösön elkészült a csucaiai tutajfogó „rekesz”, sorompó, amelynek láncokon függő vasmacskaín, horgain már nem juthattak át a titkosan, éjjel úsztató vagy cédula nélkül a strázsán áttörő tutajosok. A tutajforgalom évről-évre növekedett, 1847-

Henkey Gyula ismerteti a kecskeméti Népkutató Kör munkáját. Tanulmányikat a Népkutató Füzetekben jelentetik meg, összesen 22-t. 1962-ben Népkutató-honismereti Kör nevet vették fel. A budapesti helytörténeti munkát *Kovács György* ismerteti, a XX. kerületről *Cseh József* számol be. (8/60–70)

A Veszprém megyei napok (Révfülöp) „A földrajzi nevek gyűjtésének módja”, „A térkép használata és a helynevek lokalizálása” című előadások jegyében zajlott. *Hadnagy László* tudósítása. (8/71–74)

Egy falu történeti néphagyományai gyűjtéséhez *Dobos Ilona* és *Morvay Péter* adnak módszertani útmutatást. (8/75–81)

A *Tallózás* igen gazdag: Adatok Solt község történetéhez; Szolnoki honismereti napok; Honismereti konferencia Budapesten; A legújabbkori muzeológusok továbbképzéséről; Batányi Kör Kassán; Bessenyei György ébresztése Bakonszegen; Honismeret és állattan; Egyházashetyei Berzsényi napok; Honismereti napok Dévaványán; Néphagyományok Orosházáról és környékéről; Tolna megyei székelypésmesék; Krónikaíró klubok Pest megyében; Múzeumok és az ismeretterjesztés; Baranya megye honismereti olvasókönyve. További 40 kisebb-nagyobb tájékoztatás. (8/81–118)

A 9. sz. füzet

A felszabadulás 25. évfordulójára való felkészítés jegyében kétnapos tanácskozást rendeztek Szolnokon. *Liptai Ervin* nagy beszédben szól a feladatokról, és ideológiai követelményeket is megfogalmaz. „...tervszerűen kell törekednünk arra, hogy a honismereti mozgalomban résztvevőket készítssük világnézeti következtetések levonására... irányítsuk őket a politikai témák felé.” A második napon *Borus József* a krónikaírás elvi és gyakorlati kérdéseivel foglalkozik. Mindkét előadáshoz számosan szóltak hozzá. A krónikaírás szakmai segítője ezután a levéltári hálózat. (9/3–27)

Szamosfalvi Imre a Bács-Kiskun megyei felszabadulási emlékkiállítások sikeréről, előkészítésének módjáról számol be. Az eredmény 112 kiállítás főleg iskolákban és művelődési házakban. (9/28–37)

Haypál Ildikó, a KISZ osztályvezetője Honismeret és ifjúsági mozgalom c. írásában ismerteti a tanuló fiatalok körében folyó sokoldalú honismereti tevékenységet. Említi a diáknapokra meghirdetett néprajzi-helytörténeti pályázatot, a Néprajzi Múzeummal közösen kiadott felhívást, a kalocsai honismereti tanácskozást stb., amelyek nagy hatással voltak a fiatalok erkölcsi, politikai formálódására.

Ormos Gerő a Fejér megyei falutörténet-írás módszereiről és eredményeiről számol be. Felsorolja azokat a községeket, ahol már elkészültek vagy folyamatban vannak. (9/38–44)

Báchy Sándor: Honismereti törekvések Kecskeméten címmel arról ad hírt, hogy a megyei könyvtár helyismereti gyűjteményében 42 000 egységgel sajtóarchívum áll a kutatók rendelkezésére. (9/45–48)

A továbbiakban *Huley Alfréd* a bócsai falukrónika elkészültéről és munkamódszeréről, *Felber G. György* az orgoványi gondokról, *Báchy Sándor* a kiskőrösi járásban folyó honismereti munkáról tájékoztat, és terjedelmes beszámolót közöl *Somoskeőy István*: Egy helytörténeti emléképület és története címmel a Somoskőn található Petőfi-kunyhóról. A *Tallózó* rovat most elmaradt, csupán négy kisebb hírt közöl a szerkesztő. (9/49–66)

A 10. sz. füzet

Székely György, az Országos Helytörténeti Bizottság elnöke 1967. november 21-én Siklóson nagyívű előadást tartott a megyei honismereti referensek országos tanácskozásán „Az Országos Helytörténeti Bizottság és a honismereti mozgalom” címmel. Az előadás összefoglalása mindazon elvi, módszertani, kapcsolattartási körülményeknek, változásoknak, amelyek a honismereti mozgalom életében végbementek. Ismerteti az Országos Helytörténeti Bizottság munkáját és egy folyóirat megjelentetésének igényét is. (10/3–27)

Görcsös Mihály a kassai magyar nyelvészeti találkozóról, *Mándics Mihály* a bajai járásban folyó honismereti munkáról, *Gyarmathy Zsigmond* a vásárosnaményi járási szakköréről, *Tá-*

bori György a Békés megyei honismereti tevékenységről ad tájékoztatást; Nagy Dezső részletet mutat be a készülő Munkásviseletek, szakmai divatok c. szakköri jegyzetből, a Népművelési Intézet véleményét kér az Országos Honismereti Kiállítás megrendezéséhez. (10/34–54)

Tallózás rovat: Eperjessy Kálmán: „A magyar falu története”; Honismereti munka Bogácson – Budapestről; Honismereti napok Soly máron; A salgótarjáni Madách Imre Gimnázium irodalmi szakköre; Borsod megye népi hagyományai; továbbá 17 tudósítás. (10/55–71)

A 11. sz. füzet

Bevezetőként megjelenik a Hazafias Népfront Országos Tanácsa és az Országos Népművelési Tanács pályázati felhívása és tájékoztatója a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából, valamint a szombathelyi országos honismereti tanácskozás felhívása emlékligetek, parkok létesítésére. (11/3–8)

1968. május 23–24-én Kiskőrösön országos honismereti tanácskozás volt. A füzet részletet ad *Ortutay Gyula*: Honismeret és hazaszeretet c. megnyitójából, és teljes egészében közli *Székely György*: A honismereti mozgalom az irodalmi hagyományok ápolója c. nagyméretű előadását. (11/9–35)

Megjelenik *Töltési Imre* írása a honismereti mozgalom gyakorlati feladatairól, *Novák József* útmutatója „A honismereti mozgalom egyes formáinak helye, feladata, lehetőségei és módszerei a hazafiságra és proletárinternacionalizmusra való nevelésben” címmel. *Somos Lajos* a hazafias és honvédelmi nevelésünk főbb pszichológiai kérdéseit foglalja össze; *Dömötör Sándor*: „A honismereti gyűjtőmunka a népművelés gyakorlatában” címmel az elmúlt 10 évre tekint vissza. (11/36–83)

A budapesti kerületek tv-vetélkedőjének tapasztalatát *Tóth Attila* foglalja össze; a népi játékok társadalmi gyűjtését és terjesztését *Lajos Árpád*, a Heves megyei községtörténeti adatait és a további feladatokat *Soós Imre* levéltáros, az érsekivadkerti tsz-krónikát *Sólyom Ferenc*, a Veszprém városi Jankovics művelődési ház honismereti klubjának ötesztendő munkáját *Lukács Lászlóné* ismerteti. (11/84–98)

A füzet végül a Pest megyei Levéltár útmutatóját közli az emlékkronikák szerkesztéséhez és közreadja a Békés megyei Honismereti Bizottság 1969. évi munkatervét. (11/99–112)

* * *

A szerző mentegetőzése: Az első elgondolásom az volt, hogy a főbb ágazatok szerint csoportosítva ismertetem a korai HONISMERET-et. Meg is próbálkoztam, de rájöttem, hogy önkényes válogatással hamis képet adnék a folyóiratról, valamit esetleg kihagyok. A füzetenkénti áttekintés ettől – úgy érzem – megóvott, bár így (mint olvasmány) unalmasabb lett.

A fentiek után, ami még megfogalmazódott bennem: a HONISMERET füzetek szűrkek voltak ugyan, de fényes mozgalmat tükröztek. Ma ragyogó HONISMERET folyóiratunk van (büszkék lehetünk rá), de nem tudom, hogy van-e mozgalomunk?

Töltési Imre

Szerkesztő bizottságunk nagy szeretettel és őszinte megbecsüléssel köszönti a 80 esztendő **Töltési Imrét**. Köszöntjük, mint a szervezett honismereti mozgalom alapjainak lerakóját, aki évtizedeken keresztül nagy körültekintéssel, jó diplomáciai érzékkel, mindig a magyarság értékeit felvállaló mozgalom érdekeit szem előtt tartva, megteremtette a szülőföldjük, lakóhelyük hagyományaiért és sorskérdéseinek megoldásáért dolgozó lokálpatrioták szellemi, politikai hátterét. Köszöntjük, mint a munkáját derűs nyugalommal, bölcs körültekintéssel végző, emberi kapcsolatait nagy szeretettel ápoló munkatársat, a mindenkin segíteni igyekvő barátot.

Köszöntjük Imre Bátyánkat, egyre többeknek Kedves Imre Bácsiját! Kívánunk jó egészséget, körünkben töltött hosszú, munkás esztendőket!

ben a Körös vizén már 2000 tutaj úszott le Nagyvárad felé. Székelyjő – a kedvező fekvése következtében – jellegzetesen tutajozó faluvá vált.

A kalotaszegiek gyakran *ipari jellegű napszámot*, kisegítő munkát is végeztek a hamuzsír-hutáknál, kőbányáknál, mészégetőknél stb. A hamuzsír a szappanfőzés, az üvegyártás, a salétromfőzés nélkülözhetetlen alapanyaga volt. A középlakiak a szomszédos falu Szent-Mihály hamuzsír-főző „fabrikájához” jártak dolgozni, fát hasogatni, az egeresiek a saját „határukon mostan felállott hamuzsír-főzőnél” napszámokodtak. Egy véka égetett hamuért 15 krajcárt, egy öl favágásáért 51 krajcárt kaptak.

Magyargorbón és Magyarnádason *mészkövel* kereskedtek. A türeiek mészkemencét raktak, a bogártelkiek meszet fuvaroztak, a méraiak „egy mészkemencéért az Uraságnak fizettek 2 Rhénes forintot”, az égetett meszet Kolozsváron árusították. Kalotaszeg Felszegén Marótlaka volt a mészégetés központja. A kalotaszentkirályiak vallomása szerint: „Marótlakán jó meszet égetnek. Onnan a készülő királyi sóútra a hidakhoz egy stáció távolságra, egy véka meszet egy pénzért viszünk, idegeneknek két garast fizetnek”. A zentelkiek is egy pénzért kaptak a vármegyétől a Marótlakáról fuvarozott mész mázsájáért.

Kolozs-Monostor, Szucság, Türe lakói *kőbányászattal* foglalkoztak. A monostoriak elmondták, hogy „határukon van az Udvarnak faragni és kőfalba való jó kőve, ahol bányászattal, szállítással pénzt kereshetnek”, a szucságiak a helybeli kőbányában, a türeiek a kolozsvári fejtőben dolgoztak.

A havasiak jellegzetes foglalkozása a *szénégetés* volt. A Hideg-Szamos-Havasiak szerint „a szénégetés a helység mestersége, legnagyobb életek módja, az Uraság erdeiben szoktak égetni 30 Rhénes forint taxa fizetése mellett, lóháton beviszik Kolozsvárra, ahol jól eladják”.

Érdekes foglalkozást űztek a marótlakiak „*pénzért zsoldosságot*” vállaltak, bizonyára az egykori sebesvári várórség leszármazottai folytatták ezt a mesterséget.

A kalotaszegiek az ipari napszám mellett *mezőgazdasági napszámmal* is foglalkoztak, melynek legelterjedtebb formája a *szőlőnapszám* volt. A napszámosok a bortermő vidékekre – Kolozsvár, Bánffyhunyadi hegyeire – jártak dolgozni. Daróc, Inaktelke, Szucság földművesei a kolozsvári szőlőkben „nyáron minden időben kaptak munkát”, Egeresről és Inaktelkéről „a gyalogszeres marhátlan emberek” jártak a kincses városba. Kalotaszegen az aratásra – az éghajlati viszonyok miatt – később került sor, mint az Alföldön vagy a Szilágyságban. Ez tette lehetővé, hogy a kalotaszegiek az Alföldre pénzért aratni, kaszálni járjanak.

A vidék lakossága termékefeleslegét – ha egyáltalán volt ilyen – a közeli *vásárokon* értékesítette, illetve minimális áruszükségletét ott szerezte be. Kalotaszeg vásáros központja Bánffyhunyadi: „Helyiségünkben – szőlő az összeírás – esztendőnként hat országos és minden héten egy napi vásár esik, mely közül az Anna és Katalin napi vásárok jövedelme helyiségünké”. Gyaluban és Kolozs-Monostoron évente három országos, Magyargyerőmonostoron egy országos vásárt, valamint heti vásárokat tartottak.

Híres szarvasmarha vásárok voltak a bánffyhunyadi és a magyargyerőmonostori vásárok, ezenkívül „nevezetes jó marhavásárokat” tartottak Nagy-Almásán, Feketetőn, de a távolabbi Abrudon, Krasznán, Somlyón és Zilahon is. A keceliek az abrudi vásárra „marhát hajta másfél nap alatt értek oda”, a kis-sebesiek „egy napi járóföldre szoktak marhát hajtani” Krasznára, Somlyóra. Az oláh-nádasiakról feljegyezték, hogy „sok marhát tartanak, melyeknek eladásából sok pénzt kapnak”. Híres *juhvásárokat* tartottak Kolozs-Monostoron, ahol a keceliek „szerencsés juhvásárokat tesznek”. A vásárra menők az útnak mentén több alkalommal vámot fizettek, a pányikiak nagyon panaszkodtak, mert „Kolozsvárra menet hat vámot fizetnek: Gyerővásárhelyen, Kis-Kapuson, Gyaluban, Kolozs-Monostoron, Kolozsváron és a vásáron”.

A falvak jövedelme közé tartozott a *kocsmárolás*, az italmérés joga. Az esztendő nagy részében az italmérés joga a földesurat illette, de Szent-Mihály naptól (szeptember 29-től) újesztendőig a kocsmárolás joga (a szüret idején is!) a falué volt. Jákótelkén, Körösfőn a falusiak szerint „a kocsmárolás szabad Szent-Mihály naptól újesztendőig, melyet helyiségünk hasznára fordítunk”. A bánffyhunyadiak ezen felül „a helyiség közepén átmenő országútban fekvő vendégfogadó jövedelméből is hasznot” vettek.

A falvak életében jelentős szerepet töltöttek be a különböző *malmok*. A havasokban – Gyurkucván, Kalotán, Retyicelen, Székelyjón – „számos” *fűrészmalom* működött, amelyek a szál-fát darabolták gerendát, zsindelet, deszkát vágva belőle. A *ványolómalmokat* gyapjúsövet tömörítésre használták, a posztó nyers anyagát áztatás után a vízhajtású kalapácsok ványolták (verték) posztóvá. A posztó ványolásával a hegyvidéki román lakosság foglalkozott. A farnasiak szerint „a Havason nagy divatja van a czondra posztó művelésnek, amelyet az asszonyok űznek”. A méregjóiak, kalotaiak, hév és hidegszamosiak büszkén vallották: „jó ványolómalmaink vannak, amelyben az öltözetre való gyapjúsövetet megványolhatjuk”.

Az 1820-as összeírás 9 kalotaszegi faluban összesen 26 *lisztelőmalom* említett. A malmok többsége a földesurak tulajdonában volt, de falvak, egyházközségek, jobbágyparasztok is működtettek malmokat. Ezek többnyire folyócskák vagy patakok – a Sebes-Körös, Kalota, Kapus – mellett fekvő vízimalmok voltak, az ún. „pokolidómalom”, mely csak felhőszakadásakor forgott, ritka volt. A malmkövek száma szerint a legnagyobb malmok Bánffyhunyadon (1 db. 3 kövű, 3 db 2 kövű) és Kalotaszentkirályon (2 db 2 kövű, 3 db 1 kövű) működtek. A jobbágyalmok után általában 2–10 Rhénes forint taxát fizettek.

Sebestyén Kálmán

Kétszáz éves a bölcskei katolikus templom

Jeles napra ébredtek Bölcske község lakói 1996. Szentháromság vasárnapján. A katolikus templom felszentelésének kétszázadik évfordulóját köszöntötték dr. Mayer Mihály pécsi püspök által celebrált jubileumi szentmisével. A szertartás megkezdése előtt Bölcske polgármestere a főtisztelendő urat a falu kétkötetes monográfiájával ajándékozta meg, melynek tanulmányaiból összeállításunkat válogattuk.

Bölcske nevének írásos említése – Havassy Péter kutatási alapján – III. András által 1291. október 7-én kiadott oklevélben fordul először elő. A királyi irat nem tartalmaz a falura vonatkozó adatokat, csupán az oklevélkibocsátás helyeként értékelhető. Településünk egyházi élete valószínűleg már az Árpád-korban is jelentős volt. Ezt bizonyítja annak a XII–XIII. század fordulóján épült rotundának a romjai, amit a község határában találtak meg. Dóczy Józsefnek a múlt század elején élt tudós plébánosunknak a középkori templomunkról szóló leírása is erre utal, amiben azt tatárjárás utáninak és gót stílusúnak említette. A templom kinézetére Dóczy megállapításán túl csak egy XVII. századi rajzból lehet következtetni, amit elemezve jeles régészünk, Gaál Attila a következő eredményre jutott: „*Bölcske romos templománál csupán annyi bizonyos, hogy egyhajós, egytornyú, kerek szentélyzáródású, keletelt temploma volt*”.

Eddigi tudásunk szerint Bölcske első ismert plébánosát – egy Péter nevű papot – az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék említi először. Ő 48 báni dénárt fizetett pápai tizedként, amely összeg a tolnai főesperesség területén a jelentősebbek közé sorolja a bölcskei egyházat. Ez az irat a középkori templom létezéséről sajnos nem tudósít, de azt mégis sejtteni engedi.

Az 1300-as évektől kezdve településünk egyházi életére vonatkozó források már nélkülözhetetlenek Bölcske történetének rekonstruálásához. A falu egykori birtokosa, Rátót nem-beli Paksi Imre 1433-ban részt vett Rómában Luxemburgi Zsigmond koronázási ünnepségén, ahol a pápa az újdonsült császár kíséretéhez tartozó főuraknak engedményeket tett. Paksi Imre három egyház részére kért kedvezményt, köztük a bölcskei Szűz Mária tiszteletére szentelt templomra is. A bölcskei templom a későbbiekben a Paksi família, vagy egyik ága temetkezőhelye lehetett, mivel itt helyezték örök nyugalomra a csecsemőkorú Paksi Kristótot (1508), majd Paksi Lajos is ide kérte temetését végrendeletében (1625).

A XVI. század végére mezővárosi ranggal bíró településünk lakói már reformátusok voltak, így a templomot ők használták. A XVIII. századi szemtanúk még beszámoltak a falu freskókkal és szobrokkal díszített középkori templomáról, mely egykori gazdagságának néhány jelét még a reformáció után is őrizte. E templomot 1844-ben a református gyülekezet

tagjai kis mérete miatt lebontották, s még ugyanebben az évben új, nagyobb templomot építettek a helyére. Ez a ma is álló klasszicista stílusú református templom.

A katolikus hitélet kezdeteire csak 1740-től találhatók adatok. A hívek eleinte az ún. Granáriumban, majd sokáig az Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére szentelt kápolnában hallgattak misét. A gyarapodó lélekszámú katolikus egyházközség egymást sűrűn váltogató plébánosai (58 év alatt 14 pap szolgált Böleskén) a helyi földbirtokosok anyagi támogatása és a kétvallású (katolikus és református) lakosság áldozatot is vállaló összefogása nélkül nem is gondolhattak volna a templom építésére a XVIII. század végén. A földesurak közül szentkátolnai Cseh László (1753–1824) vette kezébe a katolikus templom építésének ügyét, aki felesége – az ekkorra már kihalt Paksi család leányági leszármazottja –, Becsky Franciska révén lett böleskei birtokos.

A reformátusok korábbi temetőjének helyén került sor a templom alapkövének letételére 1792-ben. Az építőanyag hiánya miatt a szükséges kőmennyiség egy részét Madocsáról, az akkor már romokban heverő XII. századi kéttornyú bencés apátságól hordták el. Négy éven át tartó építkezés után 1796 Szentháromság vasárnapján (május 22-én) szentelték fel Szentháromság tiszteletére Bolla György plébános idejében az azóta többször felújított, lényegében ma is eredeti formájában álló barokk stílusú templomot. Az építkezéssel párhuzamosan 1802-re a plébániaépület is elkészült.

A XIX–XX. századi böleskei plébánosok már hosszabb időt töltöttek a faluban, s ez is lehetővé tette, hogy szolgálatuk ellátása mellett közösséget szervező, tudományos, irodalmi és politikai tevékenységet is kifejtssenek. Szervező tevékenységükkel Kovács János (1869–1898) esperes és Vizsy Pál (1933–1966) plébános emelkedtek ki, akik az egyházi életet erősítő egyesületek: az Oltáregylet, a Katolikus Olvasókör, illetve a Katolikus Legényegylet és az Actio Catholica létrehozásában jeleskedtek. Tudományos munkássága a már említett Dóczy József (1807–1813) plébánosnak volt, aki számos történettudományi művet hagyott az utókorra. Szintén a történettudomány művelésével tűnt ki az 1930-as években Bencze János káplán, aki folytatta Dóczy József böleskei egyháztörténetét. Irodalmi tevékenységet Vajay István (1898–1911) plébánosnál említhetünk, aki elbeszéléseket írt, folyóiratot jelentetett meg, s igen jó szónok is volt. Talán ez utóbbi képességének is köszönhető, hogy Baranya megye egyik kerületében két alkalommal is országgyűlési képviselővé választották. Fontos utalunk a leghosszabb ideig szolgáló plébános, Nagy Károly (1828–1869) egyházközségünkért folytatott áldozatos tevékenységére és az akkori pécsi püspök által is megcsodált „ritka szerénységre”, mellyel elhárította magától az esperesi kinevezést.

A templom felépítésében nagy szerepet vállaló Cseh László alispán halála után is – kinek síremléke a XVIII. század végén megnyitott katolikus temetőben ma is látható – akadtak földbirtokosok Böleskén, akik tevékenységükkel, adományaikkal és társadalmi súlyukkal támogatták a helyi katolikus egyházat. A XIX. század második felében a hidaskúrti és gányi Nagy család töltötte be ezt a szerepet, melynek úrnője Vizer Constancia (1818–1903) két kápolnával is gyarapította a falu egyházi épületeinek számát. A katolikus temetőben ma ravatalozónak használt Szomorúak Vigasztalója Kápolnát családi sírhelynek is szánva fiatalon elhunyt fiának, Nagy Ivánnak emeltette a múlt század közepén. Két évtizeddel később építtette a Nagy család szentandráspusztai kastélyának udvarán ma már romos állapotban lévő Jézus Szíve Kápolnát, amit számos ismert egyházi személyiség, köztük Wosinsky Mór, a tudós pap és régész is láthatott még eredeti állapotában.

Vizer Constancia fiai közül Nagy László (1842–1903) a Katolikus Olvasókör megszervezésében játszott szerepet, Nagy István (1840–1903) pedig a katolikus egyházra hagyta végrendeletében a falu központjában lévő kúriáját, ami ma a község általános iskolájának ad otthont.

A Nagy család kihalása után varsányi Szakách Ernő (1875–1960) földbirtokos és felesége, rassói Rassovszky Stefánia (1893–1952) folytatta elődei munkáját, melynek egyik első eredményeként megalakulhatott Böleskén a Miasszonyunkról nevezett női kanonokrend Szent József Leány Polgári Iskolája. Több egyesület alapításában is részt vett, s talán utolsó jelentős adományként kultúrházhoz juttatta az egyházközséget az 1930-as évek közepén.

1945 után az egyház földesurak általi patronálása megszűnt, azóta ezt a nemes feladatot a hívek adakozása pótolja.

Összefoglalónkban a bölcskei egyház 700 éves történetéből adtunk ízelítőt. Évszázadok alatt községünk lakosságát számos csapás érte, minek átvészélése az egyház értékeit megőrző, közösséget a jövőbe vetett hittel megtartó ereje nélkül – melyre püspök úr is utalt ünnepi szentbeszédében – elképzelhetetlen lett volna.

Pongrácz Gábor – Süveges Zoltán

Zoltai Lajos ismeretlen levele

Zoltai Lajos (1861–1939), debreceni helytörténész a legtermékenyebb magyar tudósok egyike. Kisebb-nagyobb írásainak száma meghaladja az 1300-at, de a kiadatlan kéziratos anyaga, hagyatéka is több ezer oldal. Tematikája oly gazdag – ahogy ezt Varga Gyula megállapította –, hogy egész sor tudományág határát érinti, de azt is lehet mondani, hogy csak egy témája van: Debrecen. Tudományos munkásságának egyértelműen történeti jellege van, de egyben a levéltártudomány, a muzeológia, a néprajz is sokat köszönhet a jeles tudósnak. Zoltai Lajos helytörténész nagyon sokat tett a honismeret elfogadtatásáért. A részletek, az epizódok mestere volt, ebben látta élete értelmét. Sokan mondják, hogy életműve nem áll össze, véleményem szerint Zoltai Lajos teljes életművet alkotott, nem szabályosat, nem egy nagy átfogó monográfiát, hanem másfélezer írásból felépített monumentális Debrecen történetet. Élete értelmét a kutatás és a publikálás jelentette, nem kis energiát fordított dolgozatainak, írásainak megjelentetésére. Kisebb közleményeit a napilapok közölték, a nagyobb lélegzetűek számára viszont kiadót kellett keresnie. A város krónikásának a megyei levéltárban őrzött eredeti leveléből kiderül: mi mindent kellett elintézni egy tanulmány megjelentetéséhez. Zoltai levelét nemcsak történeti értéke miatt érdemes közreadni, de tanulhatunk is belőle a kiadási gondokkal küszködő honismereti munkások.

Zoltai Lajos segéd levéltárnok 1904. február 9-én levelet írt a debreceni kaszinó választmányának:

Tekintetes Választmány! Lelkemet már évek óta foglalkoztatá nagy fontosságú kérdésekre igyekeztem megfelelni közgazdasági tanulmányom keretében, amely tanulmányoknak címül ezt választottam: „Debreczen-vagyon teher mérlege. Nyomozódásaimat és fíradtságos adatgyűjtésemet a mi szeretett kedves városunkon lévő összes köz- és magánterhek, valamint ezekkel szemben álló összes köz- és magánjavak állományaira kiterjeszttem. A debreceni társadalom, Debrecen város népessége gazdasági életének két igen nagy horderejű jelenségét: az eladósodást és vagyonosodást próbáltam megmérni ebben a tanulmányomban s megkíséreltem azokon a pontokon, ahol lehetséges volt a mai állapotokat előző évek állapotjával összehasonlítani; a fejlődésnek és hanyatlásnak okait kifürkészni.

E feladathoz képest dolgozatom a következő öt részre oszlik:

I. A helybeli pénzintézetek és egyéb nagy hitel források (város, ev. ref. egyház és kollégium) által kiadott jelzálogi kölcsönök – nem különben a debreceni telekkönyvekben bekebelezett tartozások mennyisége.

II. A debreceniek váltóadóssága a helybeli pénzintézetek mérlegei alapján.

III. Az adósságok kamatain kívül reánk nehezedő állami és egyéb közadók mennyisége.

IV. Az ingatlan birtokok változásai az utolsó években szám és érték szerint.

V. Mezőgazdasági vagyon: telkek, épületek, vállalatok, tőkék és javadalmak értéke; az adósságok és terhek aránya a népesség számához, kereső képességéhez és vagyona értékéhez.

Több-kevesebb megszakításokkal 1900 tavaszától 1903 őszéig gyűjtöttem az adatokat e munkához amelynek végén a forrásokat is mind felsorolom.

Megbírálás végett pedig s ha beválik közlés végett e dolgozatot a Magyar Gazdaszövetség igazgatójának, a Magyar Gazdák Szemléje szerkesztőjének küldöttem meg: dr. Bernát István úrnak, aki tudvalevőleg egyike a legkiválóbb magyar közgazdasági írónknak.

Ilyen hivatott kritikus ítélete szerint is munkám bevált: mert f. hó 4-én egyebek között a következő sorokat írja nekem Bernát István úr: „Őszintén gratulálok a dolgozathoz, amely alapos, kitartó s

komoly tanulmány eredménye. Igaz örömmel győződtem meg arról, hogy habár kevesen, de mégis vannak Magyarországon oly férfiak, akik nem sajnálják a fáradságot, ha érdemes munkáról van szó. A „Szenlében” már legközelebb közzé tesszük, de aggodalmam van az iránt, hogy ha csak folyóiratunkban jelenik meg, vajon eljuthat-e azokhoz, akiknek figyelmét rá irányítani szeretnők, s akik leginkább érdeklődnek iránta?

Külön füzetben is szívesen kiadom, de kérem, legyen szíves velem tudatni, vajon Debrecen városa, vagy egyéb körök ezekből hajlandók volnának e bizonyos mennyiségű példányt átvenni? Ily módon tartanám legalkalmasabbnak az érdekes munka terjesztését.” Tekintetes választmány! Megsérteném a Kaszinót ha nem benne, Debrecen intelligenciájának több mint fél százados nagyon tiszteletreméltó társas otthonában keresném ama körök egyikét, amelyekre bizonyosan Bernát István úr is gondolt és amelyek előtt nem lehet közömbös az, amiket ez a munka gazdasági életünk mezején tett észlelésekről és hitel viszonyaink felől tartalmaz.

Mély tisztelettel arra kérem a Tekintetes Választmányt, méltóztassék bizonyos számú példány megrendelése által Debrecenről a debreczenieieknek (kiemelés eredetiben GI.) írott munkám külön lenyomatban való megjelenését elősegíteni.

A kéziratban 54 félves oldalra, nyomtatásban pedig két ívre (32 oldal) terjedő különlenyomat ára 60 fillér lesz, amely majd csak a munka megjelenésekor fizetendő a Magyar Gazda Szövetségénél (Budapest, Baros u. 10.sz..)

Kérem azt is, méltóztassék szíves elhatározását velem minél előbb közölni, hogy Bernát István urat a kívánt példány-számok felől kellő időben tájékoztathassam.

Debrecen, 1904. jan. 18. A Tekintetes Választmánynak alázatos szolgálja Zoltai Lajos városi segéd levéltáros.

A tanulmány megjelent a Magyar Gazdaszövetség kiadványaként Debrecen. Közgazdasági adatok címmel 1904-ben.

Az eredeti, kézzel írt levelet a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár őrzi KD 149. sz. alatt.

Gazdag István

Kusztos Endre: Sors (MC sorozat). Dömötör Mihály felvétele

Makói kaleidoszkóp

Ha a hatodik éve sikeresen működő, határon túli magyarok részére szervezett Makói Művésztelep előzményeit keressük, vissza kell mennünk az 1920-as évekig, amikor Rudnay Gyula nyári gyakorlatra hozta tanítványait a Maros-parti városba, ahol művészpártoló polgárcsaládok látták vendégül a növendékeket. Nagylelkű támogatásuk bizonyítéka a hálaból itt hagyott festmények sora: Barcsay Jenő, Istókovics Kálmán, Vén Emil alkotásai.

A Rudnay-féle telepet sokáig nem követte más, szervezett művészcsoport Makón. Magányos farkasként éltek csak – és küszködtek megélhetésért, elismerésért – idevaló, környékbeli, vagy hosszabb-rövidebb időre idetelepült művészek, köztük Torma Imre¹ és Dehény Lajos² festők, Nagy Gyula³ szobrász, de egyikük sem kapott akkora anyagi és erkölcsi megbecsülést, hogy elégedettek lehettek volna a helyi mecenaturával. Torma csendélet-festéssel, Dehény tanítással, Nagy Gyula – bár három szobra is áll a városban – szőlőműveléssel kereste kenyerét.

Tanítottak – sőt a tanításért jöttek a gimnáziumba – olyan kitűnő művészek, mint Fáy Lóránt⁴ és Ecsődi Ákos⁵, de ittlétük alatt sem honosodott meg igazán a városban a képzőművészet. „A makói földön” – jegyezte meg Ecsődi Ákos egy írásban⁶ a múzsák félnéken hagyta lábnyomot.”

Makó, ez az 1920 óta határszéli kisváros, nem volt képes úgy eltartani festőit, mint a kétszerte nagyobb Hódmezővásárhely, vagy a Dél-Alföld szellemi központja: Szeged. Az elmúlt két és fél évtizedben azonban sajátos módon mégis szóhoz jutottak itt a szépmesterek: „A százesztendőös magyar művésztelepi mozgalomban az utolsó huszonöthöz Makó is hozzáadta a maga nevét, hitét és szeretetét” – írja Torok Sándor szabadkai festő⁷, aki 1972-ben járt először művésztelepen Makón és 1996-ban újra eljött.

A negyedszázaddal ezelőtti Maros Menti Művésztelep létrejöttének közvetlen kiváltó oka a városban élő újabb művészgeneráció jelentkezése, és a hatvanas évek végének szellemi fellendülése, de katalizáló szerepe volt benne Solymár István (1924–1977) művészettörténésznek, a Magyar Nemzeti Galéria akkori főigazgató-helyettesének. Solymár 1968 őszén járt először Makón, lappangó Nagy István képek után nyomozva. Itt-tartózkodása alatt dr. Tóth Ferenc, a József Attila Múzeum igazgatója volt kalauza, aki megismertette a helyi köz- és kulturális élet képviselőivel és az itt élő művészekkel. Ettől az időtől kezdve Solymár István évente megfordult Makón. Tanácsaival, sőt, tevőlegesen is segítette a helyi képzőművészet kibontakozását; kiállításokat rendezett és nyitott, támogatta a művésztelep szervezését.

Az 1971-ben helyi kezdeményezésre és helyi erőből megalakult művésztelepen már a második évben kezdetét vette a solymári koncepció megvalósulása: a határon túli magyar művészekkel való kapcsolatteremtés. Ez természetesen hivatalosan soha nem hangzott – hangozhatott – el abban az időben, de a gyakorlatban létrejött. 1972-ben megjelentek Makón a vajdaságiak⁸, 1973-ban az erdélyiek⁹, és jöttek is, amíg hívták őket.

¹ Torma Imre (1893–1954) Makói születésű, Makón élő festőművész.

² Dehény Lajos (1906–1952) Festőművész. Földeákon született, Hódmezővásárhelyen és Makón tanított.

³ Nagy Gyula (1907–1983) Szobrászművész. Makón született.

⁴ Fáy Lóránt (1906–1945) Festőművész. 1938-tól 1940-ig tanított a makói Csanád Vezér Gimnáziumban.

⁵ Ecsődi Ákos (1902–1983) Festőművész. 1940–1952-ig tanított a makói gimnáziumban.

⁶ Ecsődi Ákos: Csanád képzőművészete (Csanádi Kalendárium 1948)

⁷ Torok Sándor: Makó melege (Makói Hét 1996. aug. 16.)

⁸ Gyurkovics Hunor, Torok Sándor, később Nemes Fekete Edit, Straub József, Zsáki István

⁹ Balázs Imre, Kusztos Endre, később Benczédi Ilona, Kozma István, Török Pál, Gáll András

A marosmenti Művésztelep igen heterogén képződmény volt az első években. A helyi festők¹⁰, a szegediek¹¹, és a határon túliak mellett Solymár közreműködésével megtalálták az utat Makóra az akkori művelődéspolitikai által félreállított művészek¹², a tiltottak és a tehetséges pályakezdők¹³. A sokféleség termékenyítő hatására megindult eleven szellemi pezsgés jellemezte az akkori telepet és a kultúrára, öntevékeny társadalmi életre kiéhezett város értelmisége szinte megrohanta a művészeket. Zsúfolásig megteltek a kiállítás-megnyitók és felsejlettek egy kicsiny, de fejlődőképes mecenatura körvonalai is.

Ennek az ígéretes, spontánul alakuló művészeti életnek vetett véget a művésztelepek hetvenes évek derekán kezdődő, felülről irányított átszervezése, szakosítása. Azzal az indokkal, hogy a műfaji, a stiláris és a technikai sokféleség gátolja a fejlődést, a Marosmenti Művésztelepet a sokszorosított nyomdai grafika műhelyévé alakították. Az átszervezés szinte észrevétlenül 1976-ban vette kezdetét és 1979–1980-ra vált teljessé. A Makói Grafikai Művésztelepen már nem volt helye sem a határon túli, sem a helyi művészeknek. Ha késve is, de Makón is végbement a művészet és a közönség elidegenedésének tipikus XX. századi folyamata. Az avantgard sokszorosított grafika egyeduralmának tíz esztendeje alatt a képzőművészet elvesztette nagyszámú közönségét, a kiállítótermek kiürültek, és virágzani kezdett a giccspár.

1989-re a már korábban hanyatlásnak indult grafikai telep felbomlott és megszűnt.

1991-ben – a hetvenes évek elejéhez hasonlóan – az önkormányzat döntése alapján megalkakult az azóta is működő, határon túli magyar művészeket fogadó Makói Művésztelep. Az 1992-es katalógus előszavában Banner Zoltán művészettörténész feltette a kérdést, hogy mekkora móló épüljön a Maroson a határon túli magyar művészek fogadására. Kérdésére azóta megszületett a válasz: hat nyári művésztelep, tíz nagy és tucatnyi kisebb kiállítás, félezer Makón készült és ebből 170, a városnak hagyott műalkotás. A hat év alatt itt megfordult 30 erdélyi, kárpátaljai, felvidéki és vajdasági művész számára alkalmas móló épült, amin elfér a helyi műpártolók több száz fős tömege is. Hat év alatt kialakult a visszatérőkből a telep szilárd magja. Közülük néhányan már a Marosmenti Művésztelepre is jártak, mint Kusztoz Endre szovátai festő. Páskándy Géza gyönyörű sorokat írt szénfestményeiről, a Nemzeti Galéria több rajzát őrzi. Egyike Erdély nagy öregjeinek, elmúlt hetven éves. Mindennap rajzol. Ha egy nap kimarad, „nekem az a nap elveszett” – mondja. Valaha László Gyula ösztönzésére váltott át a közgazdaságról a képzőművészetre, Gy. Szabó Béla tanítványaként végezte el a főiskolát Kolozsvárt. Drámai erejű szénrajzain emberi sorsokat jelenít meg a kiégett, elkorhadtt, villámsújtott, megcsontkított fákon keresztül. Makó sokat jelent neki: „1973-ban a Magyar Nemzeti Galéria-beli kiállításom után Solymár István küldött ide, Húsz évvel később újra itt lehettem és azóta is minden évben. Az újrakezdést találtam meg. Úgy vettem észre, hogy ha leálltam, megrekedtem, itt mindig új életre kapok. Rajzolom a fákat, s figyelem az embereket. Ma sok ember megfordult körülöttem, míg rajzoltam. Odajöttek, s nézték mit csinálok. Kérdezgettem, mit látnak benne, a lerajzolt fában. S az egyik azt mondotta: az életemet. Hogy sok törés van benne. Ez az ember a Páva utcán azt mondotta, azért tetszik a rajzom, mert föl lehet ismerni, mi van rajta. S hogy jogos-e az igény a felismerhető ábrázolásra? Erről egyszer Benedek Marcellal beszélgettem. Ő mondotta, hogy Petőfi költészete a legmagasabb, de a legegyszerűbb irodalmi igénynek is megfelel. S ezt szeretném én a rajzolásban elérni.”

Nemes Fekete Edit szabadkai. Kusztoz Endrével egyszerre járt Makón először. 1991 óta minden évben eljön. Jól érzi magát itt, azt mondja: „Makó rokonváros. Az utolsó négy-öt évben különösen megnőtt az értéke annak, hogy meghívnak, hogy itt lehetek. Szeretem Makót. Van lelke. Az emberek adnak neki lelket. A földközelséget érzem bennük is, az őszinteséget, a szorgalmat, azt, ami nekem természetes.” Nemes Fekete Edit alapeleme a föld. Plasztikáit samottos anyagból gyúrja. Vékony lapot nyújt belőle, majd nőlakká vagy házzá hajtogatja. Ezen a két motívumon keresztül fejezi ki mondanivalóját, akár keresztutat

¹⁰ Jámborné Balog Tünde, Karsainé Volent Irén, Takács Győző, Pethő János

¹¹ Dér István, Fontos Sándor, Cs. Pataj Mihály, Winkler László

¹² Csiky Tibor, Halmy Miklós, Iványi Ödön

¹³ Banga Ferenc

készít, akár sorozatot Szenteleky¹⁴ műveihez, akár a hét vezért egy stilizált jurta rátét-díszeként a honfoglalás évfordulójára, a ház és haza gondolatkör jegyében.

Pap Gábor művészettörténész „Szemet-lelket gyönyörködtető kaleidoszkóp”-nak nevezte a Makói Művésztelep egyik kiállítását.¹⁵ Ez a telep egészére is igaz. Ahogyan a tükrös falu dobozban minden mozdulatra más-más, de mindig tökéletesen zárt alakzat jön létre, úgy sorakoznak fel egymás mellett a Makóra járó művészek szuverén világai. Megfér itt egymással festő és rajzművész, szobrász és keramikus, realista és absztrakt, dekoratív és expresszív, derűs és tragikus életfelfogású művész. Öntörvényű, egymásra egyáltalán nem hasonlító művészetükben egyetlen közös vonás van: az emberi és nemzeti sorskérdések iránti elkötelezettség, a mélységes humánus.

A korondi Páll Lajosnak minden őse fazekas, vagy ahogy ő mondja fazekas volt. Az anyai dédapja is, aki Kiskörén halt meg 1916-ban. Szekéren húzták a többiek, mert a ló kidőlt Nagyváradnál. Páll Lajosék 18-an voltak testvérek. Akik felnőttek, mind foglalkoztak fazakassággal, a lányok is, míg otthon voltak, csak belőle lett festő és költő. Festményein Korondot látjuk viszont ugyanolyannak, mint a valóságban. Megjelenik Vencel Mihály háza, a Firtos, a szomszédasszony, a „bihalok”. Csak hajszálnyi a különbség a festett és a valóságos falu között, de ettől válik Páll Lajos Korondja egyetlenessé, mindannyiunk szülőhelyévé, a haza metaforájává.

Véső Ágoston nagybányai, három éve jár Makóra. „Hegyvidéki ember a síkvidéken” – jellemzi önmagát. „Nagyon szépek a régi makói parasztházak. Szívesen rajzolom őket, mert nekem a látvány elsődleges, de úgy szeretek festeni, hogy a látvány önmagán túlmutasson. A ház az ház, de egyben maga a tradíció is, a megtartás.” Véső Ágostonnak vállalt programja a nagybányaiság. Makói pasztelljein líraiság ötvöződik konstruktív formákkal. Makót festi ugyan, de nagybányai atmoszférával, s közben tettenéri az idő múlását az omladozó parasztházakon.

A munkácsi Földessy Péter kettős identitású. Apja magyar volt, édesanyja ruszin. Anyanyelvét tőle kapta, magyarul azóta tanult meg, mióta magyarországi művésztelepekre jár. Festészete mindkét világ folklórájában gyökerezik, ugyanakkor ízig-veéig modern. Nagyméretű akvarelljein megjelenik a Közép-európai abszurd, régióink groteszk, átalakulóban lévő világa, amit nem kívülről ábrázol és nem kritikai éllel, hanem belülről, megértő, derűs szeretettel.

A sepsiszentgyörgyi Plugor Sándor nagyméretű, feszültséggel telített tollrajzai sem nélkülözik a groteskséget és megértést, de nála jelen van a tragikum is. Sors című, a honfoglalás 1100. évfordulójára készült rajza szívbemarkoló második világháborús pieta.

Sipos László Felvincen él, de minden idegszálával, gondolatával Kolozsvárhoz kötődik. Minta- és példaképei a régi kolozsvári mesterek. Tudásuk, műgondjuk, türelmük inspirálja műves rajzait, melyeken sajátos jelképrendszerrel fejezi ki a XX. század emberének elidegenedtségét és manipuláltságát; visszatérő alakjai Einstein és Bartók, a Bohóc, a Tábornok, a Sámán és a megcsontított, átszabott, szabásvonalak mentén újból összefércelt asszonyok sora, akik hol a Múzsza, hol Niké alakját öltik fel, de mindig a szépséget testesítik meg.

Az évek óta visszajárók közé tartozik a szabadkai Gyurkovics Hunor is, mappájában a Kárpát-medence tájait felvillanó akvarellek százaiával; Antal Imre Gyimesből, palettáján Makó hozadékeként a lángoló alföldi nyár meleg színeivel; Micska Zoltán Munkácsról a középkori freskók örökségét felhasználó, de a ma emberéhez szóló üzenetével; a székelyudvarhelyi Biró Gábor expresszív vízióival, a nagyszabású Orth István virtuóz és gondolatgazdag műveivel, a marosvásárhelyi Miholcsa József a népművészetben gyökerező szobraival.

Csak egyszer járt itt – éppen csak letette névjegyét – a csíkszeredai Márton Árpád és Imets László, a szlovákiai Kopócs Tibor és Balázs István, de itt létük nem múlt el nyomtalanul, a makói kaleidoszkóp mintázatát ők is gazdagabbá teszik, akár az idei nyáron először idelátogató marosvásárhelyi Kákonyi Csilla.

¹⁴ Szenteleky Kornél (1893–1933) Bácskai magyar író, irodalomszervező

¹⁵ Makói Művésztelep II. Városnapi Kiállítása, katalógus 1993.

Miholcsa József: Honfoglalás II.

Imets László: Szakadék
(Dömötör Mihály felvételei)

A Makói Művésztelep nem foghatja át a Kárpát-medence magyar művészetének egészét, de sokat megmutat gazdagságából, sokszínűségéből, és ami talán ennél is fontosabb: alkalmat teremt a kisebbségi lét szorításából való időszakos kiszabadulásra, találkozásokra és az anyaország gondoskodó szeretetének megismerésére.

Mindaz, ami fontossá teszi ezt a kisvárosi nyári művésztelepet a magyar képzőművészetben, csiráiban már megvolt a 25 éve megalakult Maros Menti Művésztelepen, és reményeink szerint átmentődik a XXI. századra is, mint olyan hagyomány, amit érdemes lesz akkor is követni.

Jánborné Balog Tünde

Állandó iskolatörténeti kiállítás Kaposváron¹

Tisztelt Tanári Kar! Kedves Tanuló Ifjúság! Hölgyeim és Uraim!

Kettős évforduló alkalmával állok Önök előtt, úgyis mint az ezeresztendős magyarországi iskolák jubileumi országos vezető testületének a tagja, s úgyis mint a 190 esztendős kaposvári fiúgimnázium hajdani diákja, akit arra kért fel az iskola igazgatósága, hogy megnyissa a nagymúltú gimnázium állandó művelődéstörténeti kiállítását szülőmegyém székhelyvárosában a millicentenárium ünnepi esztendejében.

Miről beszél ez az iskola és kiállítása a *mának*, az *ifjúságnak*, a *tájnak*, de az *országnak* is? Az első emlékezet a reformkor elejéhez kapcsolódik 1806-ban, amikor a II. Ratio Educationis évében – a csurgói iskola alapítása után röviddel megnyitja a kapuit a megyeszékhely mezővárosában. Ezekben az évtizedekben alkotott nagyot a vidéki Magyarország, amikor mezővárosainak porában, tanítóinak és papjainak és jónevű nemeseinek sorában kulturális intézményeket alapított és hajlékokat épített a tudománynak: a jövőnek, a haza művelődéstörténetének. A korszakban nemcsak a kórház épül (1806), hanem a megyei könyvtár (1826), a megyeháza (1931), a haza kis polgárainak az iskolája (1831) és a megyeszékhely díszpolgára lesz a legnagyobb magyar (1835). A levéltár már előbb meg volt a megyeház alsó épületében a tömlőccel egy rangban. Már itt dolgozott az akadémia tudós társaságának egyik művelt írótagja, Berzsenyi barátja, a gimnázium igazgatója: Horváth Elek akadémikus. De Csorba József tisztiorvos is már akadémikusként látta el feladatát a megyében. A tudós Horváth az alábbiakat mondta a megyéhez intézett beadványában, szinte vallomásként: „Most midőn a haza szép reménységét kormányozom, tiszta és nyílt lélekkel vallom: minden igyekezetemet oda fordítom, hogy előljárói tisztemet nem csak pusztá külső felvigyázattal, vagy szigorú fenytékkal teljesítem, hanem azt belső meggyőződéssel szívemen viselvén, elmét s lelket pallérozó munkákkal is kiképezzem ifjú polgárainkat, s ez minden amire töreksem” ... „mert csak így remélhetjük azt, mit félszázad óta oly forrón óhajtottunk, hogy honunk a többi európai nagy nemzetek sorában tiündököljék: így fog munkásságunk által gimnáziumunk virágozni, így fognak az ő alapítóiknak neveik fényleni a haza oltárán.”

E ragyogó neveléstörténeti gondolatok alkották a kaposi gimnázium jövőképét, amely a millicentenárium esztendejében megérte a 190 esztendőt! Igaz, az iskola értékét a megye és a székhelyváros mindig szemelőtt tartotta, oroszlánként verkedett, amikor kisgimnáziummá degradáltak. Csorba József is harcolt a nyilvános gimnáziumi rangért, amelyet 1851. május 27-én újra visszanyert, visszavették a nyilvános tanodák sorába, azaz „das Gymnasium zu Kaposvár in den Rang öffentlicher Gymnasien zu erheben“! Igaza volt Csorbának: „Somogy nemtője a boldogabb jövődőtől reménylette” az iskola jövődjét, amelyben azóta is kiváló mérnökök, orvosok, papok, jeles államférfiak, történészek, költők és tanárok és ügyvédek nevelődtek tantermeiben.

A *genius loci* kitűnő égalj volt az iskola számára, amelyben példamutató kulturális és pedagógiai törekvések *nyitott gimnáziummá* tették, benne az oktatás és a nevelés minőségi műhelye épülhetett ki. Somssichnak köszönhetően nem lehetett leszorítani az iskolát a nagy gimnáziummá válás útjáról: Eötvös, Trefort és utóljára Klebelsberg voltak mellette a főgimnáziummá válás útján. Hazánk szellemi tőzsdéjén mindig nagy volt az iskola árfolyama szép és „lámpás szépfű” (Ady) tanárainak a közreműködésével, akiknek nem merem elkezdeni

¹Elhangzott 1996. október 31-én, a kiállítás megnyitása alkalmából. (Szerk.)

neveik felsorolását, mert félnék attól, hogy kihagyok valakit is közülük. Én mindig büszke voltam rá, hogy 1936-ban – 60 évvel ezelőtti érettségi vizsgámon – Ady-ból érettségiztem – tankönyvön kívül – Bors Vince tanár úr katedráján. Azóta is figyelem az iskola auráját, számontartva büszkeséggel benne a tudományos törekvéseket és a sportbeli eredményeket.

Az iskola művelődéstörténete számontartja a mai állandó iskolatörténeti kiállítás megnyitásának a dátumát. Mindez bizonyítja, hogy az iskola szellemi energiatelepe azóta is elegendő fűtőanyaggal rendelkezik kitűnő pedagógusai jóvoltából és tanuló ifjúsága ebből építkező és tanuló szándékaiból.

Az értékes kiállítás alkalmával úgy kell mondanom csaknem két évszázad munkájáról laudációt, hogy a múlt és a jelen mellett ne feledkezzem meg az iskola *jövőképéről* sem, főképp ne az 1100 esztendő országos eredményeiről és a bencés iskolakultúra 1000 esztendő múltjáról sem. Meg kell köszönjem az iskola igazgatóságának, tanári karának és diákságának az állandó kiállítás tervezőinek, kutatóinak és kivitelezőinek az áldozatos és hasznos munkát, mivel a kiállítás koreográfiáját szemlélve örömmel lehetett észrevenni, hogy a 190 esztendő iskola állandó kiállítása miképp sugározza azt a hiányzó nemzet tudatot, önismeretet és azonosságtudatot, amelynek oly nagy hiánya mutatkozik napjainkban társadalmunkban. Amelyre pedig oly nagy szüksége van az iskolákban tanuló ifjúságnak, amelynek tudnia kell, hogy a nemzet oxigén-telepei a magyar iskolák, vagy más szóval: *a nemzeti tudat történelmét építő iskola: a szülőföld és a haza oxigéne!*

Kanyar József

Rómába kerültek Mindszenty József boldoggá avatási aktái

Történelmi jelentőségű esemény történt 1996. október 17-én, amikor *Mindszenty József* néhai bíboros, hercegprímás boldoggá avatási aktái Rómába kerültek. *Páter Szóke János*, a boldoggá avatás posztulátora, *Habsburg Mihály* főherceg (Mindszenty Alapítvány elnöke) és *Christiane* főhercegnő kíséretében vitte el az iratokat az illetékes vatikáni hivatalba. A dokumentumok tartalmazzák a főpásztor kritikai életrajzát, az életút történelmi és teológiai értékelését, tanúvallomásokat és a bíboros legfontosabb műveit. A két éve folyó munkát a vatikáni szakértők bírói tevékenysége, majd a Szentatya végső döntése követi.

A tragikus sorsú főpap lassan elfeledett életútját ez alkalomból érdemes röviden felidézni. *XII. Pius* 1944. március 4-én nevezte ki veszprémi püspökké, majd 1945. szeptember 15-én értesült esztergomi érsekké történt kinevezéséről. A pápa 1946. február 21-én tette fejére a bíborosi kalapot. Hercegprímási méltóságának nagy tekintélye és személyének rendkívüli népszerűsége miatt hamar magára hívta az akkori hatalom figyelmét. „Likvidálását szisztematikusan készítették elő” írta *Közi Hováth József* 1980-ban, *Münchenben* megjelent könyvében. „A posta felbontotta leveleit és lehallgatta a telefonbeszélgetéseit. Fényképezték és listára vették a látogatóit. Rendszeres jelentéstételre kényszerítették az érseki iroda egyik tisztviselőnjét. A rendőrség kopói nemcsak vidéki hivatalos útjaira, hanem még a szülőfalujába is elkísérték...”. A kommunista hatalom 1948. december 26-án tartóztatta le, majd a hírhedtté vált Mindszenty kirakat-perben életfogytiglani fegyházra ítélték. Nyolc évet töltött különböző, számára is ismeretlen börtönökben. A legkegyetlenebb kínzásokon ment keresztül; akaratbénító gyógyszerrel kábították. Séta alatt nem imádkozhatott, 82 kilóról 44 kilóra fogyott. A megaláztatások elviselésében kemény jelleme, szilárd hite és egy töviskoronás Krisztus-kép segítette. Az ismeretlen hívőtől kapott szentképet a börtönbe is magával vitte: oltárképként használta. *Devictus vincit! Legyőzve győz!* – olvasható a szentkép alján. „A felirat fele, a legyőzetés, rajtam is és az én életemben is megtörtént. De az állítmány a „vincit” ...Isten kezében van” – írta *Emlékirataiban*. Ma már tudjuk, ő is, mint Krisztus: legyőzve győzött.

A hercegprímást, a kommunizmus legnagyobb és legveszedelmesebb ellenfelét az amerikai–magyar követségen is figyeltette a politikai rendőrség. A követség épületével szemben 15 éven keresztül! – ma már szinte hihetetlen – állandóan járatott autóval várta őt az ÁVÓ.

Életének utolsó négy évét száműzetésben töltötte. A „*legsúlyosabb keresztet*” is vállalra vette: elhagyta hazáját. Mégis legyőzve győzött! Beutazta a világot és jóhírt vitt testvéreinek Európába, az Egyesült Államokba, Kanadába, Dél-Afrikába, Ausztráliába, Venezuelába. A magyar és nem magyar hívek mindenütt nagy lelkesedéssel fogadták. Külföldi államférfiak, politikusok, püspök-testvérei már akkor szent-mártírként köszöntötték...

Érdemes felidézni a bíboros halálát is. 1975. május 6-án 14 óra 15 perckor hunyt el Magyarország hercegprímása. „A hír hét perc alatt fut körül a világon” – írja Csonka Emil: *A száműzött bíboros* című Nyugaton megjelent könyvében. „Megkondul a bécsi dóm lélekharangja. Utána másutt is, öt kontinensen, amerre járt, megszólalnak a harangok. Csak Magyarországon nem. Mégis percekben belül megtudta az egész ország.”

Hazaérkezett-e Mindszenty bíboros 1991-ben? Itthon van-e ma? Leomoltak-e a köré épített falak? – tette föl a kérdést *Lezsák Sándor* ez év október 2-án *Lakitelken*, az első hazai *Mindszenty Emléknapon*. Ismerjük-e őt eléggé? Tudjuk-e ki volt ő? Az említett októberi napon neves történészek, papi méltóságok: *Szántó Konrád, Török József, Tempfli József, Szőke János, Kahler Frigyes, Perjés Ottó, Dankó László és Habsburg Mihály* emlékeztek a főpásztorra. Az emlékezők tudják: a huszadik század egyik legnagyobb magyarjának szellemét idézték. Sok hívővel együtt várjuk boldoggá avatását. Az akták Rómában vannak. A többi Isten dolga...

Frigyesy Ágnes

Honismereti munka a Csemadokban

Millecentenáriumi ünnepségek

Szlovákia szerte, a legapróbb falvakban is megemlékeztek a Honfoglalás 1100. évfordulójáról. Annak ellenére, hogy a szlovák kormány részéről rendeletek és törvények születtek az emlékművek felállításának megakadályozására, a meglévők lebontására, a helyi közösségek (CSEMADOK szervezetek) és önkormányzatok bizonyoságot adtak önismeretükről, nemzeti öntudatból és elkötelezettségből. Történelmünket vállalni, őseink emlékét tisztelni szent kötelességünk. Ezzel a tudattal, kis és nagy ünnepségek, ünnepi szónoklatok, műsorok idézték a múltat, fájlalták a jelent, és adtak reményt a jövőre.

Az érsekújvári járás nagyrészt magyar településeinek templomaiban és kultúrházaiban ünnepeltek, emlékeztek. Emberek százai zarándokoltak Ópusztaszerre, hogy megcsodálják a Nemzeti Parkot. Kőbölkúton az önkormányzat több mint 2 millió korona értékű szabadtéri színpadot építtetett, melyet Makovecz Imre tervezett és avatott fel. A fából és nádból készült íj alakú színpadon *Őseinket felhozád* címmel járási rendezvényre került sor az évforduló alkalmából. Zuhogó esőben több mint ezer néző hallgatta meg Dobos László ünnepi beszédét, s nézte végig az 5 órás, igen színvonalas műsort.

Párkányban a millecentenáriumi ünnepségen Katona Tamás mondott ünnepi beszédet. Nánán az 1100 lakosú kisközségben emlékoszlopot avattak a templomkertben. Az ünnepi műsorban Dobos László MVSZ alelnök és Csáky Pál parlamenti képviselő szónokolt. Az emlékkereszt Kovács József esztergomi fafaragó munkája, s a rajta lévő bibliai felirat mindenkor hozzánk szól:

„Mondjátok a csüggedt szívűeknek: / Bátorság! Ne féljete!”

Sajnos a község azon kevesek közé tartozik, ahol a magyar polgármester nem támogatta a rendezvényt. Az ünnepséget a helyi Csemadok szervezte. Az évforduló alkalmából több faluban felavatták a falu címerét, zászlaját. A nagyszabású ünnepségeket az egyház és a helyi önkormányzatok közösen rendezték.

Honismereti táborok – 1996-ban

1. A CSEMADOK Érsekújvári Területi Választmánya harmadik alkalommal hirdetett néprajzi pályázatot a járás magyar iskolái részére. A pályázat témája volt: (1). Népi mondókák gyűjtése, (2). Hogyan ünnepelek szülőfalutokban a Honfoglalás 1100. évfordulóját? A koratavasszal kiírt pályázatra sajnos a járásban lévő 15 magyar alapiskolából csupán két iskola igazgatósága reagált. A nagykéri (a járás északi részéről) és a kéméndi (a Garam partjáról) iskolák diákjaihoz a táborban a párkányiak is csatlakoztak. A pályázati munkák között értékes gyűjtemények is akadtak. Az egyhetes táborban 16 gyerek vett részt Kőbőlkúton. Számukra a heti műsorból a legemlékezetesebb az ópusztaszeri kirándulás volt. Olyannyira hatással volt rájuk a Nemzeti Park, a körkép megtekintése, hogy a búcsúesten „honfoglalás a mi szemünkkel” címmel játszottak új honfoglalást. Mint minden évben most is megnézték a bényi kéttornyú templomot és rotundát. Az udvardi kálváriánál a polgármester Száraz József tartott ismeretterjesztő előadást. A tábori emlékkönyvben a résztvevő diákok szép és tartalmas élményekről számoltak be, s jövőre újra találkozni akarnak Kőbőlkúton. Jó lenne, ha – támogatók segítségével – újra gazdagodhatnának gyermekeink történelmi, honismereti ismeretekben – táborozás formájában. Szükséges ez annál is inkább, mert iskoláinkban egyre kevesebb időt hagynak a történelem, honismeret, néprajz tanítására. Az 1996. évi tábor támogatója az Illyés Alapítvány volt.

2. A Magyarok Világszövetsége közvetítésével 10 szlovákiai magyar diák vehetett részt egy erdélyi honismereti táborban, Székelyföldön. Az érsekújvári járás különböző falvaiból, iskoláiból válogatott kis és középiskolások megismerkedtek Székelyföld csodálatos tájaival, embereivel, történelmi, egyházi nevezetességeivel. A Csíksomlyói kálvária-hely, és templom megtekintése a Gyilkos tó, és Szent Anna tó legendás emlékhelyei csodás élményt nyújtottak számukra. Ők pedig a Garammenti kurtaszoknyás viseletben arattak nagy sikert Csíksomlyón, Domokos Pál Péter szobrának avatásán. Korondon megismerték a híres kerámia készítőit. Útban hazafelé Tamási Áron sírjánál helyezték el koszorújukat.

3. Ugyancsak a járás magyar iskoláiban tanuló 7–8. évfolyamos diákok részére hirdetett történelmi vetélkedőt a CSEMADOK Területi Választmánya, *Itt élned, halnod kell* címmel. A vetélkedőbe 7 iskola 33 diákja kapcsolódott be. A téma a honfoglalás volt, István király koráig. A meglepően jól felkészült versenyzők – tanáraik segítségével – magyarországi könyvtárak, illetve magánkönyvtárak anyagából gyarapították ismereteiket. Ezért is döntött úgy a rendezőszerv, hogy a könyvjutalmak mellett egynapos budapesti kirándulásra viszi a diákokat és tanáraikat, a parlament, a magyar királyi ereklyék megtekintése és a hadtörténeti múzeumba való látogatás nagy élményt adott a 14 éves gyerekeknek.

Dániel Erzsébet

A szlovákiai magyarság harca anyanyelvéért

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa az ország alkotmányának szellemét megszegve, 1996-ban meghozta az ország nemzetiségeit sértő, megalázó nyelvtörvényt. A törvény megsértése esetén kilátásba helyezték a többszázezer koronás büntetéseket, amelyek 1997. január 1-től érvényesek.

A Mátyusföldön lévő Nagymácséd község képviselőtestülete, példát mutatva a többi községnek, elsőként fogadta el azt az általános érvényű rendeletet, amelyben az alkotmányra hivatkozva a község területén a hivatalos érintkezésben megengedte a nemzetiségek nyelvének használatát. A hatalom felfigyelt ránk, és működésbe lépett a „független” ügyészség gépezete. Ügyészségi ellenőrzést kaptunk, és átvizsgálták az összes általános érvényű rendeletünket, majd a nyelvhasználatról szólót bekérték, kijelentve, hogy a további intézkedésig az ügygel a főügyész foglalkozik. Választ azóta se kaptunk, igaz május havában a járási ügyész kérésére képviselő testületi ülést hívott össze a polgármester, amely a zaklatás része

volt. Az ülésen az ügyész betegségre való hivatkozással, nem jelent meg a felháborodott képviselők szeme előtt.

Úgy hírlett, hogy a nyelvhasználatról szóló általános érvényű rendeletünket a szlovák parlament a törvény erejével érvénytelennek nyilvánítja. Azonban ezt nem merték megtenni, ugyanis fennállt annak a veszélye, hogy a községek jogorvoslásért az Alkotmánybírósághoz fordulnak, így a hatalom képviselői a nyári hónapokban már megbékéltek ezekkel a rendeletekkel, és azt kezdték beszélni, hogy nem kell Szlovákiának a nemzetiségek nyelvét szabályozó törvény, hisz ott vannak az általános érvényű rendeletek, amelyeket ők „megtűrnek”. Úgy gondoljuk, hogy ezek az általános érvényű rendeletek jelentik a szlovákiai magyar értelmiség második nagy győzelmét a nemzetgyűlölet felett, hisz az elsőt az alternatív oktatás megbukása jelentette. Tudjuk, hogy nehéz időket élünk, hisz indul az ütközet a harmadik síkon a kultúra síkján.

Őszintén remélem, hogy mi, Szlovákia „megtűrt”, lojális állampolgárai nem maradunk alul a harmadik síkon sem.

Az elmúlt időszak küzdelmeiből az a tanulság, hogy ha merünk, akkor nyerünk. Nem szabad csüggedni, hiszen az egész világ elítéli elnyomásunkat. Álljatok a küzdők sorába polgártársak és igazságos küzdelmetek újra meghozza a győzelem gyümölcseit.

Nosztek Ferenc

Nagy szakácsok – Nagyszakácsiban

Somogy megye nyugati felének közepén hosszan elnyúló szalagtelepülés a középkori Zakác, Kis-zakácsi, Külső-Szakácsi részekből alakult falu, Nagyszakácsi. Lakóinak száma mindössze 630, ám az utóbbi években néhány napra megtízszereződik, hogy szemtanúja legyen a település Mátyás-kori fényének, a hajdani királyi szakácsok nyomdokába lépő mai ingyenmesterek vetélkedésének. Önkormányzat, pedagógusok, helyi és messzire került lokálpatrióták, diákok és nyugdíjasok csinosítják a falut, a rendezvények színhelyeit, udvarokat; a szabadtéri kemence-múzeumot, falumúzeumot. A környék falvai sem tétlenek. „Faludvart” bérelnek s ott mutatják be terményeiket, ételeiket, boraikat – zenével, nótaszóval. A régi park öreg fái alatt csipkeverők, teknővájók dolgoznak, üllő és kalapács zaja hallik, hol izzó vasból formál rózsát a mester, papírt készít szitára merítve a nyomdász, lószerszámot a szíjgyártó. A vásári forgatagban barna, fehér öltözékben szerzetesek kéregetnek, királyi vadászok lovagolnak, udvarhölgyek pompáznak selyemben, bársonyban – a nyomokban járó királyi pár díszes kíséretként. A templomkertben reneszánsz zene, bent latin nyelvű szentmise, a túloldalon izzó parázson ökörsütés, szabadműzön illatozó bográcsok.

Talán ennyi is elég, hogy mindebből semmit se higgyen az Olvasó! Pedig a tizedét sem soroltam a látnivalóknak. A szemünk előtt készülő ételköltemények, hús- és tésztafélék, gyümölcstálak leírása meghaladja a szerző szakértelmét. Itt látni, kóstolni kell mindent, hogy hihessünk a szemünknek: 500 évet „fiatalodtunk”, a magyar állam utolsó sikeres évszázadának részesei vagyunk.

S hogy kik e hagyományteremtő jelen ősei? Kik eme háromnapos rendezvényt indukáló elődök? Kik voltak ama híres szakácsi szakácsok, akiknek ételét, italát bárhol nyugodtan fogyaszthatta Zsigmond, Mátyás, Ulászló? A tizedüket tizedelve sem sorolhatnánk fel őket. Ízelítőül csak a leghíresebb-leghírhedtebbekre vessünk egy pillantást.

Therpe Mihályt a nagy karrier csúcán törték össze – lányai... (1401). Nem tudni a részleteket, atya és hitvese azonban kitagadták őket, s a szülői kisnemesi curiát, földeket a Szakácsi melletti pálos kolostorra hagyták végrendeletükben. Ha lányaik fellebbeznének még ki is átkozták őket. Isten azonban nem fogadta el adományukat ily súlyos áron: „visszaküldte” egy fiúgyermekkel (az unokával). Az égi igazságtételt ugyan tudomásul vették a pálos-atyák, a fiút, Therpe Pétert azonban idővel megeskették, hogy a nagyapa végrendeletét (magtalan halála esetére) megerősíti. A múltó évtizedek lassan érlelték a pálosok reményeit s majd száz éves várakozás után (1495) kopogtattak Ulászlónál a birtokért. Aki azonban a

fürgébb, de távolibb rokonnak, a szintén szakács *Gondos János*nak mondott „igen”-t (dobzse). A ravasz birtokszerző több évig titkolta a csalárságot, közben végkielégítéssel nyugtatta meg Péter gyermektelen özvegyét. Zsigmond híres szakácsának unokája földrajzi névként élt még egy ideig a faluban.

A nagyok között is legnagyobb azonban *Weres György* királyi szakács. Már V. László idején is gazdag ember, ami a kismemesi környezetben alig érdem, hisz ez csak azok rovására történhetett. Földjüket potom pénzért, olykor szószerint fillérékért vásárolta fel Szakácsiban és Tapsonyban, mintegy 35 kistulajdonostól. A kényszer-eladók között számosan özvegyek, elhalt kismemesek árvái. A felvásárolt földeket bérbé adta egykori használóiknak, míg ő Budán a királyi konyhákat vezényelte. Az udvari aranyakért újabb és újabb birtokokat vásárolt Szakácsi mezővárosban és a szomszédos falvakban is. Eközben perben állt az eladókkal, akik azonban hiába vitatták – a királlyal a háta mögött – *Weres György* jogait. Rokonság, szomszédság alapján bizonygatta követeléseit néhány holdnyi szántóra, legelőre, halastavak felére-harmadára. Természetesen pernyertesként távozhatott. Csillaga az 1470-es évek legelején hanyatlak le. Az egykori eladók vagy utódaik egyszerűen elfoglalták (visszafoglalták!) birtokaikat, kivágták erdőit, elvitték a termést. A nyugdíjas szakácsot a király már nem védhette meg, maga pedig képtelen volt védelmezni szerzeményeit. Ekkor figyelt fel a jól bevált szakács gyakorlatra: a mezőváros mellett remetség 200 éve gyarapodó birtokainak biztonságára. A veszélyeztetett örökséget ugyanis a király (1351), vagy a rokonok elől számosan a szerzetes rendre hagyták, amely azután az utódoknak adta művelésre egyházi tized fejében. Így megmenekültek a földesúri függés sérelmeitől, a lányok nem lettek földönfutóká. *Weres György* először saját ősei lelki üdvéért ajánlott fel kisebb cserjést birtokaiból heti egy miséért. Később tucatnyi curia, szántó, rét szerepel adománylistáján. Ám a „fűszer”, sem hiányzik a kolostornak tett adományból. Kiköti ugyanis, hogy „ha gyermekei születnének” – az egészet 10 forinton visszaválthatják!

Önmagát s a szerzeteseket is becsapta ezzel. Öregkorában várt gyermekei születésére s az összeharcsolt birtokok őrzésére az Égieket akarta felsorakoztatni, mindössze 10 forintért. Az egykori eladókat azonban már semmilyen tekintély sem állította meg. A szenyéri várnagy ismételen kirabolta a települést., *Weres György* fogadott testvérét pedig agyonverték a szomszéd faluban. Lelki üdvéért újólag földet ad a pálosoknak, a falu (mezőváros) saját egyháza viszont többedmagával kiközösíti őt az Egyházból. Ez égi és földi reménytelenség úgy tűnik, házasságba torkollt: özvegyét említik utoljára a szakácsi oklevelek, amelyekben a közemlékezet őrzi még a nagy birtokszerző egykori létét földrajzi névként. Hanyatló csillagát az új nap fénye, *Gondos János* királyi szakács homályosította el.

A millicentenáriumot ünneplő ország e talpalatnyi földjén az egykori mezőváros néhány napig sikert idézett a régmúlt századokból, erőt merítve a holnaphoz, az újabb 1100 évhez, reményt, példát adva jelennek, utókorunk.

Dr. Gál József

Egykori üvegcsűr emlékei a Huta-Réten

A Bükkfennsík nyugati peremén, változatos hegyekkel övezett völgyben, az egykori keskeny nyomtávú erdészeti vasútvonal mentén helyezkedik el a Huta-Rét, ahol valaha üvegcsűr működött, melyben üveget gyártottak. Tőle Dél-Keletre emelkedik Hutabérc a maga 900 m-es magasságával a „Bükk kilencszázasok” tagja. Huta-Rét ipari tevékenységre alkalmas völgy, a Háromkúti és a Sövénykúti források vizével, a Hutabérci erdő hamuzsír előállítására alkalmas akkori faállományával – üveghuta működését feltételezi.

A Huta elnevezés kohót, kemencét jelent, mely lehet erckohó is. A Bükkben és Zemplénben sok Huta elnevezésű településsel, községgel találkozunk, melyek nevüket mind üveghutájukról kapták. A Bükkben: Óhuta (Bükkszentlászló), Újhuta (Bükkszentkereszt), Répás-huta s a Gyertyánvölgyi üveghuta. A Zemplénben: Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta, Háromhuta, Óhuta, Középhuta és Újhuta.

A Huta-Réti volt üvegcsűr kutatását 1996. június 3-án kezdtük el Ákos fiammal – aki kémia-biológia tanár, az ÖKO-Kör Baráti Kör elnöke – a helyszín kínálta lehetőségek alapján. Próbaásásokat végeztünk a logikailag lehetséges pontokon. Olyan, emberi kézzel hordott dombokat kezdtünk megbontani, melyek feltételezhetően nem geológiai eredetűek. Az első ilyen kiemelkedő dombban egy volt mészégető kemence nyomait találtuk. Tovább kutatva tekintetünk egy autóúttal kettévágott dombra esett. A szerencse kedvezett, mert az első ásónyomok által előkerült leletek arra engedtek következtetni, hogy üveghuta hulladéktárolójára bukkantunk.

Nagy örömmel mélyítettük a kutató árkot, és alig két ásónyomra sok fahamu került elő, faszénmaradékokkal tarkítva, melyek az olvasztókemencéből kerültek ki. A fahamu rétegeken fordult elő, egy rész földréteggel elválasztva. Kb. 60 cm-es mélységtől lefelé már üvegtörmelékek kerültek elő, bizonyítékul, hogy a közelben üvegolvasztó kemence működött. Az üvegcserepek között voltak sík darabok, hajlított kivitelűek, különböző színűek és színtelenek. Találtunk kéket, sárgát, barnát, a zöld változatait, melyek nem külsőleg festettek, hanem már az olvadékban színezett üvegcserepek voltak. Így feltételezhető volt, hogy a gyártók rendelkeztek színező oxidokkal, melyek általában német, osztrák és lengyel területekről voltak beszerezhetőek.

A színjászó üvegcserepek utalnak a felhasznált homok (kvarc) kémiai összetételére, vagyis a SiO_2 tartalom mellett milyen mennyiségű volt a vasoxid tartalom az Fe_2O_3 ami az üveget sárgászöldre, az FeO pedig zöldeskékre színezi. A talált törmelékek között mindkét szín előfordul.

A színtelen üvegcserepek pedig arra engednek következtetni, hogy az üveg színtelenítési technológiája ismert volt.

Nem sikerült az ott dolgozott emberek helyben tartózkodásukhoz szükséges épületmaradványokat felfedezni, pedig a helyben lakásra a kemence folyamatos fűtéséhez szükség volt.

Az üveggyártáshoz nélkülözhetetlen volt alapanyaga a homok (kvarc), mely általában föllelhető volt az üveghuták közelében, a föld mélyében, folyók, tavak medrében, vagy források üregeiben. Huta-Réten feltevésém szerint a homokot a közelben lévő Háromkúti és Sövénykúti forrásokból nyerték. A Magyarországon található homokok többségükben sok vasoxidot tartalmaznak, melyből megolvasztásuk után zöldszínű üveget kapnak, ami lehet sárgászöld vagy kékeszöld színű.

Egy másik fontos alapanyaga a hamuzsír, melyet a fa hamujából állítottak elő, kémiai neve káliumcarbonát (K_2CO_3). Ezért ha megfigyeljük az üveghuták, üveggyárak több száz évvel ezelőtti helyeit, erdőborította vidékeken jöttek létre: Dunántúlon, Felvidéken és Erdélyben. Az eddigi kutatások során a három területen 106 üveghutát tudtak felfedezni. Az utolsó ilyen üveghuta – és általa létrejött település – a Bükkben, a Gyertyánvölgyben volt, amely 1896-ban teljesen megszűnt és vele együtt a Bükkben a csaknem 200 évig fennállt üveggyártás is.

Kutatásunk talán legnagyobb eredménye, hogy több mint 200 év után kézzelfogható bizonyítékokhoz jutottunk és behatárolható lett az akkori üveghuta létezésének helyszíne. A talált leletek bevonulhatnak a legújabb kori kutatások emlékei közé.

Balogh Sándor

Bencés emléktábla-avatás Pápán

Az Ezeréves a magyarországi iskola évforduló tiszteletére a pápai bencés öregdiákok közadakozásából 1996. október 6-án emléktáblát avattak egykori iskolájuk főbejáratának falán. Az ízlésesen, művészi kivitelben elkészített tábla anyaga márvány, a bencés címer tűzzománc, herendi mesterek munkája.

1806-tól az iskolák államosításáig 1948-ig bencés tanárok tanítottak itt, ezen kívül a Dunántúl hét gimnáziumában. Az emléktábla leleplezése jó alkalom volt arra, hogy az iskola

egykori, immár 60 éven felüli diákjai emlékezzenek legkiválóbb tanáraikra, akiket a sors az államosítás után éppúgy szétszórt, mint a diákokat. 142 év alatt itt tanított *Vaszary Kolos*, a későbbi hercegprímás, *Kelemen Krizosztom* pannonhalmi főapát, *Legányi Norbert* és *Réthei Prikkel Marián* a kitűnő nyelvész és néprajztudós, akinek A magyarság táncai című könyve alapvető mű. De említhetnek kiváló diákokat is: ebben az iskolában tanult az 1812/13. évben *Deák Ferenc*, itt járt középiskolába *Pethő Sándor* a Magyar Nemzet alapító szerkesztője, és itt volt diák *Sulyok Dezső*, a Koalíciós idők Kisgazda-, majd Szabadság-párti politikusa.

Az emléktábla avatásra sok pápai bencés öregdiák eljött határainkon innen és túlról.

Tungli Gyula

Honismereti tanácskozás a Partiumban¹

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, valamint a Kriza János Néprajzi Társaság rendszeresen foglalkozik hagyományainkkal, évente megtartják konferenciáikat, illetve vándorgyűléseiket. Mivel mindkét szervezet érdeklődik a másik munkája iránt, 1996 októberében összekötötték találkozójukat, s Bihar-diószegen gyűltek össze.

Diószeg jellegzetes érmelléki település. Első említése 1278-ból származik, amikor a Gutkled nembeli Drug fia, Péter tornyot építtetett itt magának. Azonban a vár élete rövidre szabott, 1310-ben Borsa Kopasz nádor lerombolta. Újabb fontos esemény 1551-ben történt, amikor Fráter György Erdély sorsáról folytatott itt tárgyalásokat. 1604. október 15-én pedig az Álmosd és Diószeg között lezajlott csatával indul a Bocskai-szabadságharc. S az sem elhanyagolható, hogy a XVIII. században már nyomda működött itt. De megfordult erre gróf Széchenyi István is. A világhírű érmelléki borokat – melyből 1871-ben még a kínai császár is rendelt – a Zichy grófoknak köszönhető ez a vidék. Ezt a sokat ígérő szőlőkulturát semmisítette meg a filoxerajárvány.

A község lakosainak száma szinte állandónak mondható e században: hatezeröttszáz körül mozog. Csupán összetétele változik. A valamikor szintiszta magyar községet most felerészben magyarok lakják, a többi román, roma és egyéb nemzetiségűek teszik ki.

A Partiumi Honismereti és Néprajzi Konferencia első napjának helyszíne a történelmi hátterű Bihar-diószeg, a helyi termelőszövetkezet épülete, ahol a konferencia plenáris ülései zajlottak. Miután üdvözölte a megjelenteket *Dukrét Géza*, az Erdélyi Kárpát Egyesület országos és a PBMEB elnöke, ismertette a szervezet tevékenységét. A Bizottság 1993-ban alakult. Feladatának tekinti műemlékeink és emlékhelyeink feltárását, felleltározását.

Balogh Ferenc kolozsvári építészmérnök, *Balogh Edgár* fia, a *Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság* elnöke, a tájházak létesítésének hiányát részletezte. Pozitív példaként említette a csernakeresztúri tájházat. Az Aradról érkezett *Pávai Gyula* városa szobrainól tartott kiselőadást. Szomorúan állapította meg, hogy a régi rendszer eltüntette a közterekről a magyar múlttal is rendelkező műalkotásokat. *Pálkovács István* az Árpád-kori Temesvár történetét körvonalazta, abból az időből, amikor mint vár működött csupán.

Vajda Sándor Borosjenő múltjáról beszélt. A településen mintegy 89 százalékban románok laknak, működik a gyengeelméjű gyermekek és ifjak részére egy intézet, mely valamikor kastély volt. *Péter I. Zoltántól* többet megtudhattunk a Nagyvárad melletti Püspökfürdő múltjáról. Kialakulásához Szent László-legendája is kötődik, mely szerint a nagy király lova megbotlott itt egy kőben, így fakadtak hévforrásai. 1221-ben említették először. A török rombolás után Benkovich püspök hozatta rendbe. Négy aktív forrását a múlt században egy földrengés betemette, tavat hozva létre. *Vencel Márton* (Nagyvárad) a Püspökfürdő élővilágáról tartott előadást.

Tavaszi Hajnal írása a Barátkai missziós telep történetét taglalta. *Kovács Géza* Kézművészeti és Bánságban a XIX. században címmel tartott előadást, majd *Magyari Etelka* rövidfilmje következett, mely Arad környékének Árpád-kori szakrális emlékeiről szólt. A délelőtti utolsó

¹ A cikk a *Bihari Napló* 1996. november 6-i számában megjelent írás rövidített változata (*Szerk.*).

felsőalálója *Hajdú-Moharos József* volt, aki Magyarországról a Balaton Akadémia részéről a Lóczy Lajos munkacsoport tevékenységét ecsetelte.

Antal Bélától megtudhattuk, hogy Biharpüspököt hiába keresnénk a térképen, 1906 óta nem szerepel külön településként. A nagykárolyi *Benedek Zoltán* az Érmellékről szóló könyvét ismertette. *Bessenyei István* sarmasági lelkész Árpád település tanyavilágát mutatta be. *Dukrét Géza* Siter, bihari falu történetének felelevenítése után utolsó előadóként *Béres József* köszöntötte a hallgatóságot. Ámulattal figyeltük a régi vásáros hangulatot teremtő dalokkal, rablótörténettel kísért előadását.

Felrázta az elcsigázott társaságot a fiatalokból álló, *Szömörce* népi táncegyüttes. A hat éve működő diószegi csoport mezősegi, széki és kalotaszegi táncaikkal igencsak felverték a terem porát. Este a vendégeket a készséges diószegi lakosok szállásolták el, meleg vacsorával és fűtött szobákkal várva őket.

Másnap az előadások a közeli *Székelyhídon* folytatódtak.

Aki nem ismerte eddig a mezőváros múltját, az *Wilhelm Júliától* szinte mindent megtudhatott. Már a legrégebb időtől kezdve lakott település, a XI. században katonai feladatokkal megbízott székelyek szállásterülete lett, ebből ered a neve is. 1241 előtt királyi adományként a Gutkeledek birtokába került. A tatárjárás elpusztította. Majd a XV. században átszállt a Zólyomi-családra, s városi rangra emelték. 1460-ban várépítési jogot kapott. I. Rákóczi György idején fejedelmi birtok. A vasvári béke megpecsételi a vár sorsát, lerombolják. A XVIII. századtól a Dietrichsteinek kezébe kerül, akik svábokat is telepítenek ide. A XIX. század gyors polgári fejlődést jelentett, aminek a kommunista rendszer vetett véget.

Fazekas Loránd szatmári tanár partiumi területek magyar néprajzi műhelyeivel foglalkozott, és ismertette a Partium 14 néprajzi tájegységét. *Magyari Etelka* dolgozatában foglalkozott Arad és Temesvár környékének helységnév-magyarozó mondáival. Hat éve dolgozik ezen, s még így is töredékes, mert az anyagok több nyelven érkeznek hozzá, s nehéz a feldolgozásuk. Megtudhattuk a Debrecenből érkezett *Dénes Zoltántól* azt is, hogy többek között olyan szakrális helyekkel rendelkezünk, mint Világos vagy az aradi vértanúk helye. *Szabó László*, aki Szolnokról jött, az együttélés milyenségét kutatta a vegyes etnikumú Fekete-Körös völgyében.

Görbe István szatmári magyar szakos tanár felelevenítette Pintye Gligor nevű betyár alakját. *Dánielisz Endre* nagyszalontai tanár az emberi élet nagy eseményeihez kapcsolódó táncszokásokat ismertette. Megtudhattuk, hogy kézfogókor, a lakodalom előtti csíгатészta-csináláskor, esküvőkön és kereszteléskor, fonóban hogyan és milyen táncot jártak, mi volt az illendőség. *Juhász Viktor* ma is élő hagyományra világított rá, az ottani fazekasságra. Hajdanán fekete-fehér színű edények kerültek ki a révi fazekasok kezéből, ma a mázas kerámia a divat. Az előadások sorozatát *Dukrét Géza* zárta a síteri ülőrokkához kapcsolódó népszokásokkal. Valamikor jelentős eseménynek számított a fonóba járás, amely alkalmat adott a falu fiataljainak társasági életére.

Ebéd előtt megcsodálhattuk a közelben lévő református templomot *Gavrucza Tibor* lelkész kíséretében. Büszkén mutogatta a felújításkor előkerült kőcímert, festett ajtómaradványt s a hajdani faldiszeket. Aztán a halászmúzeumot tekintettük meg. *Wilhelm Sándor* kalauzolta a társaságot a hálók, csapdák, halászeszközök között, melyeknek elnevezése ismeretlenül cseng a mai ember fülében. Nem kis fáradságba került a gyűjtemény létrehozása. Szinte minden darab odakerüléséhez külön történet kapcsolódik.

Vasárnap a tanácskozás résztvevői szilágysági műemlékeket látogattak meg.

Első állomás *Szilágysomlyó*, ahol a romos állapotban lévő Báthori-vár kapuján sétáltunk át. A bejárat boltozata már életveszélyes, a Báthoriak címeréből is letört egy darab. A valamikori vár helyét most park foglalja el, s csupán néhány falrész és bástya látható, azok is elhanyagolt, romos állapotban, szemétkerakó helynek használva.

Következő állomás a Kraszna bal partján fekvő kisközség, *Somogyújlak*. Az út mentén a házak közvetlenül a hegy lábánál épültek, olyan érzést teremtve, mintha magából a hegyből nőttek volna ki. A templomcska domb tetején emelkedik, amelyet csak gyalogszettel lehet megközelíteni. Története, forrásadatai hiányában, alig ismert. Egyesek úgy tartják, hogy a 1045-ben kitört Vata-féle lázadás leverésének emlékét jelzi. Levéltári adatok szerint azonban

jóval a tatárjárás után keletkezett, s építője Móric nevezetű birtokos lehetett. A templom ablakai magukon hordozzák a román kor minden jegyét, azonban felépítése jellegzetesen gótikus. Érdekessége, hogy kettős falú. S az oldalak felső részében hosszú folyosó vonul végig, melyre keskeny lépcső vezet fel. Olyannyira szűk, hogy csupán egy ember fér el rajta. Fentről keskeny, könyöklő ablakocskák nyílnak a templomtérbe. Innen hallgathatták valamikor az apácák a misét. Az is érdekessége a templomnak, hogy tornya egészen a csücsig üreges, s reneszánsz stílusban épült ablakok díszítik. Harangja külön haranglábon található.

Ezután *Boér Klára* tanárnő házához sétáltunk át, aki sorra bemutatta szöttes-gyűjteményét, amit hosszú évek során szedett össze a Szilágyságot járva. Láthattunk halottas kendőt, derékaljat és kispárnává alakított kendővéget.

Nem sokkal később már a *Kraszna* református templomának kazettás mennyezetét csodálhatta mindenki, amit *Pataki Asztalos István* festett 1736-ban. A motívumok között található teve, tengeri holló, oroszlán, ugyanakkor bibliai eseményeket is pingált az alkotó. A 318 kazettát virágmotívumok és figurális ábrázolások díszítik. *Kraszna* viszonylag korán áttért a református hitre. A templom építési ideje a XIV. század végére, a késő gótika korára tehető.

Majd az utolsó állomás következett, *Szilágynagyfalu*. Már a legrégebbi időkben is lakott település, s első említése a Várad Regestrumban 1213-ban *Villa Nog* néven történik. A középkorban megyeszékhely szerepét töltötte be, s *Kraszna* megye gyűléseit is itt tartotta. A XV. században került a *Losonczy Bánffy*-család tulajdonába. Ők alapítják a pálos kolostort. A református egyház az 1570-es években szerveződik.

Házigazdánk, *Major Miklós* tanár az iskolába irányította a társaságot, ahol a tanári kar fogadott. *Posta Rozália* és *Farkas Klára* tanárnők bemutatták a szöttes-gyűjteményt, melyben a múlt századtól napjainkig található asztalterítők, kendők, vőfélykendők. Az ízletes ebéd után a hit házában megtekintésére is sor került, amit a világtalálkozóra újíttak fel. A templom alatt feltáratlanul egy kriptá is rejtőzik.

Dunkrét Géza, a találkozó fő szervezője szerint a rendezvény jól sikerült, eredeti, autentikus kutatások eredményeit mutatták be a két szervezet tagjai. Mindenki többéves munkáját tárta a konferencia elé. Külön köszönet illeti rendezvényünk támogatóit, a községek lakóit, akik az őszi betakarítás sűrű teendői ellenére befogadták és ellátták a résztvevőket.

Bodnár Gyöngyi

Köszöntjük a 90 éves Boross Zoltánt

Boross Zoltán édesapja Hajdú megyéből Földesről került a Felvidékre, miután a debreceni jogakadémiát – amikor Ady Endre is ott tanult – elvégezte. Először Barsba, Aranyosmarótra, majd Gömörbe Rimaszécsre került járásbírónak, ahol az ifjabb Boross Zoltán 1906. október 25-én született. Az ifjú Boross középiskolásként „Batyiba” (Rimaszombat) került. Ott lett cserkész, de a pozsonyi Komensky egyetemen teljesedett ki kapcsolata a felvidéki magyar ifjúság regös mozgalmával, a Szent György körrel, amiben a Prágában tanuló Balogh Edgár vezetése alatt egyesítették a csehszlovákiai magyar regöscserkész csapatokat. A regösök írásainak a Scherer Lajos losonci gimnáziumi tanár szerkesztette Mi Lapunk adott megjelenési lehetőséget, ott láthatjuk Boross Zoltán első versét is 1926-ból.

A szlovák nacionalisták kitették Scherer Lajost az állásából. A Szent György körből, az időközben – történetesen éppen a feledi Boross házban – Sarlóvá alakult mozgalom vezetői kötelességüknek érezték, hogy segítsenek szerkesztőjükön, aki talán éppen miattuk került bajba. Kihallgatást kérték Masaryk csehszlovák köztársasági elnöktől, ki a legnagyobb meglepetésükre fogadta őket. Balogh Edgár, Terebessy János és Boross Zoltán fiatalságukból fakadó naiv önbizalma pillanatnyilag elérte, hogy Scherer Lajos Losoncon visszakapja az állását. Millió koronás ígéretet kaptak egy a magyar kultúrát is támogató kisebbségi intézet felállítására. Közbenjárásuk eredményeként a szlovákokhoz hasonlóan azontúl a magyar iskolák tanulói is ingyenes iskolatejhez jutottak.

Regösjárásaikon a magyar lakta Felvidék, illetve Kárpátalja falvaiban igyekeztek felmérni a kisebbségi lét minél sokoldalúbb formáit. Boross Zoltán Istók Jánossal járta be 1926 nyarán a gömöri barkóság falvait néprajzi és szociográfiai adatgyűjtés szándékával, így Serke, Simonyi, Péterfala, Gesztete, Almágy és Sőreg községekből szereztek a mindennapi lét küzdelmeiről felbecsülhetetlen tapasztalatokat. E munka jegyében három magyar író vált tudatosan példaképükké: Ady Endre, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond. Móricz Zsigmond egyenesen az ő számukra közölte a Mi Lapunkban Gyalogolni jó című írását. Természetes, hogy nem csak olvasták és elemezték írásait, hanem a személyes találkozás minden előnyével is élni akartak, Móricz Zsigmondot meghívták egy felvidéki látogatásra. Móricz Zsigmond 1927 áprilisi felvidéki körútján 10-én érkezett Feledre, innen kezdve a körút gömöri állomásain Boross Zoltán volt hű kísérője, aki a Levélféle Móricz Zsigmondhoz című Ady verssel köszöntötte.

Boross Zoltán ma Debrecenben él, s nem kis büszkeséggel mutatja azt a bőr pamlagot, melyen valamikor Mikszáth üldögélt, majd Móricz Zsigmond is jól érezte magát – náluk, Feleden. Boross Zoltán földesi elődei közül az egyiknek felesége Zemplén megyéből származott és Pallagi ősökkel is büszkélkedhetett. „Móricz Zsigmondnak egy alkalommal eldicsekedtem közös atyafisági eredetünkről, hiszen az ő egyik őse szintén a Pallaghy családból, Zemplénből származott.”

Az 1930-as évek közepén a Sarlósok mozgalmát Csehszlovákiában betiltották, előzőleg pedig Magyarországon is nemkívánatos személyeknek nyilvánították őket. Boross Zoltán ifjúkori elveihez és emlékeihez ragaszkodva továbbra is kapcsolatot tartott egykori Sarlós társaival és gyűjtötte, nyomtatásban megjelent írásaikat.

Feledi otthonuk az „Öregház” – amit Györy Dezső is megénekelte – édesanyja öröksége, kinek felmenői közt a Vécseyeket is láthatjuk, ezen a réven az aradi vértanú Vécsey Károly honvédtábornoknak gyerekkori kedvenc tartózkodási helye volt. A családot itt érte Felvidék magyarlakta részének a hazához való visszatérése. Édesapja ápolni és felújítani kívánván szülőhelyével való kapcsolatait; Földes és Feled testvérközségi viszonyt létesített.¹ Az ifjú Boross Zoltán izgalmas napoknak nézett elébe, a Sarlóban való részvétele miatt hadbíróság elé állították, szerencsés kapcsolatainak köszönhetően azonban ügye felmentéssel végződött, sőt még a csehszlovák hadseregben kapott zászlós rangját is igazolták.²

¹ A testvérközségi viszony felvételéről szóló megállapodást mind a két község főbírája aláírta, s a községi képviselőtestület elfogadta.

² M. kir. miskolci 7. honvéd kerületi parancsnokság. 17.934. szám. Eln. szü. Oszt. T.–1942.

A háború utolsó szakaszában Boross Zoltánnak is mundért kellett öltenie, jogi végzettségének köszönhetően hadbíró főhadnagyként szolgált. Az úgynevezett felszabadulás az újjászervezett Csehszlovák államban, a Felvidék milliós magyarságának az üldöztetés hosszú keserves éveit hozta. Elég volt, hogy ha valaki 1938-ban a bevonuló magyar honvédeket virággal köszöntötte, vagy valamilyen pozíciót, tisztséget vállalt az elkövetkezett hat évben, hogy az új hódítók háborús bűnössé nyilvánítsák. Több tízezer magyar került a háborús bűnösök listájára pusztán nemzetiségük miatt.³ Természetesen dr. Boross Zoltán is háborús bűnössé nyilvánítva került börtönbe, a családját: feleségét és két apró gyermekét kivették a határra, ott hetekig egy tyúkol volt a szállásuk.

Az erőszakosan kimódolt csehszlovák–magyar lakosságcsereének több volt Sarlóssal együtt Boross Zoltán is egyik magyar meghatalmazottja lett. A magyarlakta Felvidéket hat körzetre osztották, ő a rimaszombati érdekvédelmi hivatalt vezette, a körzetek munkáját a Pozsonyban székelő Jócsik Lajos (Sarlós, részt vett az 1943. évi szárszói találkozón) fogta össze. A lakosságcsere lezárta, 1949 nyarán szüleit a feledi Öregházban hátrahagyva, Boross Zoltánt és családját is áttelepítették Földesre, a nagyszülei házába,⁴ ahol annak idején a Világos alól menekülő Jókai Mór néhány napra enyhet adó szállásra lett.⁵ Boross Zoltán a magyar kormány tisztviselőjének számított, így áttelepülésekor szinte mindent magával vihetett, néhány kisebb csomag elhozásával még másokon is segíthetett. Hatalmas gyűjteményét a lakosságcsereéről az 1970-es évek elején közvetítettem a gyulai levéltárba, magam megelégedtem a másodpéldányokkal, illetve az eredetiek másolatával.⁶ Ugyancsak hiánytalanul Földesre került a Sarlóra vonatkozó óriási gyűjteménye, melyet szintén a hetvenes években közvetítettem a debreceni Déri Múzeum irodalmi gyűjteményébe.⁷

Ifjúkorában nagyszüleit látogatva Boross Zoltán gyakran járt Földesen, most feleleveníti a régi kapcsolatokat. „A magyar költészet leggyönyörűbb sorait mormolom – „Elhull a virág, eliramlik az élet –, a földesi Tisza kúria dűledező falai előtt találok magam. Emlékezetes ház, 1949 nyarán itt találkoztam utoljára Karácsony Sándor egyetemi tanárral, teológussal, íróval, a magyar élet egyik kimagasló egyéniségével. Fialat gyerekkoromban ismertem meg Földesen, diákjaival ott szorongott a templom karzatján, gomblyukában a cserkész lilimos jelvény, a hóna alatt a zsoltár és egy Ady kötet. Évek során eltávolodtunk egymástól, de tudtunk útjainkról. Könyveit nekem a miskolci Királyfalvy Könyvkereskedés szállította, majd felszabadulás után megküldte A magyar demokráciáról szóló nagy feltűnést keltő írását. Ki volt Sándor bácsi, mi volt az általa propagált és azóta is „sandrizmus”-nak nevezett világnézeti irány? Istenes szocializmus, egyben demokratikus szocializmus. Az istenhitet és a tudatot Istenben tartja elsődlegesnek, az anyag sorrendileg a tudatot követi. Reformálni akarja magát a kálvinista egyházat, nem a liturgiát, de az egyház belső demokráciáját, ahonét az urak kirekesztették a népet és a pantallósok, basaparasztok és nagyiparosok ültek a presbiteri székben, de a templombajárás az urak szerint csak „az alsóbb néposztálybeliek vallásos életének formái”. Minden könyvet elolvas, mindegyik könyvről véleményt alkot, egy demokráta és egy biblikus ember szemüvegén keresztül. Megismeri alkotóink közül a valódi értékeket, hiányolja azonban mindenütt az evangélium szellemét.

Karácsony Sándor három éve halott. Utolsó találkozásunk alkalmával konok hallgatással jelezte, hogy a magyar demokrácia az önkény vakvágányára lett átállítva. Ekkor már elefántózisra oly mértékű volt, hogy a Tisza-lakban nem tudta csak egy öreg dívány befogadni. Magával megbékülve, a világgal meghasonolva várta a halált. Én beszéltem, szentségeltem, átkozódtam. Ő hallgatott. Az egykor roppant nagy hatású professzorra ma már – három év múltán – alig emlékeznek. A „sandrizmust” törölték a világ elhajló bal-urait.”⁸

³ Feledről hat személyt nyilvánítottak háborús bűnössé a csehszlovák hatóságok a magyarok számára kreált törvények alapján, ebből négy személy az 5. §. szerint úgynevezett kis háborús bűnös volt, ezen a listán szerepelt dr. Boross Zoltán.

⁴ A felvidéki magyarság szolgálatában. Interjú dr. Boross Zoltánnal, készítette: *Molnár Imre*. Gömör Néprajza XXXIII. Debrecen, 1992. 137–192. old.

⁵ *Karacs Zsigmond*: Jókai adalékok Földesről. Irodalomtörténeti Közlemények 1981. 1. sz. 59. old.

⁶ Ennek az anyagnak az alapján készült 1986-ban *Lázár István* egyetemi szakdolgozata, címe: Magyar–Csehszlovák viszony 1944–1949. ELTE BTK.

⁷ *Karacs Zsigmond*: A Sarló a helytörténet vonzásában. Múzeumi Kurir 1979. 31. sz. 12. old.

⁸ *Boross Zoltán* naplójegyzetei. 1953. szeptember végén

A földesi Boross ház a rokonság menedéke, velük élt apósa, Éles Géza is, a legnagyobb hazai szükségpénzgyűjtő, volt diósgyőri polgármester. Ott keresik fel az áttelepített Sarlósok: Vass László, Bólya Lajos, Jócsik Lajos pedig igen sokszor meglátogatja, az államtitkárságból kikopva Boross Zoltánnal együtt a talajerő gazdálkodásban keresnek új lehetőségeket. Egyik földesi tartózkodása idején felkeresik a harmadik faluba, Nagyrábéra áttelepített Scherer Lajost, a losonci Mi Lapunk egykori szerkesztőjét. „Szent öregek! Ma Jócsik Lajossal átmentünk Nagyrábéra, ahol mozgalmunk »szent örege« Scherer Lajos bácsi lakik. Nyolcvanát már betöltötte, süket, alig lát. Naplót vezet, verseket ír, szomorú klapanciákat. Alig ismer ránk. Mikor felfedjük magunkat, elsírja magát. »Hát nem feledkeztek meg rólam?« Órákat töltünk együtt, fülébe gyónjuk a múltat és a vigasztalást. Átadja nekem a losonci »Phönix« páholy jegyzőkönyveit. Itt marad örökre irataim között. Örök emlék. Több lapban olvasom egykori előadásai rövid ismertetését. Mindenből kifosztották 1945-ben. Egy szál ruhában eresztették útnak, kiverték ősi otthonából. Mindezt megírja naplójában, ami most Márfynénál, lányánál van megőrzésben. Sarlóról írt jegyzeteimben sokat beszélek erről a találkozásról és ennek a nagy nevelőnek szomorú sorsát híven igyekeztem megörökíteni. Lajossal könnyezve veszünk búcsút Öregüinktől. Bevégeztetett. »Stille und fröhlich« mondja Thomas Mann. Így távoznak.⁹

Az 1948-as fordulat után Rákosiéknek már a Sarlósok sem voltak szalonképesek, rövid időre Boross Zoltán is börtönbe került. 1958-ban Debrecenbe költözött a családjával, sokáig visszavonultan élt. Az 1960-as évek végén, már több mint egy évtizedes földesi hagyományfeltáró foglalatosságom során hozzá is eljutottam. Akkor láttam, milyen hatalmas anyaggal rendelkezik. Hosszú beszélgetéseink után, feladta addigi remete életét, kinyílt a világra. A Sarló gyűjtemény bekerülésével, a mai napig munkatársa a debreceni Irodalmi Múzeumnak.

Karacs Zsigmond

A 85 esztendő Berczki Imre köszöntése

A Honismeret Szerkesztőbizottsága is köszönti az ünnepeltet, és gratulál neki abból az alkalomból, hogy 1996-ban megkapta a legkiválóbb önkéntes néprajzi gyűjtők számára alapított Sebestyén Gyula Emlékérmét. (Szerk.)

Berczki Imre immár hat évtizede gyűjti Dévaványa és a Nagy-Sárrét hagyományait, régészeti, történeti és néprajzi emlékeit. Munkássága nyomán a Kossuth utcai lakás a történettudományok egyik sárréti végvárává vált. Falai között a legnehezebb időkben is menekédék lett a múlt minden enyészete ítélt darabja, s ha az erre vetődő kutató ide belépett, kosztra, kvártélyra és a területet legjobban ismerő kalauzra lett.

Berczki Imre 1912. február 11-én született Dévaványán. A hagyományokat még hűen őrző család, a rendszeresen tartott fonókák, tanyázások alkalmával hallott dallamok, régi történetek már gyermekkorában nagy hatással voltak rá. A kisújszállási gimnázium elvégzése után 1931-ben mint történelem-földrajz szakos hallgató került a debreceni egyetemre. Hamarosan az egy évvel korábban megnyílt Déri Múzeum büvkörébe került. Sajat bevállása szerint előbb iratkozott be a múzeum könyvtárába, mint az egyetemre.

A rendszeres vasárnapi múzeumlátogatások, s a tudós igazgató, Ecsedey István színes előadásai tovább mélyítették néprajzi érdeklődését. A professzor ösztönzésére végezte első néprajzi gyűjtését Dévaványán. A népelet múltja mellett a régészet is élénken foglalkoztatta. A múzeum régészének, Sóregi Jánosnak rendszeresen szolgáltatta be a ványai földmunkák során felszínre került régészeti leleteket.

1939-ben Budapestre kerülve Győrffy István táj- és népkutató csapatához csatlakozott. Bár a nagy néprajztudóssal való kapcsolata Győrffy hirtelen halála miatt csupán néhány hónapig tarthatott, mégis egy életre meghatározó élményt jelentett. A Táj- és Népkutató Intézet nya-

⁹ Boross Zoltán naplójegyzetei 1955. szeptember 21.

ranta megrendezett kutatótáborai pedig jó alkalmat nyújtottak a néprajzi gyűjtés módszereinek alapos elsajátításához.

1941 nyarán már saját doktori értekezéséhez gyűjti a ványai Ecseg pusztá pásztoréletének hagyományait, de disszertációjának megvédésére csak a háború után kerülhetett sor. Mint tanár előbb a Dunántúl távoli városaiban, majd Budapesten a Lónyai utcai gimnáziumban szolgált. A sok nélkülözésben és a háború borzalmában megroppant egészsége azonban nem teszi alkalmassá a tanári hivatás folytatására. Kéri korai nyugdíjazását.

Talán különös fintora a sorsnak, hogy éppen e súlyos betegség járult hozzá egy gazdag életmű kiteljesedéséhez. A korai nyugdíjazás lehetőséget adott Bereczki Imre számára, hogy szeretett szülőföldjére visszatérjen, s egész életét a Nagy-Sárrét kutatásának szentelhesse. Bár a kommunista éra nemzetellenes művelődéspolitikája nem kedvezett a hagyományápolásnak, bár a helyi hatalmasságok minden követ megmozgattak, hogy munkáját akadályozzák, bár minden nap meg kellett küzdeni a gyanakvással és az értetlenséggel, ő mégis egyre eltökéltebben mentette a még menthető. Felesége személyében önzetlen barátra és hűséges munkatársra lelt. Együtt vállalták az askkétikus életvitelt, hogy szerény jövedelmüket is a múzeum ügyének szolgálatába állíthassák.

Ma már elgondolni is borzasztó, hogy az évtizedek alatt tudományos alapossággal összegyűjtött régi iratok, fényképek, szellemi és tárgyi néprajzi emlékek, a sok ezer régészeti lelet mind-mind elkallódott vagy megsemmisült volna e lázas, önzetlen igyekezet nélkül. Az pedig fel sem mérhető, hogy mivel gyarapodhatott volna még gazdag múltunk emlékeinek e tárháza, ha csupán minimális erkölcsi és anyagi támogatás övezte volna ezt a tevékenységet.

Bereczki Imre kétségtelenül mélyen bevészte nevét a Sárrét kutatástörténetének képzeletbeli kőtáblájába. Munkásságát mégis évtizedeken át közöny és gyanakvás övezte. Éppen ezért szembetűnő és örömteli változás, hogy az elmúlt esztendőekben mind a szülőföld, mind a néprajzi szakma elismerte munkásságát. 1995. május 18-án, a múzeumok világnapja alkalmából a Dévaványai Kulturális és Hagyományőrző Egyesület tagjai az egyesület tiszteletbeli örökös tagjává választották, augusztus 20-án pedig Dévaványa Nagyközség Önkormányzata az újonnan alapított „Dévaványáért” emléklapakkal tüntette ki. A legfontosabb szakmai elismerést az jelentette számára, amikor 1996. július 11-én a Magyar Néprajzi Társaság elnökétől átvehette a Sebestyén Gyula Emlékérmét.

Lapozgatom a kis múzeum vendégkönyvét, s megakad szemem az egyik utolsó bejegyzésen, mely csupán néhány hete került ide egy budapesti könyvkiadó főszerkesztőjének tollából: „*A fáklya akkor is világít, ha fényét nem használja látásra senki. Ez a fény, Imre bácsi fáklyafénye, a szív, a lélek mélyéből táplálkozik és melegíti is azokat, akik ebben a kihűlő világban benyitnak hozzá egy-két emberi szóra. Isten óvja a mécseset!*”

Mit lehet ehhez hozzátenni? Úgy legyen!

Hajdú József

Dr. Misóczki Lajos 60 éves

Misóczki Lajos a hazai helytörténetírás és a történelemtanítás egyik kiválósága 60 évvel ezelőtt, 1936. június 4-én született a Heves megyei Visontán. Elemi és középiskolai tanulmányait Dorogházán, Gyöngyösön és Salgótarjánban végezte. Édesapja példáját követve a pedagógus hivatást választotta: az 1954–1957 közötti években Egerben szerzett magyar-történelem szakos általános iskolai tanári diplomát, majd 1967-ban ez ELTE Bölcsészettudományi Karán középiskolai tanári oklevelet.

1957-től 1961-ig az egyik gyöngyösi általános iskolában tanított, majd 1962-től 1965-ig a Városi Tanács népművelési felügyelője volt. Nevéhez fűződik a Gyöngyösi Szüret című rendezvény megszervezése.

1965-től 1974-ig előbb a III. számú, majd a VI. számú helyi általános iskolában tanított. Az utóbbinak egy ideig igazgató-helyettese is volt. 1974-től 1989-ig a Gödöllői Agrártudományi Egyetem helyi Főiskolai Karának oktatója volt. Ebben az évben került az egri főiskola Történettudományi Tanszékére docensi állásba, majd főiskolai tanár lett. 1986-ban kandidátusi fokozatot szerzett.

Mindenkori tanári feladatai rendkívül lelkiismeretes, alapos ellátásán kívül történelmi, honismereti kutatásokat is végzett, különös tekintettel kedvenc városára, Gyöngyös és Heves megye történetére. Mint történetíró jellemzi a rendkívüli alaposág, adatgazdagság, megbízhatóság, a néha már szinte, a jó értelemben vett kínos pedantéria.

Helytörténeti kutatásaival párhuzamosan tanárként már kezdettől fogva szervezett minden szinten történelmi, illetve honismereti szakkört. Ezt a nemes kezdeményezést folytatta az egri főiskolán is. Az itt működő honismereti köre országos hírű, sőt néhány szomszédos régióban is ismerik őket, hisz hallgatóival megfordult Erdélyben, a Vajdaságban, Szlovákiában, a Kárpátalján.

Külön kell szólnom tudományos publikációiról. Az elmúlt négy évtizedben több könyv, száznál több tudományos dolgozat, s ez utóbbinál még több történelmi publicisztikai írás került ki keze alól. Már eddigi munkássága többszáz bibliográfiai tételt tesz ki. Közülük néhány fontosabbnak ítélt írását emelem ki.

1981-ben jelent meg az Egri Múzeum Évkönyvében a gyöngyösi műemlékkönyvtárról írott dolgozata. 1988-ban hagyta el a sajtót A filoxéra-vész a Gyöngyös-visontai borvidéken. 1992-ben publikálta Adatok Gyöngyös és a Mátra idegenforgalmához 1918-ig című dolgozatát az Egri Múzeum Évkönyvében. E mű egy nagyobb kutatási program része. A Széchenyi évforduló inspirálta gróf Széchenyi István emléke Heves megyében című tanulmányát 1993-ban. Ennek a dolgozatnak sommázatát annak idején a Honismeret is közölte.

A hatodik X-et átlépő Misóczki Lajosnak a több évtizedes barátság jogán kívánok további eredményekben gazdag tanári és kutatói éveket, s ehhez jó egészséget, s az eddigiekhez hasonló szorgalmat és kitartást.

Dr. Szecskó Károly

Kiosztották a Kisteleki-alapítvány díjait. A szegedi Somogyi-könyvtárban az alapítvány névadójának, Kisteleki Edének (1861–1931) születése 135. évfordulóján, kiosztották a várostörténeti pályázat díját és jutalmait. A 40 000 Ft-os díjat Heka László A bunyevácok (dalmaták) Szeged életében című dolgozatával nyerte. Jutalmat kapott Komoly Pál (Egyházi és állami anyakönyvek vezetése Szegeden), Lisztes László (A szegedi Tűz című folyóirat története és repertórium), dr. Agócsi János (Szeged gazdaságtörténeti kronológiája 1950–1974) és dr. Szilvási Csaba (Kisteleki Ede költészete). Az alapítvány bírálóbizottsága az 1998. évi pályázatra hamarosan kiírja fölhívását.

KÖNYVESPOLC

Újjáéledt a Magyar Népművészet kiadványsorozat

Köszöntjük a 75 esztendő szerzőit! (Szerk.)

A Néprajzi Múzeum méltán híres, mind szakmai, mind tipográfiai tekintetben kiváló kiadványsorozata, a *Magyar Népművészet*, a magyar néprajztudomány klasszikusainak (Bátyk Zsigmond, György István, Viski Károly, Gönyey Sándor stb.) korában és közreműködésével 1924-ben indult meg. Első számként *Bátyk Zsigmond*: Rábaközi hímzések I. című munkája jelent meg. Az első szám minden akadályt, gátló körülményt leküzdő sikere arra készítette a Néprajzi Múzeumot, hogy 1924–1926-ban, tehát három év alatt, további 11 számot jelentessenek meg. És ekkor, 1926-ban, a XII. kötet megjelenése után, váratlanul, kissé érthetetlenül is két évtizedes kiesés, hallgatás következett. A későbbiek során ezt a törést többen a közelgő, a Néprajzi Múzeum által jó előre észlelt gazdasági világválsággal magyarázták.

A XIII. kötet (Gönyey Sándor: Drávaszögi hímzések) 1944-ben jelent meg, nyilvánvalóan rossz időpontban. Nem is lett folytatása; újabb hosszú, ezúttal hétéves hallgatás következett. A XIV. kötet (Dajaszásziné Dietz Vilma: Borsod megyei régi keresztiszes hímzések) 1951-ben látott napvilágot. Ez az időpont minden látszat ellenére jónak mutatkozott, mert négy termékeny év következett, a Magyar Népművészet megjelenése szempontjából. 1951–1955 között, gyors egymásutánban jelentek meg a sorozat XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XX. és XXI. kötetei, mintha be akarták volna hozni a lemaradásokat. Azonban a XXI. számként megjelent *Román János*: Sárospataki kerámia című munkája után egy hűján negyven évről kellett eltelnie a következő, a XXII. kötet megjelenéséig (1944).

Ez a szünet már arra mutatott, hogy a méltán nagy hírű, reprezentatív kiállítású, színvonalas szakmaiságot képviselő sorozatnak vége. Úgy tűnt, hogy a Magyar Népművészet megszűnésébe minden illetékes szervezet, intézmény, valamint kutató, szakember, kiadó belenyugodott, a sorozat folytatása végleg lekerült a napirendről. Ezt a vélekedést erősítette az a körülmény is, hogy a néprajzi érdeklődés fokozódásával párhuzamosan a helyi – területi, vagy legújabbban regionális (megyei) könyvkiadás – néprajzi – és ezen belül népművészeti munkák megjelentetése is – erőteljesen megosztotta a publikációs tevékenységet. Számos vidéki múzeumi, városi, megyei népművészeti kiadványról tudunk ezekből az évekből; több olyanról is, amelyeknek ebben a reprezentatív sorozatban kellett volna megjelennie.

A Magyar Népművészet című sorozat 1994-ben indult újra. A Kiadványsorozat XXII. és az 1995-ben megjelent XXIII. kötete is a Néprajzi Múzeum

kiadványa. Változás ezen a téren az, hogy a kiadást támogatók neveit is feltüntetik a belső címlap verzióján: „A kiadvány a Magyar Köztársaság Országgyűlése, a Nemzeti Kulturális Alap Népművészeti Kollégiuma és a Néprajzi Múzeum Barátainak Köre Egyesület támogatásával jelent meg.” Az sem közömbös, hogy ezek alatt a sorok alatt a következő olvasható: „A gyűjtőmunkát támogatta a Csehszlovákiai Magyar Kultúraért Alapítvány.”

Az újraindított sorozat első, szám szerint a XXII. kötete 1994 végén jelent meg. *Kocsis Aranka*: Zoboraljai hímzések című, gazdagon illusztrált (részben színes) kötetéről van szó. *Kocsis Aranka* a kérdésre vonatkozó előzetes gyűjtések anyagának, illetve irodalmának alapos ismeretében munkájának anyagát az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján gyűjtötte. Minden vonatkozásban alapos, részletekbe menően pontos munkát végzett. Kötetének értékes részét jelentik *Arany A. László* viseletfotói. Anyagát több szempont szerint csoportosította és mutatta be. *Bevezetés* után (amely a Zobor-vidék, Zoboralja meghatározásából, lakosságának rövid ismertetéséből és a Zoboralján élt, itt járt, dolgozott etnográfusokról szóló megemlékezésből áll, *Vászonhímzések* fejezetcím alatt, mindjárt ezt a nagyon népszerű hímzésfajtát ismertet. A következő fejezet címe arra utal, hogy az itt elmondottak egyfajta hímzés fajtáról, hímzéséstechnikáról szólnak: *Lyukhímzések*. A harmadik fejezet egy *Hímzésgyűjtemény* keretében a különböző díszítőmotívumokat mutatja be: *Öltések*, *Apró minták* és *Vászonhímzések* alcímeken. Ezután a hímzéseket földrajzilag határozza meg. Külön szól a *Délkeleti falvak*, a *Hegy mezei falvak* és a *Víz mezei falvak* vászonhímzéseiről. A *Lyukhímzésekről* Arany A. László hagyatékában lévő lyukhímzéses darabok alapján foglalja össze mondanivalóját. A kötet tudományos hitelét nagyban emeli az *adatközlők* adatolt felsorolása, valamint a rövidegsége ellenére is jó *irodalomjegyzék*. A kötet felhasználását, beépülését a nemzetközi tudományosságba szlovák-, német- és angol nyelvű *összefoglalói* segítik elő.

A kötet fontos szakmunka és így jelentősége nemcsak abból áll, hogy az újraindított Magyar Népművészet első kötete. Kár, hogy nem korábban jelent meg, mert szorosan kapcsolódva a Palóckutatáshoz és a Gömörkutatáshoz, mindkét kutatást gazdagíthatta volna.

Az újraindított *Magyar Népművészet* második, XXIII. kötete, az 1995 elején, voltaképpen az előző kötettel egyidőben megjelent *Kardalus János*: Székely festett bútorok című munkája volt. Ahogy *K. Csilléry Klára* előszavából megtudjuk Kardalus munkája 1982-ben már megjelent magyar és román nyelven Csíkszeredában, a Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Hargita Megyei Irányítóközpontja kiadásában. A jelen kiadás mind szövegében, mind tárgyi és képanyagában lényegesen bővített, javított munka. A javításra,

kiegészítésre már csak azért is szükség volt, mert ugyanebben a tárgykörben közben több feldolgozás is napvilágot látott. A sok cikken, kisebb-nagyobb tanulmányon kívül ezúttal csak a *Kocsi Márta–Csomor Lajos: Festett bútorok a Székelyföldön* című munkát (Bp. 1982.) említjük.

A most megjelent Kardalus-féle feldolgozás is valahogy visszautal az e téren és ezen tárgykörben is egyszerre kezdetnek és összegezésnek is tekinthető *Malonyay-féle*, 1909-ben készült és 1985-ben reprint kiadásban újra megjelentetett *A magyar nép művészete II. kötetére, amely A Székelyföldi, a csángó és a torokói magyar nép művészete* alcímet viselte. Kardalus Malonyay mellett elsősorban *K. Csilléry Klára* két nagyszabású összefoglalását forgatta (A magyar nép bútorai. Bp. 1972. és A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. Bp. 1982.) A székelyföldi bútorkészítő központok közül a vargyasi vált legismertebbé. Nem kis mértékben *Kós Károly* széles körben elterjedt monográfiája következtében (A vargyasi festett bútor. Kolozsvár, 1972.).

Kardalus most megjelent összefoglalásának az az érdeme, hogy „a virágos bútor” meghatározásán túl (a festett bútorok díszítése, a használt festékek, a festett bútorok elterjedése és a bútorformák-szerkezeti elemek és ezek díszeti alapján) sorra veszi a székelyföldi bútorkészítő-bútorfestő központokat és röviden ismerteti történetüket, jellemző tevékenységüket. Így kerül sor Abásfalva, Agyagfalva, Bogárfalva, Csátószeg, Csehétfalva, Csikánfalva, Csikmenasz, Csikszentdomokos I-II., Csikszenttamás, Derzs, Fítód, Gyergyószárhegy, Gyergyóújfalu, Homoródalmás I., Homoródalmás II., Korond, Lövéte, Parajd, Gyergyócsoma falva bútorművészetének, bútorfestésének bemutatására. Kardalus a bútorfestő központok felsorolásánál és ismertetésénél megjegyezte, hogy „Vargyasi ismertetésétől szándékosan tekintettünk el, mivel Kós Károly 1972-ben külön kötetet szentelt a községben működött jelentős alkotóknak”.

Kardalus munkájának értékét nemcsak a teljességre való törekvés adja meg, hanem az is, hogy a nagy anyagban végzett évtizedes gyűjtő-kutatómunkája eredményeként sikerült bizonyos díszítménytípusokat egymástól elkülönítenie és ezek elterjedését követve történetileg is tagolni a székelyföldi festett bútorkészítő központok tevékenységét. Kardalus eredményeit *K. Csilléry Klára* előszavában így összegezte: „Kardalus Jánosnak végül is sikerült elhatárolnia az egyes stíluscsoportokat: alcsiki, felcsiki, gyimesi, gyergyói, Homoród menti, Udvarhely vidéki és derzsi irányzatot különböztetve meg, miközben húsz XIX. századi és néhány XX. századi hagyományos stílusban dolgozó bútorfestő mesternek a tevékenységét rögzítette.”

A Magyar Népművészet XXIII. köteteként megjelent egyszerű feldolgozást rövid, igazán csak a leglényegesebbekre kiterő irodalomjegyzék zárja. A kötethez járuló német-, angol- és román nyelvű összefoglalások pedig jelentős mértékben hozzájárulnak a magyar népművészet külföldi – mind szakkörökben, mind pedig az érdeklődők sorában – megismeréséhez, megszeretéséhez.

Talán mondanunk sem kell, hogy a két újrakezdő egyszerű munka után nagy várakozással tekintünk a sorozat következő kötetei elé.

Dankó Imre

CSÁKY IMRE:

A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII-XIX. században

Utóbbi évtizedekben megelégnünk az érdeklődés a címerek iránt, hazánkban is. Régi jelképek felújítása és új címerek megjelenése magával hozta a heraldikai irodalom gyarapodását is. De a nem kifejezetten heraldikai munkákban is megjelennek a címerábrázolások. Nélkülük nehezebben megismerhető az adott kor vagy terület sajátos valósága.

Csáky Imre honvéd százados, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tanára. Könyve szélesebb ismeretanyagot ad, mint amit a cím ígér. Több mint 60 oldalas első része heraldikai tankönyvet pótol. 363 fekete-fehér címerrajz és szövegvégkép mutatja be az általános címertant, főleg a szabályos címerek megszerkesztését elősegítő címertudomány és címerművészet elemeit magyar nemesi családok címereiből válogatva. Megismerteti az olvasót a címerjog alapjaival, bemutatja a címer alkotórészeit, a címerpajzs fajtáit, arra is kitérve, hogyan kell megszerkeszteni a különböző alakú címerpajzsokat. Mivel több emberöltő óta nem jelent meg a pajzsszerkesztés „technikáját” bemutató munka, ezáltal Csáky Imre könyve a címereket alkotó művészek nélkülözhetetlen segítőtársa lesz! Hadtörténet iránt érdeklődők üdvözölhetik a különböző korokban Magyarországon használt pajzsok, sisakok, zászlók legjellegzetesebb darabjait is.

Külön fejezet foglalkozik a megyerendszer kialakulásával s a vármegyék címerhasználatával. Mivel itt különböző nézetek csatáznak egymással, a szerző ismerteti ezeket. Hivataltörténetileg nagyon fontos ez a rész! Érdekes, hogy a XVI. századig nem volt minden megyének pecsétje, a tisztviselők saját családi címerüket használták hivatali ténykedésük során. Erről meggyőződhetünk a könyv legerjedelmesebb, harmadik részét olvasva (A vármegyék címertáblái), amely voltaiképpen egy album, ahol megtalálhatók a XVIII-XIX. századi magyar állam vármegyéinek színes címertáblái, melyek ilyen formában még nem kerültek nyilvánosságra. A szerző következetesen ragaszkodott az eredetileg adományozott címerpajzs formájához, színehez is, ha azok oklevelekben, a Királyi Könyvekben vagy kancelláriai iratokban fellelhetőek voltak. Amennyiben nem, úgy a címeres megyei pecsétet, illetve levéltári anyagokat vette alapul. Történeti kitekintéssel ellátott szabatos címerleírások tartoznak a megyei címerekhez és kisméretű térkép az adott vármegye földrajzi fekvésének feltüntetésével. Utóbbi jól egybevethető a fejezetet bevezető nagyméretű színes térképpel, amely a XIX. századi Magyarország jelentősebb településeit a megyehatárokkal együtt tartalmazza.

71 színes címerkép vezet végig a történelmi Magyarországon, szinte honismereti lexikont kapunk megyei bontásban. Utal a megyét alkotó területi egységekre, a jelentősebb történelmi eseményekre. Tükröződnek a címerben a megye egykori gazdasági feltételei is. Már egyik legkorábbi – 1498. évi – címeradományozáskor Somogy megye szőlővenyigét átfogó, könyökben behajlított férfikart emelt pajzsára, három szőlőlevéllel és két szőlőfürttel. Ezek már II. Ulászló oklevele szerint a föld termékenységét és a bor bőségét voltak hivatva jelképezni. Feltehetően ugyanez okból jelenik meg a szőlő újabb megyei címerekben is. Pl. Baranya, Bereg, Heves, Küküld, Kolozs, Szilagy, Torontál, Ugocsa. Tükröződik a természeti-gazdasági környezet esetleges megváltozása is. Heves megye címerén a szájában kigyózt tartó gólya a vele közben egyesült Külső-Szolnok megye címerrajzán is ott van, de a gólya lába alól eltűnt a hal, helyébe mocsári káka és sás került, jobb lába pedig az említett szőlőfürtöt tartja. Következtethetünk ebből a nagyobb vizek XIX. századi eltűnésére, a szőlőművelés fellendülésére a török kiűzése után. Sok címer utal gabonatermelésre, kalász formájában: Békés, Bihar, Szabolcs, Ung. Ippal nem találkozunk archaikus megyecímereken, bányászat is ritka (Krassó-Szörény és Máramaros). Ugyanott a méhkaptár és gyógyforrás is megjelenik. Erdőgazdálkodás jele a makk (Szilagy, Veszprém).

A múlt századi, erősen közjogi szemléletnek megfelelően politikai viszonyok is befolyásolhatják a címert. Beszterce-Naszód vármegye 1876-os címerének baloldali pajzsán helyet kap a Romulus és Remus szoptató farkas, Mars hadisten, pajzsán a megújuló római virtusra utaló kezdőbetűkkel. A Kárpátok csúcsán pedig a román címerből kölcsönzött sas áll. Barátságos gesztusok azok a román nemzetiség felől!

Viharos történelmünk és a honvédelem elsődlegessége miatt a megyei címerek többsége ábrázol katonát, tartalmaz fegyvert, esetleg harci jelenetet. Turóc vármegye pajzsán pl. a kard egy vértől csöpögő török fejet szúr át. Jól tanulmányozhatók régi egyenruhák Temes és Udvarhely megye hátór-ábrázolásain. Kolozs vármegye Marsot, a háború istenét állította a címerpajzs baljára, Pallas Athéné párijaként. Dicső haditettre emlékezett Hajdú megye címerében a felkelő nap, a hajnali Álmosd-nál vívott csata visszfényeként. Torda-Aranyos vármegye címere Szent László csatájához fűződő legendát örökít meg. Erdő, bástya ábrázolás is gyakori. (Arad, Gömör, Vas, Veszprém, Szilagy, Varasd), hiszen nálunk a kultúra minden megjelenési formáit falakkal kellett védeni!

Feldolgozott 71 megyéjének többsége ma nem tartozik Magyarországhoz. Közülük 8 alkotja a ma már független Horvátországot, Lika-Krbava vármegye címerében is megjelenik a vörös-ezüst horvát kocka. De Modrus-Fiume vármegye Szeverinnel egyesített pajzsának baloldali is, ahol horgony és egy piros-fehér-zöld zászlós hajó utal a hajdani magyar tengermellékre.

Katonás pontosság és filológusi alaposág ötvöződik a könyvben, amelyet jegyzetanyag és bibli-

ográfia egészít ki. A jelkép visszahat a szimbolizált tárgyra is. Megyei címereink megismerése a honismeretet és ezáltal a hazaszeretetet erősíti! (Corvina, Bp. 1995.)

Róbert Péter

Újszászy Kálmán emlékkönyv

E szépen megformált, bámulatosan gazdag tartalmú kötetet lapozgatva akaratlanul is az jut eszembe először, hogy ezekben a napokban lesz kilencvennegyedik esztendeje, hogy – micsoda véletlen – jelenlegi budapesti lakásomtól alig néhány sarokra, a Józsefvárosban, s ott is a József utcában született Újszászy Kálmán, aki középiskoláit a belvárosi Markó utcai gimnáziumban végezte. 19 évesen került Sárospatakra, s ettől a várostól, a Református Kollégiumtól nem is tudott elszakadni élete végéig. Választott hazája lett Zemplén és Sárospatak, s az évtizedek során mintegy a város élő jelképévé nőtt. Mint ahogy a szintén józsefvárosi építész-műteremből induló Kós Károly Kalotaszegi és Erdély jelképe lett.

A Kazinczy Ferenc Társaság, amelynek tiszteletbeli tagja volt Újszászy Kálmán, 1995-ben 7. évkönyvét az előző esztendőben elhunyt professzor emlékének szentelte. A Szabad Tér Kiadó, s mindenekelőtt a jelen kötet kiadását gondozó Koltay Gábor érdeme, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság Széphalom című évkönyv-sorozatának 8. köteteként az emlékezés-tisztelegés még nagyobb teret kapott. A két kötet együttes terjedelme így csaknem 1100 oldal. Míg a 7. kötet Újszászy Kálmán emlékére írott, különféle, igen szerteágazó témakörű tanulmányokat tartalmaz, addig a 8. kötet, az Emlékkönyv fele Újszászy Kálmán írásait közli, Szellem és világnézet, Magyarágismeret és falumunka, Ifjúság és népfőiskola, Utak és kincsek, Sárospatak és öröksége alfejezetekbe tagoltan. Az ezt megelőző Ember és szerep című egységbe Újszászy Kálmán önéletrajzi írásai, interjúk és levelek, s a bibliográfia (nyomatásban megjelent művek és írásbeli hagyatéka) került. A Számadás és tanúságtétel részfejezetei: Érték és mérték, Emlék és vallomás, Ünnepek és köszöntés, Búcsúvétel és hitvallás, végül az utószavak (Kováts Dániel magyar és Balassa Iván angol nyelvű utószava) zárják a kötetet.

Jelen ismertetés nem vállalkozhat arra, hogy akár csak a tanulmányok címeit felsorolja, még kevésbé akár csak néhány szavas tartalmi kivonatokban történő ismertetésükre, hiszen az jóval meghaladná a rendelkezésünkre álló terjedelmi kereteket. Célunk nem lehet más, mint az olvasók érdeklődésének felkeltése, hogy megismerjenek egy életművet, magatartásformát, egy sajátosan református iskolavárost. A református jelzöt hangsúlyoznunk kell, hiszen Újszászy Kálmán a sárospataki Református Teológia professzora volt 1951-ig, s mikor a diktatúra erőszakkal bezáratta a Teológiát, majd megszüntette a Református Gimnáziumot is. Négy évtizeden keresztül az egyház kezelésében egyedül megmaradt Tudományos Gyűjteményeket szolgálta minden erejével, – haláláig. Nyomatott életműve látszólag nem nagy,

a kisebb írásai elérték háromszáz nyomtatott oldalon, s talán legjelentősebb önálló kötete, *A filu* száz oldalas (hasonmás kiadásban jelentette meg a Kazinczy Ferenc Társaság 1992-ben, tisztelgésül a professzor 90. születésnapjára). Újszászy Kálmán nem tartozott a humán értelmiségnek abba a csoportjába, amely minden lehetőséget megragad annak érdekében, hogy írhasson, s írásait minél nagyobb számban (és terjedelemben) megjelenesse, s abban lelje örömét, hogyan sokasodnak kötetei a polcokon. Tanár volt mindenekelőtt. Oktatni és nevelni akart, s tudott. S ezt tette inkább élőszóval, mintsem leírt betűk garmadáival. Ahogy megszervezte a Faluszemináriumot, a leendő református lelkészeket a falu tanulmányozására, megismerésére ösztönözte, az korszakos jelentőségű. A gyűjtött anyag ma is ott szunnyad (szerencsére rendezetten, biztonságban) a Sárospataki Református Kollégium Adattárában, s felfedezésre vár. Bár ő szerényen elhárította a nagy szavakat a dokumentumok értékét illetően, bizony időszerű lenne az anyag megismertetése (tematikus katalógus formájában és válogatott részek közzététele). A megújuló helytörténetírás sem igen hasznosította a pótolhatatlan értékű leírásokat, képeket s egyéb dokumentumokat, sőt tárgyi anyagot.

A Tiszáninnen Református Egyházkerület példátlan határozottsággal állt ellen a diktatúrának akkor, amikor megtörték a katolikusok, evangélikusok, s a többi református egyházkerület ellenállását is. Az intézmények megszüntetését így végül csak úgy tudták kieroszakolni, hogy megszüntették az egész egyházkerületet, amely a kommunisztákkal kollaboráló kérszéges tiszántúli püspök olvasztott bele tartományába. A helyzet csak 1956 után rendeződött.

A Teológia megszüntetésével tanárai egzisztencia nélkül maradtak, s kényszerből az ország más részére távoztak. Újszászy Kálmán azonban maradt, s a Nagykönyvtár őrzője, gyarapítója lett. Mellette a múzeum is kiteljesedett, amelyben elvülhetetlen szerepet játszik a professzor felesége, a fáradhatatlan Deák Ilona.

Újszászy Kálmán a Nagykönyvtárba és a levéltárba igyekezett menteni 1945-től kezdve azt a kulturális-történeti dokumentum-kincset, ami nélküle elkallódott, megsemmisült volna. A számok önmagukban is beszédesek: 1920-ban a Nagykönyvtár 60 ezer, 1945-ben 77 ezer kötetet számlált, s 1980-ban már csaknem 270 ezerre nőtt. Beszerzésre alig volt pénz a könyvtárnak, de a bel- és külföldi adományozóknak köszönhetően hatalmas mennyiségben áramlott a könyv Patakra, jelezve azt, hogy a református magyar értelmiség ha nyíltan nem is állhatott ki Patak mellett, ebben a formában juttatta kifejeződése ragaszkodását.

Ha már nem lehetett tanszéke, nem oktathatott sem teológusokat, még kevésbé középiskolásokat, megtalálta a másfajta oktatási módszert. Az ország minden tájáról a Nagykönyvtárba és a múzeumba seregleg érdeklődőknek mutatta meg a kincseket, s a várost, a fiatal kutatóknak a mentora lett, szelíd határozottsággal vezette őket a tudomány birodalmában. Koltay Gábornak jelen kötetben először közölt, 1987-ben készült interjújában

találó jellemzését adja az 1945 utáni életműnek: „Beteljesedni látszik mindaz a sokrétű erőfeszítés, amely az elmúlt közel fél évszázadban az Ön nevéhez fűződik, hiszen mindez az Ön gyűjteményének élén kifejtett tevékenységére, főgondnoki szervezőmunkájára épül. Mindez a Patakhoz, a pataki szellemhez kitartóan hűséges emberek, munkatársak, egykori pataki diákok áldozatos erőfeszítése nélkül sohasem valósulhatna meg. Akármennyi dollár is érkezne ide, mégsem lehetne mire építeni, ha Ön a »Három fátylam ég« gondolatkörének szellemében a hit, a haza és az emberiség hármasságát egységét rendkívüli aprómunkával a gyakorlatban nem valósította volna meg a pataki iskola történetének egyik legnehezebb, félévszázados időszakában.” A Professzor természetes egyszerűséggel fogalmazta meg életművének lényegét: „... a világ legtermészetesebb dolgának tartottam, hogy szüntelen, szívós, kitartó munkával ennek a szellemnek a szolgálatába szegődtem. Soha életemben semmit sem hagytam félbe... Hálát adok a Gondviselésnek, hogy erőt és egészséget adott ahhoz, hogy ezt a munkát szép csendben elvégezhettem...”

Az amerikai magyarság életét dokumentáló hatalmas könyv, sajtó és egyéb anyag megszerzése, több amerikai új eredményeképpen új gyűjtemény alapját vetette meg. Az épületet kinőtt könyvtár új részleggel való gyarapodása, a Repositorium megépítése, a Cs. Szabó-könyvtár idekerülése, a református gimnázium újbóli megnyitása, majd a Teológiai Akadémia visszaállítása, s a rendszerváltás öröme is megadatott Újszászy Kálmánnak késő öregkorában.

Amilyen kicsiny, aprótermetű ember volt, olyan erő és akarat lakozott benne. Lezárt, kerek életművet hagyott maga után, amikor 92 esztendősen kivitték abba a sárospataki református temetőbe, amelynek történetéről, nevezetes halottairól egyik utolsó művét írta (jelen kötetben is újraközölték). Az sem akármilyen gesztus, hogy nem kívánta sírját koszorúkkal és virágokkal elborítani, hanem az erre szánt összeget a tisztelők koszorúmegváltás címén a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány számlájára fizették be, s a temető rendbehozására fordították.

Koltay Gábornak, s a szerkesztő Kovács Dánielnek csak hálásak lehetünk, hogy ez az Emlékönyv megjelenhetett. Sok-sok fényképe, a kedves rajzok sokunk számára megkönnyítik felidézni Kálmán Bátyánk emlékét, s akik eddig személyesen nem ismerték, azoknak is kedves ismerősvé válik. (Szabad Tér. Budapest-Sárospatak, 1996.)

Csorba Csaba

DR. UNGER EMIL – MAGYAR ZOLTÁN: Egy pesti polgárcsalád története

Aki egy család több évszázados történetének megírására vállalkozik, a források hiányos voltát s összegyűjtésük nehézségeit tapasztalhatja. Különösen érvényes ez abban az esetben, ha a család tagjai nem foglaltak el előkelő helyet a társadalmi hierarchiában, így a hivatalok, a hatóságok nem,

vagy igen csekély mértékben érdeklődtek irántuk. Tetteikről, nyilatkozataikról csak akkor készültek iratok, ha összeütközésbe kerültek a büntető hatalommal. Vagyonukat pedig csak egy-egy családi tragédia alkalmával vették leltárba, amikor a kis-korú árvák érdekeit igyekeztek megvédeni.

Mivel a levéltárakban esetleg fellelhető ilyen és hasonló források alapján csak igen hézagosan rekonstruálható bármilyen családörténet, szinte elengedhetetlen, hogy a források köre kiegészüljön naplókkal, gazdasági jellegű feljegyzésekkel, levelekkel, a családon belül nemzedékről-nemzedékre örökített, írásba sohasem foglalt történetekkel, féltve őrzött tárgyi emlékekkel. Olyan, a „privát szférához” tartozó, alkalmaslag azonban történeti forrásként is kiaknázható családi emléknanyaggal tehát, melyet azok tudnak összegyűjteni és értelmezni, akik fontosnak tartják saját családjuk történetének megírását. Ha ez a szándék kellő szorgalommal s a múlt átélésének képességével párosul, olyan kiváló munka szülehet, amelyet Unger Emil és Magyar Zoltán „Egy pesti polgárcsalád története” címmel 1995-ben közreadott. Külön érdekessége a könyv születésének, hogy a két szerző csaknem két évtizeddel előzött egymástól függetlenül kezdte el a maga családja történetének kutatását, míg végül a közös őstől származó „Unger ág” és „Magyar ág” egy-egy képviselőjének egy irányba mutató törekvései e könyvnek a lapjain találkoztak.

Az 1730-as években Pinkafőről Budapestre települt közös ős, Unger Benedek kovácmester történetével indul a családörténet, s tart mindmáig: a szerzők a saját életrajzokról is beszámolnak. Ennek a két és fél évszázados „személyes történelemnek” a részletei természetesen nem férnek bele egy recenzióba, néhány mondatban mégis hasznos lesz felidézni a rokoni összefüggéseket s a család karrierjét. A beköltözött ős a céhes világban nem szokatlan „érdekházassággal” alapozta meg egzisztenciáját: egy kovácmester idősödő özvegyét vette feleségül. Így szerzett műhelyt, pesti polgárjogot, s hamarosan házakat is vásárolt. Nem ettől az özvegytől, hanem második házasságból született Antal és Ferenc, akik apjuk foglalkozását folytatták.

Antal családja volt a szerencsésebb a vagyonszerzésben, s a társadalmi ranglétrán való emelkedésben. Maga Antal több bérházzal rendelkezett, külföldi utazásokat tett. Gyermekei közül Antal fia, elsősorban szerencsésen alakuló ingatlanvásárlásainak köszönhetően, már nagypolgári életmódot ért el. Felesége az építész Pollack Mihály testvére volt; lányai, fiai értelmiségi pályára léptek. A szerzők közös őse, Ferenc, szintén ingatlanvásárlásokkal gyarapította vagyonát, ha nem is olyan gyors ütemben, mint testvére. De az ő fiai és vejei is értelmiségi foglalkozásúak voltak. A lányok például Erkel Ferenc testvéreinek mentek férjhez, így az egyik ág története Gyulán is folytatódott. Az Ungerek és a Magyarok eltávolodása egyébként egy „császárhű” Ferenc és egy „magyar érzelmű”, a családi nevét is megmagyarosító Gyula nevű testvérpár 1861-es osztozkodásakor, pereskedésekor következett be: a két fiú olyannyira eltávolod-

dott egymástól, hogy a két család között szűnt meg az évről-évre megszokott a kapcsolat.

Vonzó feladat lenne e több ágú család történetét legalább a nevezetesebb tagok munkásságának felidézésével jellemezni, erre azonban nincs lehetőség. Csak utalhatunk rá, hogy a főképp műszaki értelmiségi foglalkozásúak életsorsának és karrierjének megannyi részletével ismerkedhet meg a huszadik századi családörténeti események kapcsán az olvasó.

A szövevényes rokoni kapcsolatok megismerhetőségén túl azért is figyelmet érdemlő a könyv, mert szemléletesen látatja, személyes életrajzokkal tükrözött Budapest nagyvárossá válásának folyamatát, s ebben egy család szerepét, helyét, mindennapi életét. Megelevenedik például előtünk a tizenkilencedik századi Pest „mikro-világa”. A lakásbelső leírása, a tárgyi környezet részletezése a pesti polgár életmódját segít megismerni. Sokatmondó például, hogy egy 1838-ban felvett háztartási leltárban zongora is szerepel, a tizenhét kocsi és szán nyilván arra utal, hogy a vagyon gyarapításához a bérfuvarozás is hozzájárult. A család presztízsének gyors növekedése fejeződik ki abban, hogy a kezdetben kovácmester, de gyorsan vagyonosodó Unger Ferencet 1861-ben öt gyászmisével búcsúztatták, s a gyászolókat huszonkét kocsi szállította a temetőbe. Ekkor már állt a családi kriptá a Kerepesi temetőben, melynek magyar nyelvű felirata önmagában is kifejezi a német származású pesti polgárok asszimilálódását. Ennek a Ferencnek a fia (szintén Ferenc) hadbíró volt, s három évvel korábban hunyt el apjánál. A halálakor felvett leltár igényesen, polgári ízléssel összeválogatott bútorokkal berendezett lakásról árulkodik. Szellemi igény szintje is kifejeződik abban, hogy számos természettudományos könyv mellett két magyar nyelvű is leltárba vettek egy német polgár könyvtárában.

Különösen érdekesek azok a részek, ahol az Újvilág (ma Semmelweis utca) utcában 1871-ben felépült bérházzal olvashatunk. Ebben a tizenkilenc lakásos emeletes épületben magyar és német nyelvű házirend szabályozta a lakók életét, akiknek nevét is, lakásuk nagyságát is megismerhetjük. Az apa által 1886-ban elkezdett, és fia által tovább vezetett beíró könyv a házban végzett korszerűsítéseket, a napi kiadásokat is tartalmazza. Megismerhetjük a család étkezési, ajándékozási, üdülési, fényképezkedési szokásait. Még az is pontosan kiderül, hogy Unger Emil villamosmérnök családja mennyit költött mozira, színházra. Komoly összeget áldoztak például a milleniumi ünnepségek belépőjegyeire: május 10-én novemberig harmincszor keresték fel a Múcsarnokot, a Margitszigetet, színházakat stb.

Szólnunk kell a családtagok személyes hangú leveleiről is. Ezek az érzelmi kötődésekről, az egymáshoz való viszonyról nyújtanak szemléletes képet, s ilyen módon lehetőséget kínálnak a családi-rokoni összetartozás működésmechanizmusának megértéséhez.

A könyv legfőbb értéke, hogy az olvasó számára a feltörekvő polgárról, ezen belül az értelmiségről, az értelmiségi létéről kínál hiteles és emberkö-

zeli fejlődésrajzot. Amit az egykori középosztályról megtudhatunk, példa az életminőséghez, minta lehet a napjainkban újraformálódó polgár számára. Abban az értelemben mindenképpen, hogy szerves kapcsolat van – kell, hogy legyen – az anyagi gyarapodás és a műveltség megszerzése, folyamatos igénylése között.

A recenzens örömmel erősíti meg a történetíróként amatőr szerzőket (Unger Emil orvos-kandidátus, mellesleg, de koránsem mellékesen az éremgyűjtők által nélkülözhetetlen szakmunka, a Magyar Éremhatározó megalkotója; a Németországban élő Magyar Zoltán nyugdíjas építészmérnök pedig a karlsruhei egyetemen történelem és irodalomtudományi szakon másoddiploma megszerzéséért tanul) abban, hogy a maguk elé tűzött célt maradéktalanul megvalósították. Könyvük olyan család-történet, melyben legalább olyan fontosak a „pesti polgárról” szóló, általánosabb érvényű információk, mint a családtagok életének tényei. (Bp. 1995. Biró family Kiadás)

Sz. Bányai Irén

Nagykanizsa¹

Örvendetes, hogy az utóbbi években várostörténet-írásunk igen sok szép kiadvánnyal gyarapodott. Budapest, Szeged, Debrecen történetét feldolgozó monográfiák mellett méltó helyet kap Nagykanizsa városi monográfiája is, melynek első kötete a közelmúltban látott napvilágot. A szokásos polgármesteri bevezető után kiváló szerzők tollából a város és környékének természeti leírását, valamint Nagykanizsa történetét a kezdetektől az 1690-ben történt felszabadulásig tartalmazza.

Az első fejezet Cseke Ferenc: Nagykanizsa és környékének természeti viszonyai című tanulmánya, melyben a szerző a földtani felépítéssel, az éghajlattal, a vízföldtani adottságokkal, talajviszonyokkal foglalkozik. Kiemeli a közeli Alpok hatását az időjárásra, melynek következtében főleg a nyári és őszi időszakban több a csapadék, kevesebb a napsütés, mint az alföldi vidékeken. Ennek következménye, hogy az őszi növénytakaró az erdő volt, és mint Gyulai Ferenc: Dél-Zala növényvilága című dolgozatában megállapítja, a mai körülmények között is ez játszik vezető szerepet. Bükkösök, égeresek, gyertyánosok, tölgyesek, a Principális csatorna völgyében égerlápérdők, valamint homoki vegetáció váltják egymást. Szintén Gyulai Ferenc: Dél-Zala állatvilága című dolgozatában az itt élő, ma is megtalálható állatfajokat veszi sorra. Kutatásai szerint különösen a rovarok világa igen gazdag fajokban, és rendkívül változatos a madárvilág is. Utóbbihoz az is hozzájárul, hogy a madárvédelemnek Dél-Zalában igen szép eredményei vannak. Kiemelhető ilyen szempontból a Zalakomáromi Természetvédelmi Terület, mely megőrizte az eredeti, természetes állapotát.

¹ Szerk.: dr. Béli József, dr. Rózsa Miklós, dr. Rózsa dr. Lendvai Anna.

A környezetminőség romlása következtében azonban egyes fajok itt is eltűnnek.

A történeti tanulmányok sorát a kötetben dr. Horváth László: Nagykanizsa és környékének története az újkőkortól a római kor végéig című dolgozata nyitja meg. A szerző megállapítja, hogy őskori és ókori leleteket tekintve az általa vizsgált terület hasonlít környezetéhez. Az újkőkori dokumentumok – viszonylag nagy számban – Kanizsától nyugatra fordulnak elő. A rézkor elejéről kevés a lelet, közepén ugrásszerűen emelkedik, majd folyamatosan csökken, és így – a klimatikus viszonyok változása következtében – a bronzkor közepén már egy sem található. A régészet tanúsága szerint a késői bronzkorban sok az apró település, anélkül, hogy köztük egy nagyobb kiemelkedne. Szépszájú a keltáktól származó, fiatal vaskori lelet is, és a legtöbb a római korban, amikor a kis települések – szintén nagyobb város nélkül – az utak mentén helyezkedtek el.

Az utak településfejlesztő jelentőségét emeli ki Szóke Béla: A népvándorlás kor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén című dolgozata is. A szerző megállapítja, hogy a város és közvetlen környéke ebben az időszakban nem játszott vezető szerepet a Kárpát-medencében, de a tágabb környékről, a dél-zalai térségről már ez elmondható. Megszűnt ugyanis a Borostyán-út kultúra közvetítő szerepe, amit a tőle keletre haladó Adria-Kiev útvonal vett át. Az út dél-zalai szakaszán, különösen a Balaton nyugati oldalán lévő zalai átkelőhely volt fontos, melynek közelében alakult ki Keszthely és Zalavár. A vonzáskörzetükben lévő, Nagykanizsát körülvevő falvak is e forgalom hasznát élvezték. A népvándorlás korában a vidék elszegényedett, néptelenné vált. A VII. században avar és du(d)leb telepek jöttek, akik a XI. század közepén Pribina és Kocel grófságának népi hátterét alkották. A betelepülő magyarokkal együtt ők alkották Zala megye és Nagykanizsa őslakosságát.

A kötet legterjedelmesebb tanulmányát dr. Vándor László írta Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig címmel. Az önálló monográfiának is beillő dolgozat az eseményeket 900-tól 1690-ig kíséri nyomon. Külön érdeme, hogy nemcsak a város területére fordít figyelmet, hanem a környékre is. A vizsgálatot nem szűkíti le a vár történetére, hanem olyan kérdésekkel is foglalkozik, mint a mezővárosi fejlődés a harcok árnyékában, vagy a kanizsai uradalom gazdálkodása.

Megállapítja, hogy az első honfoglalók Harka törzséhez tartoztak, élükön Kál, majd a kalandozásairól híres Bulcsú állt. A kalandozások veresége után a határvédelem megszervezése, a gyeprendszer kiépülése jelentette egyelőre a konszolidációt. A szomszédos somogyi területeken Koppány volt az úr, és a vele való leszámolás jobban leköötötte az uralkodó figyelmét, mint a nyugati határ védelme. Bár a terület emiatt nem volt jelentős, Szent István Kolon néven megszervezte Zala megyét, és egyházigazgatási szempontból azt a veszprémi püspökség alá rendelte.

Kanizsa szláv eredetű neve IV. Béla 1245 évi oklevelében fordul először elő. Ebben az időszakban a Kőszegi család birtokolta a várost és környékét, majd a XIV. század elején jelent meg birtokosként a Kanizsai család. A család képviselői 1323-ban I. Károly adománylevelében kapták meg Kanizsaszeg várát, és a hozzá tartozó településeket. A kanizsaszegi vár nem a kanizsai vár helyén állt, hanem attól délre, a Kanizsa-patak (Principális csatorna) egyik szigetén épült. Magát a kanizsai várkastélyt a család a XIV–XV. század fordulóján emelte, és háborítatlanul birtokolta 1532-ig, a török támadások megindulásáig.

A szerző gondot fordít a városi fejlődés bemutatására is. Leírja, hogy Kanizsa már a XIV. században mezőváros volt, de külön kiváltságlevéllel nem rendelkezett. Fejlődését annak köszönhetette, hogy fontos utak találkozásánál feküdt, majd uradalmi központ is lett.

Az első török hadjárat következtében egy sor környező település elnéptelenedett, és gyakorlatilag beolvadt Kanizsába. Ezek közé sorolhatjuk Bagolyát, Palint, Vajdát, Csertőt stb.

1532-ben a város és környéke a Nádasdy család birtokába került. A Kanizsai család férfi ága kihalt, az utolsó gyermek Orsolya, Nádasdy Tamás felesége lett. Néhány év múlva, 1540-ben pestis járvány pusztított, aminek következtében a környező települések még inkább elnéptelenedtek. 1552-ben újabb török támadás indult, melynek során elesett Veszprém vára. Nádasdy ezért olasz építómesterek segítségével átépítette a várat és várkastélyt, hogy ellen tudjon állni az esetleges török betörésnek. Különösen növekedett a vár jelentősége, amikor elesett Szigetvár, és ennek pótlására Kanizsa központtal főkapitányságot szerveztek. Egy ideig Tahy Ferenc töltötte be a főkapitányi tiszteket, majd őt a legendás hírű Thury György követte.

Időközben sok változás következett be Kanizsa és a környék életében. Megjelentek a református prédikátorok, és az 1554 évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint igen sok település protestánssá vált, sőt az új hitnek magában a várban is voltak követői. A török veszély miatt az uradalom gazdasági élete hanyatlott, a vár ellátása komoly veszélybe került. A zsold nélkül maradt katonák a falvak népeit sarcolták.

Nádasdy Tamás halála után az özvegy volt a vár ura, de fontossága miatt 1568-ban azt a király átvette. A következő években ismét építkezés kezdődött, melyet Pietró Ferabosco olasz építész irányított. A falak megerősítése, a bástyák építése azonban nem hozott megnyugtató megoldást. A kapitányok Thury György halála után egymást váltották. Egy részük – a korabeli hadviselési gyakorlat szerint – portyázásával riogatta és tartotta távol az ellenséget, más részük viszont, a törökök meglepedésére alig mozdult ki a bástyák mögül. A kanizsai végvárat Szigetvár eleste után sem tartották az udvarban alapvetően fontosnak. Elsősorban a déli osztrák tartományok – Stájerország, Karintia, Krajna – érdeke volt megerősítése, de az adományok a katonák zsoldjára innen is igen lassan érkeztek.

A törökök döntő támadására 1600-ban került sor. A vár kapitánya ekkor a protestáns Paradeiser György volt, aki a védekezés során a város felől támadó törökökre lövett, és így a települést is elpusztította. 1600. október 22-én a védők feladták állásaikat, mert reménytelennek tartották a küzdelmet. A döntés az uralkodó körökből óriási felháborodást váltott ki, és a főkapitányt társával együtt kivégezték. 1601-ben a magyarok kísérletet tettek a visszafoglalásra, de ez nem sikerült. A támadások során elestek a Kanizsát körülvevő kisebb várak is (Kéthely, Csákány, Szenyér, Csány, Isabor, Pölöske, Rajk, Szentbalázs, And, Botszentgyörgy, Bajcs, Babócsa stb.). Babócsát a törökök erősítették meg, míg a császáriak Kanizsával szemben építettek ki védővonalat. Ehhez tartozott Lenti, Légrád, Egerszeg, Kiskomar stb.

Az 1664-es hadjárat során Zrínyi Miklós tett sikertelen kísérletet Kanizsa visszafoglalására, de az 1683-ban meginduló török elleni harcok során a végvárnak stratégiaiul egyre kisebb jelentőséget tulajdonítottak. Buda visszavétele, 1686 után legfeljebb azt tiltották meg a muraközi lakosságnak, hogy a kanizsai törökökkel élelmet szállítson, de ezt a rendelkezést is sorra megszegték. A várat végül 1690 márciusában adták fel a törökök, szabad elvonulás mellett. A területen ekkor összesen 187 fából készült ház volt, melyekben a volt katonák, az itt maradt törökök és a visszaköltöző polgári lakosság kezdte meg a mindennapi életet. A város történetében ezzel új korszak kezdődött.

Az ismertetett munka gondos kivitelezése az Akadémiai Nyomda munkáját dicséri. Külön kiemelhetők a nagy gonddal kiválogatott képek, az alapos jegyzetapparátus, a német, angol nyelvű összefoglalók. Úgy érezzük, hogy egy létszámában, gazdasági súlyában nem túl jelentős, de érdekes és szép városról készült ezúttal tudományos igényű megírt munka, melynek kíváncsián várjuk folytatását. (Önkormányzat, 1994.)

Dóka Klára

Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből

A békéscsabai Kőrösi Csoma Sándor Főiskola színvonalas könyvsorozatának, a Kőrösi Tanulmányoknak 5. köteteként említi a bevezetőjében a kiadvány szerkesztője, *Micheller Magdolna*. Azonban a könyv jelentősége és kiemelkedő tartalmi összetevői miatt túllép egy sorozat keretein: a Felsővelődési és Köznevelési Minisztérium országos nemzetiségi kutatási programja során készült fontosabb tanulmányokat foglalja magába. S a fennállásának 10. évfordulóját ünneplő békéscsabai főiskola éppen e kutatás mentor intézménye lett, amelybe a főiskola tanári karán túl más, nemzetiséggel foglalkozó intézmények szakemberei is bekapcsolódtak. Így került a kötetbe a minisztérium nemzetiségi kisebbségi és etnikai főosztálya akkori vezetőjének, a szegedi múzeum történészének, a gyulai levéltár munkatársának, a szegedi főiskola és a szarvasi óvónőképző intézet tanárának tanulmánya.

A főiskola a Délkelet-Alföld nemzetiségi képzési intézménye. Hazánkban egyedül itt képeznek román nyelvű tanítókat, s a szlovák tanítóképzésnek is fontos bázisa, mert rajta kívül csak Esztergomban folyik hasonló munka. Emiatt is jó érzékel választotta ki a szerkesztő azokat az írásokat, amelyek közvetlenül vagy közvetve ezt a fontos célt támasztják alá.

A nemzetiségi iskolák és nevelőképzés éppúgy helyet kapott, miként a mai legnépesebb nevelési-oktatási feladatok feldolgozása. Sorrendben az első tanulmány *Petrusán György* munkája. A Román iskolák Magyarországon címmel a hazai román nyelvű oktatás történetét tekinti át. Bevezetőjében az államilag elismert nemzetiségi iskolapolitika első fecskejéként az 1777-es Ratio Educationist említi, mely hélt nemzeti tanítási nyelvet sorol fel, köztük a románt is. Magyarországon az első román iskola Brassóban, 1495-ben jött létre, s a XVIII. század végére Erdélyben és a Partiumban 300-nál több, a Bánátban 83 román iskola működött. Értékeli az Eötvös-féle 1868-as népoktatási alaptörvényt, s rámutat a Trefort- és az Apponyi-féle törvények káros hatására. Statisztikai adatokkal érzékelteti a két világháború közötti állapotot, s részletezi azokat az okokat, amelyek 1960-ban a kétnyelvű iskolatípus bevezetését előidéztek. Kritikus megjegyzésekkel bírálta ezt a megoldást, de a mai helyzetben más kiutat nem tud ajánlani. *Mátraiiné Gorján Mária* A nemzetiségi oktatásügy alakulása az 1945 utáni évtizedekben című nagyívű tanulmányában komplex áttekintést nyújt a kérdéskörrel. Elsőként a II. világháború utáni törvények, rendeletek határozatok tükrében érzékelteti a nemzetiségi iskolapolitika változásait, külön tárgyalva az 1945–1956., 1956–1968. közötti, valamint az 1980-as évekig tartó időszakokat. Majd sorra veszi a nemzetiségi közoktatás intézményrendszerét, az iskolahálózatot, annak égető problémáit, személyi és tárgyi feltételeit, illetve hiányait (óvodák, általános iskolák, középiskolák, valamint a pedagógusképzés). A nemzetiségi oktatás kapcsán fontos tényezőnek tekinti az anyanemzetel való szoros kapcsolattartást.

Bucin Mihaela konkrét és világos tervezetet tesz közzé a román nemzetiségi pedagógusképzés általános és alapvető metodikai-tartalmi kérdéseiről. A tervezet figyelembe veszi a hazai román nemzetiség kultúráját, a beszélt nyelvet, s a hangsúlyt a társalagságra, a nyelvhelyességre helyezi. Ennek szellemében kívánja széleskörűen alkalmazni a korszerű oktatási eljárásokat és eszközöket.

Erdmanné Jenés Margit A kredit- és modulrendszer feltételei a nemzetiségi román és szlovák felsőoktatásban című tanulmányában a négy éves tanítóképzésből fakadó legfontosabb metodikai kérdésekre összpontosít, melyek egyik legfontosabb eleme, hogy a nemzetiségi oktatásban mindenképp helyt kell kapnia „a saját etnikai csoportokra is kiterjedő történelmi, közgazdasági, jogi, állampolgári ismereteket felölelő politikai, a társadalom művelődési-művészeti folyamataira koncentrált szociológiai és esztétikai, a szakmai morált is alapozó általános etikai stúdiumoknak”. Egyúttal szól az intézményváltás, illetve az átjárhatóság le-

hetőségéről is, pl. a főiskola és a szarvasi óvónőképző intézet között.

Radó Péter A kisebbségi oktatás címmel alapos, statisztikai adatokkal szemléltetett háttér tanulmánya nélkülözhetetlen hozzájárulás a nemzetiségi közoktatás fejlesztésének stratégiájához.

Két tanulmány a magyarországi szlovákok letelepedés-történetét, illetve a XX. századi helyzetét dolgozza fel, történelmi és kulturális-társadalompolitikai alapot nyújtva az oktatáspolitikára és a szlovák pedagógusképzés feladatait számbavevő elméleti és gyakorlati munkának. A két szerző a hazai szlovák történetírás jeles szakembere (*Gombos János*: A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig; *Tóth István*: Szlovákok a XX. századi Magyarországon).

A kötetet bibliográfiai összeállítás (*Lonovics Lászlóné* munkája), valamint a tárgyalat témakörök-höz jól illeszkedő illusztráció (*Lonovics László* válogatása) egészíti ki.

A tanulmánygyűjtemény szakmai pedagógiai célirányultságán túl sokszínű tájékoztatást ad a nemzetiségi oktatás színvonalas megvalósítására törekvő egyik felsőoktatási műhelyünkről. (Békéscsaba, 1995.)

Krupa András

FARAGÓ JÓZSEF – FÁBIÁN IMRE: Bihari népmondák

Mivel Kolozsváron az 1950-es évek végén megszüntették a Bolyai Egyetemet és benne a néprajzi tanszéket, ezért Románia területén több mint három évtizeden keresztül nem folyt néprajzi képzés. A néprajzi és folklór gyűjtés és feldolgozás iránti igény azonban megmaradt, és egyre növekedett Erdély magyar településein. Ennek egyik kielégítési formájaként folklórgyűjtő pályázatokat hirdettek és ebbe az iskolákat, a fiatalokat és az időseket egyaránt bekapcsolták. A folytonosságot és a rendszerességet tekintve az ilyen mozgalomban élen járt Bihar megye romániai részének magyarsága. A Nagyvárad *Fáklya* számos pályázatot hirdetett, melynek szellemi megalapítója, gyakorlati szervezője *Fábián Imre* a jeles nagyváradai folklórlista és újságíró. Olyan kiváló szakember segített neki ebben, mint *Danielisz Endre*, Nagyszalonta múltjának és jelenének legjobb ismerője. A könyvek közreadásában elsősorban *Faragó József*, Erdély nagynevé, tudós folklórlistája támogatta. Így jelent meg a magyar nyelvterületen egyedülálló: *Bihari gyermekmondókák* 1982. *Fábián Imre* tette közzé: *Világkép asszony. Koczkás Sándor meséi*. Bukarest 1984; *Bihari tallós mesék, találós kérdések, meselátalányok*. Nagyvárad 1994. Most pedig egy nagyon értékes bihari mondagyűjteménnyel ajándékozta meg nemcsak a folklórtudományt, hanem a honismereti mozgalmat is, hiszen az említett könyvek egy jól szervezett honismereti mozgalom eredményei.

Már a könyv számbeli mutatói is impozánsak, hiszen negyven bihari településről 463 mondát tartalmaz. Mindez azt jelenti, hogy több száz iskolást, fiatalot, de idősebb embert kellett elérni ahhoz,

hogy ez a hatalmas anyag összegyűljön. A mondákat az adatközlő nevével, korával, a felvétel helyével és rögzítést végző megjelölésével tették hitelessé. Külön érdeklődésre tarthat számot a nagyszalontai gyűjtés, hiszen ez az a mondavilág, melyben *Arany János* felnőtt és ezek hatották át alkotásait. 1910 körül nagyarányú folklórgyűjtést végeztek Nagyszalontán, mely csak részben jelent meg a Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV. kötetként, és ebben olyan nagynevű kutatók vettek részt mint *Kodály Zoltán*, *Szendrey Zsigmond* és gimnazistaként fia *Szendrey Ákos* is. A kötet szerkesztője *Sebestyén Gyula* attól félt, hogy az idő múlása miatt elkéstek a gyűjtéssel. A kötet gazdag tartalmára támaszkodva Faragó József: „... azt is igazolni szeretné, hogy az 1910-es években, vagyis Sebestyén szerint 'az utolsó órákban megejtett gyűjtések' után újabb két-három keserves emberöltővel még mindig él a nagyszalontai mondavilág”. Ez egyben azt is jelenti, hogy a nagyszalontaiak tágabb értelemben a bihariak, ragaszkodnak hagyományaikhoz és ehhez ez a könyv is segítséget nyújt.

Csak jelzésekppen írom le, hogy a névmagyarázó mondákat a tündérek, óriásokról szólók követik, majd a történeti és helyi mondákat adják közre. A történeti személyek közül a legtöbb Mátyás királyhoz kapcsolódik. A tatár és török forduló elő leg többször a népek közül. A törökök által kecskealakú kőbe rejtett kincs mondája az egész Kárpát-medencében megtalálható, éppen úgy, mint az elsüllyedt haranghoz kapcsolódó hagyományok. Külön nagy fejezetet alkot a nagyszalontai népmonda kincs, melyben *Arany János*, *Petőfi* éppen úgy helyet kap, mint *Toldi Miklós*. Ezek esetében már sokszor nem lehet megállapítani, hogy ezek évszázados hagyományok vagy könyvből kerültek az elbeszélőkhöz. Talán nem is ez a fontos, hanem az, hogy büszkéek azokra a mondákra, melyek városukhoz kapcsolódnak.

Általánosságban meg lehet állapítani, hogy a honismereti kutatás milyen nagy fontosságú a nemzeti önismeret ébrentartásában és ezt a bihariak kitűnően végezték és remélhetőleg a jövőben is hasonlóképpen szervezni fogják. Milyen jó lenne, ha ez a munka nem állna meg az országhatárnál, hanem magába foglalná az egész Bihar vármegyét, Biharországot, hiszen egy mesterségesen húzott határ nem tudja megsemmisíteni az évezreden keresztül való összetartozást. Ilyen próbálkozásnak már tanúi lehetünk Beregben, Zemplénben, de mindennek előtt Gömörben. Jó lenne, ha itt is sikerülne. A könyv végén felsorolják azoknak a nevét, akik előfizetésükkel támogatták a könyv megjelentetését. Ebből az derül ki, hogy több mint fele anyaországi, sok a bihari. Ez mutatja, hogy az érdeklődés milyen nagy Bihar megye romániai része iránt. (Nagyvárad, 1995.)

Balassa Iván

Balatonakali

Örömmel vettem kézbe a Hudák Józsefné által írt Balatonakali c. könyvet, amely Balatonakali

Önkormányzat gondozásában lett kiadva. A könyv megjelenése példaként is szolgálhat, mivel azon ritka esetek közé tartozik, amikor egy valamivel több mint 600 főt számláló község nyugalmazott tanítója tollából a község előjáróságának finanszírozásával, tehát önréből – és ez a mai világban nagy dolog – jött létre.

A könyv olvasása során megismerhetjük röviden a falu történetét, valamint a mai falukép kialakulásának érdekes epizódjait. Igen aprólékosan foglalja össze a szerző a település hagyományos építészét, a néprajzi szokásokat, a halászatot, a mezőgazdaságot, megismerjük a népességgel, a falu fejlődésével kapcsolatos adatokat.

Igen olvasmányos és – kimondottan őszintén – szórakoztató az anekdoták, a betyártörténetek, valamint a falu egyéb kis sztorijainak leírása, amelyek olvasásakor lelki szemem előtt megjelenik az elbeszélő ismerős hangja és kedves arca, az akali családok vendégszeretete, embertársai iránt való tisztelete.

Nyugodtan és szeretettel ajánlhatom e könyvet nemcsak a falubelieknek, de a községet ismerő vagy megismerni akaró valamennyi embernek. Úgy a szerzőnek, mint a község előjáróságának csak gratulálni lehet e mű létrehozásáért. (1996.)

Mezősi József

TUNGLI GYULA:

Izsákfa évszázadai

Bizonyításra nem szorulóan hasznos fejlemény falumonográfiáink sorának gyarapodása. A kistelepülések jogi és szellemi önállóságának garanciáját is jelentő önkormányzatiság örvendetes módon pártolja föl a helytörténészek, helyismereti kutatók áldozatos munkáját, és a kétségtelen anyagi nehézségek ellenére is támogatják településük múltját feltáró kötetek megjelenését. A szép szándék és a hasznos gyűjtőmunka megtestesülése *Tungli Gyula* könyve, amely a kemenesaljai falucska, a 420 lelkes Izsákfa máig élő történetét – és kivált közeli múltját – tekintti át.

Az első dicséret szóljon a szerző címválasztásának mértéktartásáról. Az *Izsákfa évszázadai* olyan általános megfogalmazás, amely nem takarja a monografikus szemléletű földolgozás igényét, inkább azt sugallja, hogy az olvasó szemelvényeket, adatokat és szempontokat kap a Ság-hegy közelében elterülő, írott forrásban először 1435-ben említett falucska múltjáról, életéről. Valóban, *Tungli Gyula* nem színtetikus kidolgozott történeti áttekintést, a lokális és regionális vonatkozású kútfők teljes körű földolgozásán alapuló koherens művet alkotott, hanem olyan nagyléptékű történeti, illetve kortörténeti rajzolatot, amely arra föltétlenül alkalmas, hogy a tagnap és a jelen folyamatainak történeti érvonalait világossá tegye. A kötet tehát úgy épül föl, hogy a történetiség anyagának, az adatok gazdag tárházának szellemi talapzatát jelenti. A bevezető-betájoló *Általános rész* – demográfiai adatok, földrajzi és éghajlati viszonyok, flóra és fauna stb. – után következik a már röviden jellemzett történeti áttekintés. A bizonyít-

hatóan XV. század eleji település múltját, a kötet címébe emelt évszázadait nagy léptékben tekinti át a szerző, részint a magyar köztörténelem periodizációja, részint a művelődéstörténet helyi fejleményei, részint a társadalmi tagozódás itteni alakulásának fázisai – mint a jobbágytér úrbírórendezése, fölszabadulása, a magán- és a szövetkezeti gazdálkodás rendje – szerint. A három szempont együttes – helyesebben: kevert – érvényesítése miatt elmosódnak a történeti átnézet belső arányai, így az állítólag izsákfalvi születésű *Savanyú Józsi*¹ betyár alakja csaknem olyan fontossá lesz a kötetben, mint a helyi társadalom múlt században karakteressé váló rétegszerkezete. A történeti szemle legkidolgozottabb része a közelebbi múlt – vagyis a XIX. és XX. század – művelődéstörténete, az oktatás, a vallási élet, az egyesületek működése, valamint az új- és legújabb kor eseménytörténete, amely utóbbinál viszont erősen a hazai gazdaságtörténet rendszerébe érvényesül.

A kötet főtestét alkotó adattári rész három egységre tagolódik: a *földrajzi nevek* alapos számbavételére, az anyagi és szellemi *néprajz* helyi sajátosságainak mustrájára, illetve a *Szociológia* fejezetcím alá foglalt igen vegyes tartalmú anyagra, ahol demográfiai, népmozgalmi statisztikáktól az életmód meghatározóin át a faluba járatott újságok számáig sok mindent megtudhatunk Izsákfa lakóiról. Lényegében az adattári rész szerves folytatása – a kissé megtévesztő – *Dokumentumok* című rész is, ahol nem dokumentumok találhatók, hanem Izsákfa életrajzi kislexikona olvasható: az egykori községi tanítók és az elszármazott értelmiségiek rövid életrajzai. Csak ez után következnek a valódi, ám elegendő tartalmú dokumentumok: részletek különböző régészeti, történeti, társadalomtudományi folyóiratcikkekből, visszaemlékezésekből, vallomásokból, a Ság-hegy szépségeit megéneklő költeményekből, naplókából, levelekből, hivatalos iratokból. Színvonalas a kötet jegyzetapparátusa és irodalomjegyzéke; gondos összeállítása azt mutatja, hogy a szerző csakugyan beleásta magát a lehetséges forrásokba, a levéltári és szakirodalmi kútfőkre éppen úgy, mint a másodlagos források tekintett sajtóközlésekre.

A kötet imént leírt szerkezete alapján tehát azt mondhatjuk, az *Izsákfa évszázadai* nem falumonográfia, hanem adattár, amely elsősorban a közelebbi múlt, a XIX. és a XX. századi falutörténelem tényanyagát és emberi világát térképezi föl legalaposabban, legdokumentáltabb és legkörültekintőbb módon. Önmagában természetesen nem értékítélet a műfaji meghatározás; az adattár nem kevesebb a monográfiánál, csak más, kisebb igényű vállalkozást jelez. Ez a kiváló adattár viszont alkalmas kiindulópontja lehet egy majdan megírandó, egységes szempontok alapján készülő, koherens szerkezetű monográfiának. És tegyük még hozzá: bár minden magyar faluról készülnie legalább ilyen színvonalú adattár! (Pápa, 1995.)

Mezey László Miklós

¹ A Magyar Életrajzi Lexikon szerint a nevezetes, hírhedt betyár Orosziban született (1.: MÉL, 2. köt. Bp. 1969. Akad. K. 579. old.)

Jókai Szó

A mátyusföldi Jóka község lapja

Évente négyszer jelenik meg a Galántai járáshoz tartozó, alig több mint háromezer lelkes település számonként 32 oldalas, színvonalas újsága, amit elsősorban gazdag honismereti tartalma miatt mutatunk be olvasóinknak. Természetesen számos más, a település életével, infrastruktúrájával, egyházi-, kulturális- és sportéletével foglalkozó írás is olvasható benne.

A lapot egészében véve a tolerancia jellemzi. Megmutatkozik ez abban, hogy a falu szlovák kisebbségére való tekintettel az írások egy része két nyelven, vagy csak szlovákul jelenik meg, de kitűnik abból is, hogy számos cikk foglalkozik a településen élő szlovák és roma etnikumot érintő témákkal. Az identitás és a tolerancia, vagyis a nemzeti öntudat és a más nemzethez, etnikumhoz tartozók iránti megértés összeférhetőségét jelzi, hogy olvashatunk a lapban az anyanyelvi óvodai nevelés fontosságáról, valamint a szlovák nyelv-művelő verseny eredményéről is.

Számunkra természetes, mégis viszonylag kevés helyi lapra jellemző a múlt értékei iránti fogékonyság. A Jókai Szót e tekintetben példamutatónak mondhatjuk, valamennyi számában fellelhető az a szemlélet, amely leginkább talán Németh Lajosné egyik írásában érvényesül: felsorolva a település kulturális örökségének értékeit – helyi hagyományt ápoló táncsoport, öreg platánfa, felújított vízimalom stb. – hangsúlyozza, hogy van „*becsületes múltunk*, amire nem szégyen emlékezni...” Ezt bizony nem minden nép mondhatja el magáról ezen a tájon.

Az írások egy része az egész nemzetet érintő, esetünkben az egységes magyar nemzethez való kapcsolat erősítését szolgáló témákkal foglalkozik, mint Szent László Király halálának 900. évfordulója, vagy a Millecentenárium alkalmából östörténetünket bemutató cikkek. A leggyazdagabb azonban a helység történetével foglalkozó anyag, melynek itt még felsorolására sincs hely, csupán néhány cím említésével jelezzük a témakörök sokszínűségét. *Jókaiak az 1848/49-es szabadságharcban* (számos jeles honvédtiszt és honvéd származott Kis- és Nagy-Jókaról), *Száztíz éves az önkéntes tüzoltó szervezet Jókán*, *Miből gazdálkodott a falu száz éve*, *Jókaiak az orosz hadifogságban*. Tekintettel a felvidéki magyarság Csehországra történő deportálásának és Magyarországra való kitelepítésének 50. évfordulójára, több írás emlékezik ezekre a szegényes és tragikus eseményekre, melyek éppen ennek a vidéknek, a Mátyusföldnek magyarságát sújtották a legnagyobb mértékben.

A hagyomány őrzésének fontosságát és közéleti súlyát jól mutatja a jókai polgármesterrel, Ravasz Andrással készült interjú, amelyben 1994. évi újraválasztása alkalmából megfogalmazta a következő négy esztendőben elérendő fő célokat. A hét cikkítéses egyike a *helyi szkinzen építésének befejezése*. Valóban, az újjáépített vízimalom és a körülötte épülő *szabadteri helytörténeti gyűjtemény* Jóka minden polgárának szívügye, a falu történelmi gyökereinek jelképe. De a Jókai Szóból megismerjük a

település hagyományának további értékeit is. Helyi történelmi és helynevekhez kötődő mondákról olvashatunk, megelevenedik a régi jókai aratás. Megismerkedünk Magda nénnivel, az itt működő csontkováccsal, a híres Jókai Hagymányórzó és Hagymányápoló Táncsoporttal, a Csemadok helyi citerazenekarával, valamint a jókai cigányzene virtuózaival. Több írás foglalkozik a településen működő szervezetekkel, főként a Csemadokkal és a Jókai Keresztelő Szent János Cserkészcsapattal.

A Jókai Szó egyik szép írása az Anyák Napja alkalmából az *anyanyelv* és a hagyomány jelentőségéről ír. A mátyusföldi szerző az erdélyi Sütő

Andrást idézi: „A havasi emberek szerint a viharban eltévelyedettek akkor kerülnek végveszélybe, ha már hátrafelé sem tájékozódhatnak, mert lábuk nyomát befújta a hó.”

A Jókai Szó, azon kívül, hogy megvalósítja a település polgárainak minél teljesebb körű tájékoztatását, ezeknek a lábnyomoknak, az elődök kulturális örökségének ápolásával szolgálja azt a célt, hogy a mátyusföldi magyarság ne kerüljön a Sütő András által emlegetett végveszélybe.

Halász Péter

Püspökladányi kisbunda díszítése

Tisztelt Olvasó!

1997 szeptemberében megjelenik a Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete című monográfia. A kötet mintegy 200 szövegoldalon, 500 – színes és fekete-fehér – fotó segítségével mutatja be a térség (érintőlegesen a régi vármegyerezsek is) népi díszítőművészetét, a tárgykötők és tárgyhasználók világát.

A szerzők, a megyei múzeumok tudományos munkatársai, a legújabb kutatások tükrében ismertetik a változatos földrajzi, történeti és kulturális adottságokkal rendelkező megye népművészeti értékeit, s a klasszikus tárgycsoportok mellett a modern értelmezés komplexumában tárják fel a népművészet összefüggéseit. A látványos kötet nemcsak reprezentatív ajándék, de haszonnal járulhat hozzá az oktatáshoz, a honismereti tevékenységhez, a térség értékeinek, imázsának megismeréséhez is. Haszonnal forgathatják a múltunk iránt érdeklődők csakúgy, mint a szép tárgyak szerelmesei.

A kötet tervezett ára 4000,- Ft, előzetes megrendelés esetén 3500,- Ft (Herman Ottó Múzeum, 3501 Miskolc, Pf. 4.).

Honismereti bibliográfia

Alvári Ottóné – Bús Béláné – Helle Józsefné: A Bercsenyi úti Általános Iskola története 1906 – 1996. Kiadja az Iskola. Jászberény, 1996. 55 old.

Állatábrázolások a magyar néphagyományban. Szerk.: *Füvessy Anikó, T. Bereczki Ibolya.* Szolnok, 1995. 37 old.

Ázik, nem fázik. A nagyabonyi népdalkör legkedvesebb dalai. *Gyurcsó István Alapítvány Füzetek* 6. Dunaszerdahely, 1996. 24 old. – Kiss Katalin: Tizenöt éves a nagyabonyi népdalkör, 12 mátyusföldi népdal.

Balázs Sándor: Lugosi üzenet. A Magyar Kisebbség című folyóirat monográfiája. Kiadja a Szatmárnémeti Kölcsey Kör. 1995. 146 old.

Bandi Dezső: Van-e még művészet falun. Összeállította: *Banner Zoltán.* Szerk.: *Vinczeffy Zsolt.* Gödöllő, 1996. 126 old.

Bányászat. Bányászati és Kohászati lapok. 1996. 5. sz. 414-564. old. Millicentenáriumi szám. – A tartalomról: *Molnár László:* Kárpát-medence 1100 éves bányászatának történeti áttekintése, *Patvarosi József:* Bányászati történetírásunk fejlődése, *Kun Béla:* Az erdélyi aranyégyszög és a vasérc bányászatának áttekintése a római időktől az I. vh-ig, *Molnár László:* Magyarországi középkori bányászati dekrétumok, *Szémán Attila:* A bányászkapu ábrázolása a nagybányai pecsétnyomón, *Szuromi Béla:* Rudabányai etűd, *Molnár László:* 500 éves a magyar bányatársáda intézménye, *N. László Endre:* Az erdélyi aranyosás a XVI. szd. végéig, *Molnár László:* A hazai szénlelés kezdetei, *Uő:* A XVII. szd. legrészletesebb bányábrázolásának története, *Kun Nikolas-Molnár László:* Az alsómagyarországi ércbányák és Habsburg Mária királyné, *Molnár László:* Az egyetlen, magyar bányászalakat ábrázoló pincetokkészet a XVIII. szd.-ból, *Szémán Attila:* Svaiczter Gábor bányászfokosa, *Zsomboki László:* Kunoss Endre bányászdalai és a bányászhimnusz, *Szémán Attila:* Bányaműcsünk idegen eredetű elnevezései, *Huszár Józsefné:* Palota várának és Várpalota lignitbányászatának rövid története, *Kőbányai Ferenc:* Amit Oroszlányról kevesen tudnak, *Huszár Zoltán:* Lakásviszonyok a Dunagőzhajózási Társaság Pécs környéki bányatelepein a XX. szd. első felében, *Gyay Frigyes-Kozma Károly:* A szénbányászat hatása Ajka és környéke településfejlődésére, *Molnár László:* A selmeci Akadémián alakult ifjúsági kör és zászlójának története, *Tóth István:* A bauxit magyarországi bányászatának kezdetei, *Molnár László:* Mi történt Sopronban 1942 márciusában, *Tamási István:* Néhány gondolat szénbányászatunk utolsó 50 évének történetéről, *Molnár László:* Bányásztörténet fotoművészete, Bányászati múzeumok és kiállítóhelyek.

Benczik Gyula: Répceszentgyörgy története. Kiadja a község. 1996. 128 old.

Bernard le Calloch: Körösi Csoma Sándorral Nagyenyedtől a Himalájáig. Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1996. 214 old.

A Bethlen Kollégium emlékkönyve. Válogatta és összeállította *Győrffy Dénes*, előszó: *Vita Zsigmond*, szerk.: *Hadhúzi Ferenc.* Nagyenyed-Kolozsvár-Budapest. 1995. 232 old.

A Békés Megyei Múzeum Közleményei, 16. Békéscsaba, 1996. 460 old. – A tartalomról: *Kertész Éva:* Védettségi adatok a Dél-Tiszántúli botanikai szempontból jelentős területeiről, *Réthy Zsigmond:* Gerendás tájtörténete és élővilága, *Sterbecz István:* A reznék Magyarországon, *Medgyesi Pál:* Néhány Békés megyei avar kori és X-XI. szd.-i lelet, *Juhász Irén:* X-XI. szd.-i temetkezések Békés megye északi területén, *Liska András:* X-XI. szd.-i temető Örménykúton *Szatmári Imre:* Középkori templom fel-tárása Telekgerendás határában. *Gábor Gabriella:* Egy középkori pártaöv rekonstrukciója, *L. Sinkó Rozália:* Adatok Füzesgyarmat népi táplálkozásához, *B. Szűcs Irén:* Sárhajók a Békés megyei múzeumok gyűjteményeiben, *Szendrei Eszter:* Két hajdani hajdu-város törökkori mondái, *Jankovich B. Dénes:* Adatok a Körös-vidék középkori vízrajzához és a vizek hasznosításához, *Blazovich László:* Gyula városának és lakóinak jogi helyzete a középkorban, *Kiss Anikó:* A XVI. századi gyulai személynévek, *Hévízi Sándor:* Békés megye török idősza-ki utáni újratelepülése a helynevek tükrében, *Szilágyi Miklós:* Domonkos János és a „Békésvár-megyei Múzeum története” *Pavlov József:* A szarvasi múzeum multjáról és jelenéről, *Cs. Szabó István:* A békéscsabai Gabonamúzeum.

Bíborpiros szép rózsza. Népzenei gyűjtés Peredről. *Gyurcsó István Alapítvány Füzetek* 4. Dunaszerdahely, 1996. 84 old. – *Liska József:* Egy falu a Mátyásföld peremén. *Ág Tibor:* Népzenei gyűjtés Pereden, 45 népdal.

Buza Péter: Egy város játéka. Irodalomért Kulturális Alapítvány, Bp. 1996. 81 old. – A millicentenáriumi Budapest hétköznpjáról, ünnepeiről, lakóiról.

Cseke Péter: Vigyázó torony. Beszélgetések Debreceni Lászlóval. Kriterion, Bukarest, 1995. 190 old.

Csorba Csaba: „Árpád jöve magyar néppel.” A magyarság őstörténete és a honfoglalás. *Új Képes Történelem.* Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó. Bp. 1996. 96 old.

Csorba Csaba: Árpád örökében. Szent Istvántól III. Andrásig. *Új Képes Történelem.* Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó. Bp. 1996. 96 old.

Csukás Zoltán Mezőgazdasági Szakközépiskola évkönyve. Szerk.: *Pájer Imre.* Csorna, 1996. 45 old – A tartalomról: *Kovácsné Óri Margit:* A csornai agrár-szakoktatás kezdete, *Kálmán Gyula:* Visszapillantás és előretételek, *Perlaki Sándor:* A középfokú mezőgazdasági képzés története a hetvenes évekig, *Németh András:* A népi gyógyászat, járványok a Rábaközben, *Mezgeri József:* Kmetty György, a csornai győző, *Kovács Imre:* Kovácsics

Ferenc verses naplója, *Németh Balázs*: Neves személyiségek a csornai Szent Antal temetőben.

Dankó Imre: munkásságának repertórium, 1944 – 1996. Debrecen, 1997. 190 old.

Dankó Imre: Püspökladányi tanulmányok. *Püspökladányi füzetek I.* Püspökladány, 1996. 87 old.

EMKE 1885–1995. Kiadja az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Kolozsvár, 1995. 96 old.

Az endrődi kézműipar, kereskedelem és a közlekedés a századfordulótól. Összeállította: *Hornok Lajosné Németh Eszter*. *Endrődi Füzetek 5.* Kiadja a Honismereti Egyesület, Gyomaendrőd, 1996. 128 old.

Erdélyi Géza: Gömör vármegye klasszicista építésze. Szerk.: *Nagy Károly*.

Gömöri Műhely 3. Gömörszőlős-Hanva-Ózd. 1996. 218 old.

Ethnographia A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. Bp. 1994. 760 old. – A tartalomról: *Kisbán Eszter*: Az újkori magyar táplálkozáskultúra kétarcúsága, *Cserneli, Milana*: A Budapest környéki, Duna menti bunyevácok lakodalmi áldása nyomában, *Andrié, Jasna*: Busójárás, busók, *Mózes Teréz*: Népi fazekasság Révén, *Markos Gyöngyi*: Adatok a hódmezővásárhelyi csizmadiamesterség történetéből, *Zsigmond Győző*: Népi kozmogónia és égitestmagyarázás a mezőgazdasági Magyarországon, *Hornyák Mária*: Brunszvik Teréz, az első óvodák és a karácsonyfa-kultusz, *Sándor István*: Közösségi hagyomány és kreatív személyiség a népi színijátásban, *Gelencsér József*: A kismemesi múlt emlékei a Káli-medencében. *Demeter Zsófia*: Olasz sajtékszíttők a dunántúli Batthyány uradalomban.

Évek könyve. Jászboldogháza régen és ma. Szerk.: *Konkoly Béláné, Zsupkó Ferencné*. Kiadja a Községi Önkormányzat. 1996. 250 old.

Fodor István Ferenc–Pethő László: Jászsági utikönyv. SZIRT-M. Bt. Jászberény, 1995. 54 old.

Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyiregyháza, 1996. 388 old. – *Marosi Sándor*: Megnyitó a „Kárpát-medence történeti földrajza” című konferencián, *Somogyi Sándor*: A magyar honfoglalás földrajzi helyzete, *Németh Péter*: A Nyírség honfoglalás és kora Árpád-kori földrajzi képe és régészeti emlékei, *Rácz Lajos*: A Kárpát-medence történeti ökológiája a kora újkor elején, *Kocsis Károly*: Etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében 896–1920), *Paládi-Kovács Attila*: Természeti tájak és nyelvhatárok a Felföldön, *Vuics Tibor*: Interetnikus kapcsolatok Baján és környékén a II. világháború előtt, *Beluszky Pál*: Változó helyünk Európában, *Süli-Zakar István*: Magyarország határainak változásai az államalapítás korától 1920-ig, *Tóth József–Golobics Pál*: Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében, *Frisnyák Sándor*: Magyarország kulturgeográfiai korszakai, *Viga Gyula*: A földrajzi és társadalmi környezet néhány hatása a Felföld és az Alföld gazdasági kapcsolataira, *Dankó Imre*: A magyar vásárvárosok és külföldi kapcsolataik, *Vofkori László*: Erdély piachelyei és piacközpontjai

a XVIII-XIX. szd.-ban, *Becsei József*: Az alföldi tanyarendszer történeti földrajza, *Dám László*: Építészeti régiók a Kárpát-medencében, *Hajdu Zoltán*: A magyar közigazgatás történeti földrajza, *Erdősi Ferenc*: A Kárpát-medence közlekedési hálózatának alakulása és nemzetközi kapcsolódásai, *Papp-Váry Árpád*: Mit adott a magyar térképészet hazánknak és a világnak?, *Hajdu Moharos József*: Természeti és történeti tájbeosztások, *Petercsák Tivadar*: Az erdő egy Kárpát-medencei régió? – Az Északi Középhegység – népének életében, *Takács Péter–Udvari István*: Erdőélés Máramaros megyében a XVIII. szd.-ban, *Boros László*: Környezetkímélő-talajvédő szőlőművelés Tokaj-Hegyalján a XVI-XIX. szd.-ban, *Szabadfalvi József*: A külterjesség és belterjesség történeti kapcsolata a magyar állattenyésztésben, *Bellon Tibor*: Ártéri gazdálkodás az Alföldön az ármentesítések előtt, *Mizser Lajos*: A Latorca-vidék ösvízrajza és ártéri gazdálkodása, *Krajkó Gyula*: Szeged gazdasági fejlődése és társadalmi átalakulása (XVIII-XX. szd.), *Mészáros Rezső*: Szeged regionális szerepkörének jellemző vonásai a XIX. XX. szd.-ban, *Szabó Géza*: Nyírbátor regionális státusza a dualizmus korában, *Kuknyó János*: A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei gyümölcsstermelés történeti földrajza, *Kókai Sándor*: A dél-alföldi városok hierarchia-rendszere és vonzáskörzetei az 1980-as években.

Horváth Sándor: Bajánsenye krónikája. Szerzői kiadás. Bajánsenye, 1996 280 old.

Huszár János: A vasaljai önkéntes tűzoltóság története, 1896 – 1996. Kiadja a Községi Önkormányzat, 1996. 47 old.

Huszonöt éves a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok. Kiadja a Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület. Ada, 1996. 132 old. – A tartalomról: *Láncz Irén*: Szarvas Gábor és a Magyar Nyelvőr, *Molnár Csikós László*: A Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok 25 éve, *Grétsy László*: Nyelvművelésünk mint a nyelvi változások tükrözője, *Ágoston Mihály*: A délvidéki magyar nyelvművelés alapföldadatai, *Hódi Sándor*: Nyelv és lélek tájainkon, *Szloboda János*: Mindennapi nyelvművelés.

Janics Kálmán: A kassai kormányprogram és a magyarság a „kollektív bűnössége”. *Szlovákiai Magyar Füzetek*. Szerk.: *Kövesdi János és Mayer Judit*. Kiadja a Pannónia Könyvkiadó. Pozsony, é.n. 50 old.

Járomi József: Vihar a városban. A forradalom és a szabadságharc napjai Jászberényben 1956-ban. Kiadja a Pofosz, 56-os Szövetség Jászsági Szervezete. Jászberény, 1995. 159 old.

Jász-Faragó Sándor meséi. Szerk.: *Muhoray György*. *Jászsági füzetek*, 25. Kiadja a Jász Múzeum. Jászberény, 1996. 84 old.

Jászkun redemptió. Emlékkönyv a jászkun redemptió 250. évfordulójára. Szerk.: *Szakál Aurél*. Kiadja az önkormányzat, 1995. 72 old.

Jókai Helytörténeti Füzetek. A falu története a hozzáférhető írásos emlékek tükrében. Összeállította: *Görföl Jenő*. 1994. 86 old.

Jussunkat követeljük. Kiadja az RMDSZ. Kolozsvár, 1996. 98 old. – Egykor magyar egyházi tulajdonban lévő épületek Erdélyben, összesen 63

tétel. Fényképes és ötnyelvű magyarázó szöveggel ellátott gyűjtemény.

Kádár Gyula: Tanulmányok Székelyföld történetéből. Sepsiszentgyörgy, 1996. 88 old.

Kovács András: Bonchida-Bánffy kastély. *Erdélyi műemlékek*, 10. Sepsiszentgyörgy, é. n. 20 old.

Kovács András: Gyulafehérvár – Szt. Mihály Székese gyház. *Erdélyi műemlékek* 26. Kolozsvár, é. n. 20 old.

Kovács Ferenc: A sánta kutya lábán forgó palota. Aradvégi népmesék. *Az Ipolyi Arnold Népfőiskola Kiskönyvtára III.* Szerk.: *Sarusi Mihály*. Újkiadás, 1996. 174 old.

Kóczyán Gyula: Jász-Árokszállás múltja és jele. Jászárokszállás, 1996. 37 old.

Kömlői Sándor: Pinkamindszent története. *Határmenti Krónika*. Határmenti Kulturális Egyesület: Helytörténeti Füzetek, Vasalja, 1995. 82 old.

Községi városi pecsétek Győr-Moson-Sopron megyében a XVII-XVIII.sz.d-ban. Bevezető tanulmány: *Néma Sándor*. Kiadja a Megyei Levéltár, Győr, 1996. 256 old.

Lábadai Károly: Drávaszög Ábécé. Néprajzi és folklór tájlexikon. HunCro Sajtó- és Nyomdaipari Kft. Észék – Drávaszög Alapítvány, Észék, 1996.

László Gyula: Góg és Magóg Népe. A szerző válogatása életművéből. Trikolor és Intermix Kiadó, Bp. 1996. 352 old.

Léránti Andrea: Magyaránadalja száz év tükrében. *Határmenti Krónika*. Határmenti Kulturális Egyesület Helytörténeti Füzetek. 1995. 1. 18 old.

Lévai Béla: Templom-hegyi krónika. Tanulmányok a középkori Monostor történetéből. Kiadja a Józsa-Szentgyörgy Kör és a Várady István Honismereti Szakkör. Debrecen-Józsa, 1997. 70 old.

Limes. Kiadja a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat. Tatabánya, 1996/3. 184 old. – A tartalomról: *Benkő Samu:* Kötődések Erdélyhez és az Erdélyi Múzeum-Egyesület, *Kösa László:* Vallások és etnikumok hazája: Erdély, *Sipos Gábor:* Értelmiségi életforma a XVII. szd-i Erdélyben, *Miskolczy Ambrus:* Nemzetiség és gazdaság: Brassó város „mitosza”, *Pál Judit:* Az erdélyi örmények és beilleszkedésük a magyar társadalomba, *Sebestyén Mihály:* Egy soha meg nem valósult országgyűlési elaborátum – Opinkio de Judeais, *Nagy Levente:* A magyar közép- és kisnemesség románságképe a XIX. szd. elején, *Borsi-Kálmán Béla:* Töredékes látélet az erdélyi románság sérelmeinek társadalomtörténeti gyökereiről, *Balogh Béni:* A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén, *Ábrahám Barna:* Az erdélyiség-tudat változásai a két világháború között, *V. Kápolnás Mária:* Székely múzeumok hányattatásai.

Magyarország természetvédelmi értékeinek óvása, értelmiségünk és a turizmus konferencia. Szolnok 1996. 21 old.

Márton Dávid Jenő: Családi album. Jeruzsálem, 1995. – Érdolasi ortodox zsidó család története: a magyarországi, majd romániai élet, a németek által történt elhurcoltatás, s az Izraelbe való kivándorlás.

A mi Alföldünk. Szerk.: *Rakonczai János-Szabó Ferenc*. Kiadja a Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba,

1996. 224 old. – *Borsy Zoltán:* Az alföldi táj átalakulása, *Aradi Csaba-Iványosi Szabó András:* Az Alföld természeti szépségei, *Bárh János:* Az Alföld népcsoportjai, *Hajdú Mihály:* Az Alföld nyelvjárásai, *Szilágyi Miklós:* A mezővárosok fejlődése, *Beluszky Pál:* Tények és gondolatok az Alföld kistájairól, *Dám László:* Az Alföld népi építészete, *Gulyás Éva-Szabó László:* Az Alföld népművészete, *Istváni Gyula:* Az Alföld építészete, *Dömötör János:* Az Alföld a képzőművészetben, *Szabó Ferenc:* Az Alföld és a magyar irodalom századunk kezdetéig, *Kristó Gyula:* Az Alföld megyéinek kialakulása, *Szabó Ferenc:* A megyerendszer az Alföldön a középkortól napjainkig, *Csatári Bálint:* Szellemi műhelyek, kutatási-fejlesztési feladatok az Alföldön, *Rakonczai János:* Mit nézzünk meg az Alföldön?

Muratji, 96. Kiadja a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 1996. 110 old. – A tartalomról: *Göncz László:* A magyar néptánc- és népzenei hagyományok szerepe a nemzeti tudat formálásában a Muravidéken, *Bence Lajos:* Képzőművészet a Muramentén, *Tóth Sándor:* Kis zalai postatörténet, *Kolláth Anna:* Adalékok a nyelvi viselkedés kérdéséhez – muravidéki szókészleti gyűjtés alapján, *Göncz László:* A nemzet iránti elkötelezettség jegyében.

Nagy Gyula: Bodrogközi balladák. *Bodrogközi füzetek* 9. Kiadja a Bodrogközi Kastélymúzeum Baráti Köre és a Bodrogközi Hagyományápoló Alapítvány, Pácin-Karcsa, 1996. 62 old.

Nagykanizsa első okleveles említésének 750. évfordulójára rendezett konferencia előadásai. Szerk.: *Róza Miklós.* Kiadja Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Nagykanizsa, 1996. 126 old. – A tartalomról: *Bácsa Gábor:* Nagykanizsa határváros, *Büki Pálné:* A honismeretre nevelés lehetőségei, módszerei, *Gábor Jenő:* Nagykanizsa amatőr kulturális élete a két világháború között, *Göncz Jenő:* Nagykanizsa rendezett tanácsú város közigazgatásának története 1867-1890 között, *Harcz Lajos:* A nagykanizsai volt Honvédkórház története, *Horváth György:* A nagykanizsai vívás kezdetei, *Kardos Ferenc:* Adatok a Zala megyei cigányok történetéhez a XVIII. szd-ból, *Kotnyek István:* Hogyan lett iskolaváros Nagykanizsa, *Ördög Ferenc:* Migrációra utaló családnevek Zala megye XVIII. századi népposzeirásaiban, *Rózsáné Lendvai Anna:* Egy 1701. évi kanizsai céhszabályzat, *Róza Miklós:* Kanizsa város török alóli felszabadulása utáni tanácsulási jegyzőkönyvei első kötetének irattani ismertetése és várostörténeti forrásértéke.

Nagy Károly: Háromnegyed évszázad a zene szolgálatában. Bakonyi Béla abaujszántói zenetárnár életútja és munkássága. Kiadja a Pedagógusok Szakszervezete. Abaujszántó-Miskolc-Ózd, 1996. 418 old.

Nagykendi Kalemhárom 1997. Kiadja a Nagykendi református egyházközség, 1996. 92 old. – A tartalomról: *Zrínyi Endre:* Régészeti ásatások Nagykendén, *Péterfy László:* Jobbágygazdálkodás, *Uő:* A Nagykendi paplak, *Uő:* A nagykendi orgona, *Uő:* Uraszlati edények, *Uő:* Egyházi gazdálkodás, *Kós Károly:* Lakásberendezés, *Nagy Jenő:* Öltözet, *Péterfy László:* A régi marosszék kapui, *Jakab Sámuel-Jakab Éva:* Senki földjévé vált domboldalak

a Küküllő mentén, *Rüsz Terézia*: Meghívó a mi kis múzeumunkba, *Böloni Domokos*: Két nagykendi szobrász, *Keresztes Gyula*: A kiskendi kastély, *Uő*: A gyulakutai udvarház, *Péterfy László*: A kiskendi családnevek.

Nagy Olga: Villási, a táltosfiú. Mezőbándi, szucsági és mérai cigány népmesék. *Ciganisztikai tanulmányok*, 9. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp. 1996. 345 old.

Néma Sándor: A győr-sokoróaljai szőlővidék hegyközségi törvényei, 1672 – 1825. Győr-Moson-Sopron Megyei Győri Levéltárának kiadványa. Győr, 1995. 126 old.

Örsi Julianna: A redemptió szerepe a Jászkunok fejlődésében. Karcag, K1995. 80 old.

Pájer Imre: Csorna évszázadai. Kiadja a Város Önkormányzata. Csorna, 1996. 64 old.

Petőfi emlékhelyek a Kárpát-medencében. Kiadja a Petőfi Sándor Társaság, Kiskőrös, 1996. 272 old.

Péter Attila: Keresztek Székelyudvarhelyen. Kiadja a Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely, 1994. 168 old.

Portrévázlat egy iskoláról (II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola), Rákóczi Ferenc. Kiadja az iskola, 1996. 108 old.

A régi világ falun. Válogatta *Fogarasi Klára*. Helikon-Néprajzi Múzeum. Bp. 1996. 165 old. – A század első harmadában készült fényképek. Romcsics Ignác: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Ósiris Kiadó. Bp. 1996. 378 old.

Sándor Gyula: A jászok nyomában. Bp. 1995. 31 old.

Sokszemközti. Emigráns és otthon élő erdélyi magyarok dialógusa. Szerk.: *Dávid Gyula* és *Véress Zoltán*. Kiadja az Erdélyi Könyv Egyesület. Stockholm, 1995. 299. old.

Somogyi Kultúra, 96/3. Kiadja a Somogy Megyei Művelődési Központ. Kaposvár, 1996. 154 old. – A tartalomról: A honfoglaló törzsfők és nemzetségek Somogyban, *Nagy Zoltán*: Három Habsburg Somogyban, *Domonkos János*: A Szent László-kori Somogyvár, *Uő*: Andocsi Boldog Asszony Kegyhely, Szapu Magdolna: A házasság, a család és a rokonság különböző formái.

Somogyi Kultúra, 96/4-6. Kiadja a Somogy Megyei Művelődési Központ. 1996. 112 old. – A tartalomról: A somogyi avar-magyarorság, *László Edit*: Magyarország és Somogy megye a milicentáriumi év tükrében I., *Mészáros Györgyné*: Varga Béla és a lengyel menekültek, *Bóra Ferenc*: A II. Vh. előtti Tab értelmisége, *Nagy Zoltán*: Csendőrs – Egy kargatalmi botrány Somogyban a betyárvilág idején, *Pallag Katalin*: Milicentáriumi falunap Gyékényesen, *Szili Ferenc*: A Széchenyi-család és Balatonföldvár, *Lackó András*: A bolgár kapcsolat, *Nagyné Váradi Anna*: Előítélet = cigányság.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, Kiadja a Megyei Önkormányzat. 1997. 1. sz. 128 old. – A tartalomról: *János István*: „A fényre lépő ember” (Bessenyei György), *Csorba Sándor*: Bessenyei természetfelfogása és természetélménye.

„Szem látta, szív bánta.” Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok. Szerk.: *P. Pulykó Mária*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó. Bp-Beregszász, 1996. 321 old. – *Csatáry György*: Bereg megye és a millennium, *Uő*: Ung megye és a millennium, *Kobily József*: A mai Kárpátalja területének népei a középkorban, *Váradi-Sternberg*: Az ugcasai kurucok, *Keresztény Balázs*: A „Csinom Palkó” kezdetű költemény kárpátaljai vonatkozásai, *Uő*: Erdélyi-e az „Erdélyi hajdútánc”? *Szakáll Mihály*: Egy felvidéki vár a XVII. szd-ban, *Bagu Balázs-Szakáll Mihály*: Felszentelt lo bogók alatt, *Szöllősy Tibor*: A szabadságharc emlékei Técsőn, *Soós Kálmán*: Az árvízek hatása a Tisza-menti népek életére, *Szöllősy Tibor*: Szentpétertől Tarackózig, *Kovács Elemér*: „Második Aranykor”? *Balla Terézia*: Nagyberegi népi gazdálkodás a XX. szd. elején, *Prófusz Marianna*: Kincünk a beregi szöttek, *Bagu Balázs*: Bátyu község földrajzi nevei és néprajzi vonatkozásai, *Balla Terézia*: A település szerkezete, népi építészete, határának tagolódása Nagyberegen, *Cébelly Lajos*: ismerkedési, udvarlári és párválasztási alkalmak Visken az 1930-as években, *Vári Fábrián László*: Magyar népballadák Kárpátalján, *Füzesi Magda*: Keresztelő Nagyberegen, *Balla Terézia*: Ünnepi étkezési szokásaink, *Zubánics László*: Boszorkányok pedig nincsenek?!, *Varga Ibolya*: Babonák és hiedelmek Szalókan, *Hutterer Éva*: Születéshez kapcsolódó népszokások Ráton, *Cébelly Lajos*: Halottas szokások és hiedelmek Visken, *P. Pulykó Mária-Bagu Balázs*: Faragott fejfák és Sírversek a Szuernye-mocsár környéki magyar falvak temetőiben.

Vasi Szemle. Kiadja a Megyei Közgűlés. 1997. 1. sz. 128 old. – A tartalomról: *Bariska István*: Közös múlt, közös sors (A kisállamiság csapdája?), *Brenner János*: A Vas vármegyei Brenner család elődei I., *Gál József*: Vázázéves a szombathelyi Berzsenyi szobor, *Soltész István*: Egervölgyi és szeményi edényöntők, *Kapiller Ferenc*: Emléktörödek „56-ról, *Szilágyi István*: A szombathelyi Szentmárton utcai temető állapotfelvétele, *Cebula Anna*: A jáki templom alaprajzi formáinak kialakulása és eredete

Zounuk 11. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 1996. 409 old. – A tartalomról: *Nánási Mihály*: Adatok a millenniumi ünnepségek Jász-Nagykun-Szolnok megyei történetéhez, *Botka János*: A jogállás és a katonai szolgálat kapcsolata a kunok és a jászok török hódítás előtti történetében, *Hermann Róbert*: Görgői és az önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki tábora 1848 szeptemberében, *Papp Izabella*: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye első alispánja, *Sipos Orbán* 1835-1926, *Szükszai Mihály*: Az ügyi igazgatás kialakulása Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében, *Oroszi Sándor*: Tutajok a Tiszán, *Pethő László*: A középiskolák szerepe és a városi elit Magyarországon, *Szvétek Ágnes-Négyesy László*: Adatok a Német Rend XX. századi történetéből, *Cseh Géza*: A Szolnoki Hitelbank RT épületei (1907-1949), *Tolnay Gábor*: A Tószegi Hitelszövetkezet működése 1929 és 1941 között.

Az igriciek ünnepe

Egésznapos rendezvénnyel emlékeztek meg Igric községben a honfoglalás 1100. évfordulójáról. Az ünnepség református istentisztelettel vette kezdetét, amelynek során **Horváth Barna** sajoszentpéteri esperes hirdetett ígét. Ezt követően a templom kertjében Tompa Mihály lelkész-költő mellszobrának leleplezése következett, ahol Bordás Kálmán polgármester mondott ünnepi beszédet méltatva Tompa Mihály irodalmi nagyságát, aki 9-évig élt Igriciben. Beszédet mondott még a szobornál Polgár Lászlóné, a CSEMADOK rimaszombati területi választmányának tagja. Hangsúlyozta a határontúli magyarok szoros kapcsolatának fontosságát az anyaországgal. Majd a résztvevők elhelyezték a szobor talapzatára a megemlékező, a tisztelet koszorúit, virágait. A nap további részében a helyi Tompa Mihály Általános Iskola diákjai és tanárai színvonalas irodalmi és kulturális műsort mutattak be. Közreműködtek a tiszaujvárosi fúvósok és a mezőcsáti mazsorett csoport.

Kerékgyártó Mihály

Bordás Kálmán polgármester leleplezi a szobrot, Igó Aladár szlovákiában élő szobrász alkotását.

